

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης

με τίτλο:

«Επιστήμες της αγωγής»

στην κατεύθυνση:

Ιστορία και Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Κρίση και μετανάστευση επιστημόνων στο εξωτερικό: Μια έρευνα σε νέους γιατρούς για την επίδραση της κοινωνικής τάξης στις προσδοκίες και τις εμπειρίες από τις σπουδές τους στην Ελλάδα και την άσκηση του επαγγέλματός τους στη Μεγάλη Βρετανία.

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Σιάνου – Κύργιου Ελένη

Φοιτήτρια: Τσάγκα Βασιλική – Α.Μ. 108

Ιωάννινα, Μάιος 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος

0. Εισαγωγή	6
--------------------------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ I

Η οριοθέτηση του προβλήματος	9
1.1.Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις των όρων “Generation E” και “Brain Drain”....	12
1.2.Στατιστικά στοιχεία για το νέο φαινόμενο “Brain Drain”.....	13
1.3. Η περίπτωση των γιατρών.....	21

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

Θεωρητικό Πλαίσιο	31
2.1. Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου.....	32
2.2. Η θεωρία της λογικής επιλογής.....	34
2.3. Η δομολειτουργική προσέγγιση.....	35
2.4. Οι θεωρίες σύγκρουσης.....	38
2.4.1. Η μαρξιστική ερμηνευτική προσέγγιση.....	38
2.4.2. Η βεμπεριανή ερμηνευτική προσέγγιση.....	41
2.5.Η θεωρία του πολιτισμικού κεφαλαίου του Bourdieu.....	43
2.6. Η παγίδα των ευκαιριών.....	50

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III

Βιβλιογραφική επισκόπηση	57
3.1. Η Διεθνής Έρευνα.....	57
3.2. Έρευνες στην Ελλάδα.....	63

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Η έρευνα	70
4.1. Προσδιορισμός σκοπού έρευνας και ερευνητικών ερωτημάτων.....	70
4.2. Μέθοδος της έρευνας.....	71
4.3. Τεχνική συγκέντρωσης των ποιοτικών δεδομένων και το ερευνητικό δείγμα...74	

4.4. Μέσο συγκέντρωσης των ποιοτικών δεδομένων.....	76
4.5. Εργαλείο συλλογής των ποιοτικών δεδομένων.....	79
4.6. Δεοντολογία σχετικά με την μέθοδο της συνέντευξης.....	80

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

Ανάλυση των δεδομένων της έρευνας.....	82
5.1. Το προφίλ του δείγματος.....	82
5.2. Ανάλυση δεδομένων.....	93
5.2.1. Επιλογή σπουδών και εμπειρίες από τις σπουδές.....	93
5.2.1.1. Λόγοι επιλογής της Ιατρικής ως αντικείμενο σπουδών....	93
5.2.1.2. Εμπειρίες από τις σπουδές και την ειδικότητα τους.....	96
5.2.2. Λόγοι μετανάστευσης.....	103
5.2.2.1. Αιτίες μετανάστευσης.....	103
5.2.2.2. Λόγοι επιλογής της Μεγάλης Βρετανίας.....	106
5.2.2.3. Προηγούμενη σχέση με τον τόπο προορισμού.....	107
5.2.2.4. Χρόνος λήψης απόφασης για μετανάστευση.....	109
5.2.3. Εμπειρίες από την εργασία στη Μεγάλη Βρετανία.....	109
5.2.3.1. Θετικές εμπειρίες.....	109
5.2.3.2. Αρνητικές εμπειρίες.....	113
5.2.3.3. Προοπτικές εξέλιξης και καριέρας στο εξωτερικό για τους ξένου επιστήμονες.....	114
5.2.3.4. Διακρίσεις και προκαταλήψεις.....	116
5.2.3.5. Αλλαγές στον τρόπο ζωής, εργασίας και στο σύστημα αξιών.....	118
5.2.4. Ενδεχόμενη επιστροφή στην Ελλάδα.....	124
5.2.4.1. Ενδεχόμενο επιστροφής στην Ελλάδα και προϋποθέσεις.....	125
5.2.4.2. Παράγοντες που προκαλούν ανασφάλεια στη σκέψη για επιστροφή στην Ελλάδα.....	127
5.2.4.3. Η άποψη των γιατρών του δείγματος για τη «διαρροή επιστημόνων».....	129

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

Συμπεράσματα	139
Βιβλιογραφία	145
Ελληνική βιβλιογραφία.....	145
Ξένη βιβλιογραφία.....	149
Ηλεκτρονικές διευθύνσεις.....	155

Παράρτημα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελεί το επισφράγισμα μιας ερευνητικής προσπάθειας, η οποία πραγματοποιήθηκε στον τομέα Παιδαγωγικής του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στα πλαίσια του προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στις «Επιστήμες της Αγωγής».

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμότατα, την επιβλέπουσα καθηγήτρια κα. Ελένη Σιάνου-Κύργιου, η οποία ανέλαβε την επίβλεψη της παρούσα διπλωματικής εργασίας. Η συνεχής εποπτεία της, η καθοδήγηση της και η συμπαράσταση της καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της παρούσας διπλωματικής εργασίας ήταν καθοριστική για την επιτυχή έκβαση της προσπάθειας μου. Ο πολύτιμος χρόνος που μου αφιέρωσε, όποτε και αν το ζήτησα, είναι άξιος ευγνωμοσύνης προς το πρόσωπο της. Χωρίς τη βοήθεια της τόσο η δομή όσο και η τεκμηρίωση των επιστημονικών θέσεων της διπλωματικής εργασίας θα ήταν πολύ κατώτερη των προσδοκίων.

Χωρίς την συμβολή του κ. Κ. Σιάκαρη από το τμήμα της Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας αλλά και του κ. Θ. Θάνου από το τμήμα των Νηπιαγωγών στην τριμελή εξεταστική επιτροπή, όπως ορίστηκε από τη Γενική Συνέλευση Ειδικής Σύνθεσης του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, θα ήταν αδύνατο το επιτυχές επισφράγισμα της προσπάθειας μου αυτής.

Επιθυμώ επίσης να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές του Τομέα Παιδαγωγικής του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, οι οποίοι προσπάθησαν με τη διδασκαλία τους να μας μεταφέρουν τις γνώσεις τους στο επιστημονικό του πεδίο ο καθένας.

Τέλος θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην οικογένεια μου, που υπέμεινε την πολύωρη μελέτη μου για την ολοκλήρωση τόσο της διπλωματικής μου εργασίας, όσο και του συνόλου του Προγράμματος των Μεταπτυχιακών Σπουδών στις «Επιστήμες της Αγωγής». Χωρίς την κατανόηση τους και την συμπαράσταση του δεν θα ήταν εφικτή η επιτυχής έκβαση της παρούσας προσπάθειας μου.

0. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει τίτλο: «Κρίση και μετανάστευση επιστημόνων στο εξωτερικό: Μια έρευνα σε νέους γιατρούς για την επίδραση της κοινωνικής τάξης στις προσδοκίες και τις εμπειρίες από τις σπουδές τους στην Ελλάδα και την άσκηση του επαγγέλματός τους στη Μεγάλη Βρετανία».

Πιο συγκεκριμένα αντικείμενο της έρευνας είναι να εξεταστούν οι λόγοι που ωθούν τους νέους Έλληνες γιατρούς στην μετανάστευση προς τη Μεγάλη Βρετανία κατά την τελευταία δεκαετία, χρονικό διάστημα, κατά το οποίο η οικονομική κρίση μαστίζει την ελληνική κοινωνία, οι προσδοκίες τους αλλά και οι εμπειρίες τους από την άσκηση του επαγγέλματός στο εξωτερικό. Τέλος γίνεται προσπάθεια ανίχνευσης των διαθέσεων ή των προϋποθέσεων, κάτω από τις οποίες θα ήταν εφικτό να επιστρέψουν οι επιστήμονες της νέας γενιάς στην Ελλάδα.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να απαντήσει στο ερώτημα, εάν υπάρχει σχέση ανάμεσα στην κοινωνική τάξη και την απόφαση των νέων γιατρών να εργαστούν στη Μεγάλη Βρετανία. Πιο συγκεκριμένα μέσα από την εμπειρική έρευνα θα επιδιωχθεί να δοθούν απαντήσεις στα επιμέρους ερωτήματα, εάν υπάρχει σχέση μεταξύ του οικονομικού και κοινωνικού υποβάθρου α) με την επιλογή σπουδών τους και τις εμπειρίες τους από αυτές, β) με τους λόγους μετανάστευσης, γ) με τις προσδοκίες τους και τις εμπειρίες τους από την άσκηση του ιατρικού επαγγέλματος στη Μ. Βρετανία και δ) με τα μελλοντικά τους σχέδια.

Αφορμή για την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος και για την πραγματοποίηση της παρούσας έρευνας αποτέλεσαν οι όλο και πιο συχνές δημόσιες και επιστημονικές συζητήσεις που γίνονται τόσο στην καθημερινή μας ζωή όσο και στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης για την διαρροή των Ελλήνων επιστημόνων στο εξωτερικό. Ειδικά στον έντυπο και ηλεκτρονικό τύπο τα δημοσιεύματα που αφορούν στατιστικά στοιχεία ή και απόψεις του πολιτικού ή επιστημονικού κόσμου σχετικά για τη μετανάστευση Ελλήνων επιστημόνων στο εξωτερικό για να αναζητήσουν εργασία πάνω στο αντικείμενο σπουδών τους την τελευταία δεκαετία, περίοδο της ελληνικής οικονομικής κρίσης, και άρα να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους και τις γνώσεις τις οποίες κατέκτησαν με οικονομικά κονδύλια της Ελλάδας αλλά και ποιες αρνητικές συνέπειες φαίνονται όχι μόνο σε οικονομικό αλλά κοινωνικό επίπεδο από τώρα κιόλας που το φαινόμενο βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη.

Αυτοί οι νέοι για τους οποίους γίνεται λόγος ανήκουν στην παραγωγική ομάδα μιας χώρας και είναι ηλικίας άνω των 25 ετών. Έχουν τελειώσει τις σπουδές τους, ακόμη και κάποιο μεταπτυχιακό ή ακόμη και διδακτορικό και όταν έρχεται η ώρα να αντιμετωπίσουν την ρεαλιστική εικόνα της ελληνικής αγοράς εργασίας απογοητεύονται και αρχίζουν να αναζητούν λύσεις σε ξένες αγορές εργασίες που θα αναγνωρίσουν την αξία των γνώσεων τους και θα τους προσφέρουν την ευκαιρία να εξελιχθούν επιστημονικά και να ανταμειφθούν οικονομικά για την προσφορά των γνώσεων τους. Στη συγκεκριμένη περίπτωση δυστυχώς όχι για την ελληνική αλλά για την κοινωνία της χώρας υποδοχής που θα γίνουν δεκτοί, να έχουν την ευκαιρία να ενσωματωθούν στην αγορά εργασίας.

Συμπερασματικά λοιπόν ένα σύνολο πολυσύνθετων λόγων με οδήγησαν στην απόφαση να ασχοληθώ ερευνητικά με την «επιλογή» των νέων Ελλήνων γιατρών να αναζητήσουν μια θέση εργασίας στο εθνικό σύστημα υγείας της Μεγάλης Βρετανίας.

Με την παρούσα εργασία γίνεται λοιπόν προσπάθεια να διερευνηθεί κοινωνιολογικά η απόφαση που παίρνουν οι νέοι γιατροί να εγκαταλείψουν τη χώρα, όπου μεγάλωσαν και σπούδασαν, αφήνοντας πίσω την οικογένεια προέλευσής τους. Γίνεται προσπάθεια διερεύνησης του πολιτισμικού και κοινωνικού κεφαλαίου του κάθε νέου ιατρού που παίρνει την απόφαση να μεταναστεύσει και κατά πόσο άσκησε επίδραση η κοινωνική τους προέλευση στη λήψη της απόφασης για πολλούς τομείς της ζωής του αλλά και της ελληνικής κοινωνίας.

Η εργασία δομείται ως ακολούθως. Στο πρώτο κεφάλαιο οριοθετείται το πρόβλημα, έτσι όπως εμφανίζεται στην ελληνική κοινωνία τα τελευταία χρόνια. Αρχικά παρουσιάζεται το προφίλ «των νέων μεταναστών» και αποσαφηνίζονται οι όροι “Generation E” και “Brain Drain”, οι οποίοι χρησιμοποιούνται για να γίνει αναφορά σ αυτή τη γενιά των νέων μεταναστών. Στη συνέχεια παρατίθενται στοιχεία που έχουν δημοσιευτεί στον έντυπο και ηλεκτρονικό τύπο από τη Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, από την Έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος, αλλά και από έρευνες μη κερδοσκοπικών οργανισμών κι έπειτα γίνεται λεπτομερής αναφορά στο θέμα της φυγής των Ελλήνων γιατρών στο εξωτερικό, παραθέτοντας στοιχεία από τον Ιατρικό Σύλλογο Αθηνών αλλά και από το GMC, το Ιατρικό Συμβούλιο της Μεγάλης Βρετανίας

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται συνοπτικά το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας και πιο συγκεκριμένα αναφέρονται οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις για τις εκπαιδευτικές ανισότητες όπως η φονξιοναλιστική, η μαρξιστική, η βεμπεριανή και η αναπαραγωγική θεωρία του Bourdieu. Επίσης παρουσιάζεται συνοπτικά η οικονομική θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, η οποία παρόλο που φορά την οικονομική επιστήμη, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εκπαιδευτική πολιτική μια χώρας και με την εκπαίδευση της γενικότερα. Στη συνέχεια του

ίδιου κεφαλαίου δίνεται περισσότερη έμφαση στην θεωρία του κοινωνιολόγου της εκπαίδευσης Phillip Brown, ο οποίος αναλύει εκτενώς το συγκεκριμένο φαινόμενο «της παγίδας των ευκαιριών» με συνέπειες «την ασθένεια των διπλωμάτων» και ένα γενικότερο «εκπαιδευτικό κλωνισμό.

Το τρίτο κεφάλαιο της εργασίας περιλαμβάνει την επισκόπηση της βιβλιογραφίας, η οποία χωρίζεται σε ξενόγλωσση και ελληνόγλωσση βιβλιογραφία. Γίνεται αναφορά τόσο σε συγγράμματα που έχουν γραφτεί για το θέμα της «διαρροής επιστημόνων» όσο και σε άρθρα γραμμένα στην ελληνική γλώσσα από Έλληνες επιστήμονες αλλά και στην αγγλική γλώσσα από Έλληνες και ξένους επιστήμονες.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογία που ακολουθείται στην έρευνα προσδιορίζοντας το αντικείμενο της, το στόχο της και τα ερευνητικά ερωτήματα. Γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στην επιλογή της ποιοτικής έρευνας ως μεθόδου. Στη συνέχεια παρατίθεται και σχολιάζεται η τεχνική της συγκέντρωσης των δεδομένων της έρευνας που είναι η δειγματοληπτική έρευνα και η επιλογή του ερευνητικού δείγματος. Ακόμη γίνεται λόγος για το μέσο συλλογής των ποιοτικών δεδομένων, που είναι η ημιδομημένη συνέντευξη με εργαλείο το δημοσιογραφικό μαγνητοφωνάκι. Τέλος γίνεται αναφορά στην δεοντολογία σχετικά με τη μέθοδο της συνέντευξης.

Η ανάλυση των δεδομένων της έρευνας γίνεται στο πέμπτο κεφάλαιο. Στην αρχή περιγράφεται εκτενώς το προφίλ του δείγματος και στη συνέχεια γίνεται ανάλυση περιεχομένου των συνεντεύξεων με βάση τα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα.

Στο τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας παρατίθενται τα συμπεράσματα της έρευνας, τα οποία επιβεβαιώνουν την αρχική υπόθεση, ότι υπάρχει σχέση ανάμεσα στο οικονομικό και κοινωνικό υπόβαθρο (κοινωνική τάξη) και την απόφαση των νέων γιατρών να εργαστούν στη Μ. Βρετανία. Τα εμπειρικά στοιχεία δείχνουν ότι υπάρχει άμεση σχέση του οικονομικού και κοινωνικού υποβάθρου με την επιλογή σπουδών και τις εμπειρίες τους από τις σπουδές, με τους λόγους μετανάστευσης, με τις εμπειρίες τους από την εργασία στη Μεγάλη Βρετανία αλλά και με την ενδεχόμενη επιστροφή στην Ελλάδα.

Τέλος ακολουθεί η βιβλιογραφία χωρισμένη σε ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση καθώς και οι ηλεκτρονικές διευθύνσεις, από όπου χρησιμοποιήθηκε υλικό για την τεκμηρίωση της διπλωματικής εργασίας. Στο παράρτημα παρατίθεται το ερωτηματολόγιο της ημιδομημένης συνέντευξης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Η ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ

Όλο και πιο συχνά έρχονται στη δημοσιότητα έρευνες και στατιστικά στοιχεία από διαφορετικούς φορείς για τον αριθμό των νέων που αποφασίζουν να μεταναστεύσουν σε άλλες χώρες της Ευρώπης και όχι μόνο, με σκοπό τη αναζήτηση δουλειάς πάνω στο αντικείμενο σπουδών τους. Αυτοί οι νέοι έχουν επενδύσει στην εκπαίδευση τους και τώρα που έρχεται η ώρα να προσφέρουν όσα έχουν μάθει, αδυνατούν γιατί η ελληνική οικονομική κρίση δεν τους αφήνει να εισχωρήσουν στην αγορά εργασίας είτε στον ιδιωτικό είτε στο δημόσιο τομέα. Γιαυτό το λόγο απογοητευμένοι παίρνουν την απόφαση να μεταναστεύσουν και να αναζητήσουν σε άλλες χώρες δουλειά πάνω στο αντικείμενο σπουδών τους.

Οι μέχρι τώρα έρευνες δείχνουν, ότι τα επαγγέλματα που έχουν πληγεί περισσότερο είναι αυτά των μηχανικών, οι οποίοι μεταναστεύουν σε υπό ανάπτυξη χώρες όπως το Ντουμπάι και τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα αλλά και αυτό των γιατρών, οι οποίοι όπως φαίνεται και από τα στοιχεία που μου έστειλε ο Ιατρικός Σύλλογος Αθηνών μεταναστεύουν κατά κύριο λόγο προς τη Μεγάλη Βρετανία.

Είναι αξιόλογο το γεγονός, ότι οι όποιες λιγοστές έρευνες έχουν γίνει, αφορούν οικονομικά στοιχεία και τις επιπτώσεις στον οικονομικό τομέα της χώρας από το φαινόμενο «της διαρροής επιστημόνων στο εξωτερικό». Δεν εξετάζουν δηλαδή την κοινωνιολογική πλευρά και τις κοινωνιολογικές επιπτώσεις που έχει το φαινόμενο αυτό για την Ελλάδα, ούτε την κοινωνική προέλευση όσων αποτελούν την ομάδα του “Brain Drain”.

Η θεωρία του Brown βοηθά στην κατανόηση του φαινομένου του “Brain Drain”. Ο Brown χρησιμοποιεί τον όρο «παγίδα των ευκαιριών» για να αποδώσει την κατάσταση, σύμφωνα με την οποία, όσο κι αν αυξάνονται οι ευκαιρίες για εκπαίδευση, τα οφέλη από αυτή δεν είναι ίδια για όλους. Είναι σημαντικό να συνειδητοποιήσει κανείς την αναγκαιότητα να αποκτηθεί ένα προβάδισμα στο κυνήγι για εργασία που είναι δυσπρόσιτη σε όλους (Brown, 2003). Έτσι οι νέοι οδηγούνται σε μια συνεχή προσπάθεια να αποκτήσουν όλο και περισσότερα πτυχία, με την ελπίδα ότι θα αποτελέσουν το διαβατήριο για την εύρεση μιας αξιόλογης θέσης εργασίας, χωρίς να λαμβάνουμε υπόψη, ότι και άλλοι κάνουν το ίδιο. Αυτό όμως έχει σαν συνέπεια και τον κλονισμό της εκπαίδευσης, καθώς η εκπαίδευση γίνεται πια καθαρά

πτυχοκεντρική, στόχος δηλαδή των μαθητών δεν είναι η εκπαίδευση, αλλά η απόκτηση όσο το δυνατόν περισσότερων πτυχίων.

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί, ότι η πιστοποίηση μέσω τίτλων σπουδών των διαφόρων τύπων και επιπέδων εκπαίδευσης έχει διαφορετικά αποτελέσματα από χώρα σε χώρα. Άρα οι τυπολογίες των εκπαιδευτικών σε σχέση με τα εργασιακά προφίλ δεν είναι απόλυτα συμβατές μεταξύ τους σε ευρωπαϊκό επίπεδο. (Σιάκαρης, 2006:64).

Η κοινωνική λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος πραγματώνεται με διαφορετικό τρόπο για τα διάφορα κοινωνικά στρώματα. Τα «ανώτερα» και τα «μεσαία» κοινωνικά στρώματα μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος διατηρούν την κοινωνική τους θέση. Για τα «μικρομεσαία» και τα «λαϊκά» στρώματα, οι εκπαιδευτικοί τίτλοι, συμπεριλαμβανομένου και του απολυτηρίου λυκείου, αποτελούν «εισιτήριο» για κοινωνική άνοδο, μέσα από την κατάληψη κατώτερων και ανώτερων θέσεων του δημοσίου τομέα. (Θάνος, 2009:20).

Η αύξηση του φοιτητικού πληθυσμού, είτε με την ίδρυση νέων ΑΕΙ είτε με την ίδρυση σχολών και τμημάτων στα ήδη υπάρχοντα ΑΕΙ, δημιούργησε την πεποίθηση ότι θα συνέβαλλε στην αύξηση του φοιτητικού πληθυσμού που προέρχεται από τα «κατώτερα» κοινωνικά στρώματα και στη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων τόσο κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου όσο και στις αρχές του 21^{ου} αιώνα (Θάνος, 2012:128).

Οι προθέσεις αυτές για ισότητα εκπαιδευτικών ευκαιριών όλων των νέων, ανεξάρτητα από την κοινωνική τους προέλευση, πραγματοποιήθηκαν ως ένα βαθμό, με την έννοια ότι επωφελήθηκαν ορισμένες κοινωνικές ομάδες. Συγκεκριμένα κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, από την μαζικοποίηση του εκπαιδευτικού συστήματος ευνοήθηκαν μόνο τα «μεσαία» κοινωνικά στρώματα.. Τα «κατώτερα» κοινωνικά στρώματα όχι μόνο εξακολούθησαν να έχουν λιγότερες πιθανότητες εισαγωγής, αλλά στη ν περίπτωση των γεωργών μειώθηκαν (Θάνος, 2010: 336-340).

Όπως αναλύει διεξοδικά και η Σιάνου - Κύργιου (2010:46-53), «τις τελευταίες δεκαετίες συμβαίνουν δραματικές αλλαγές στη σχέση της ανώτατης εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας. Η αύξηση της συμμετοχής στην ανώτατη εκπαίδευση είναι μια σημαντική επένδυση κυβερνήσεων και των ατόμων, αφού μεγαλώνει η ζήτηση για εργαζόμενους με υψηλού επιπέδου γνώσεις και δεξιότητες. Η αύξηση της συμμετοχής σε συνδυασμό με την ενδυνάμωση της αξίας των πτυχίων στην αγορά εργασίας καθιστούν πιο στενή τη σχέση ανάμεσα στα εκπαιδευτικά και επαγγελματικά επιτεύγματα. Μειώνουν έτσι την επίδραση των κοινωνικών ανισοτήτων και ειδικά της κοινωνικής τάξης στις διαδικασίες πρόσληψης, οι οποίες αποτιμούν τις γνώσεις, τις δεξιότητες, τα ταλέντα των εργαζομένων και όχι τα κοινωνικά τους

χαρακτηριστικά. Στην πράξη όμως η διερεύνηση της συμμετοχής στην ανώτατη εκπαίδευση συνοδεύεται από την όξυνση των κοινωνικών ανισοτήτων κατά τη μετάβαση στην αγορά εργασίας. Όσο μεγαλώνει ο αριθμός των πτυχιούχων, τόσο μειώνεται η συμβολική δύναμη του πτυχίου και αυξάνονται οι δυσκολίες στην αγορά εργασίας, ενώ αναπτύσσονται νέες μορφές κοινωνικού αποκλεισμού που πλήττουν παραδοσιακά τις γυναίκες, τις εθνικές μειονότητες και τις χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις. Εφόσον δεν υπάρχουν θέσεις εργασίας για όλους, μεσολαβούν και επηρεάζουν την εξεύρεση απασχόλησης οι προϋπάρχουσες κοινωνικές ανισότητες, με αποτέλεσμα να κατοχυρώνονται πιο αποτελεσματικά τα κοινωνικά προνόμια.

Η αλλαγή αυτή δεν επηρεάζει την ανώτερη κοινωνική τάξη, γιατί οι γονείς κληροδοτούν στα παιδιά τους υλική περιουσία, η οποία τα προστατεύει μελλοντικά από το ρίσκο και την ανασφάλεια και εγγυάται τη διαίωνιση των προνομίων της τάξης αυτής. Δε συμβαίνει το ίδιο με τους γονείς της μεσαίας τάξης καθώς διαπιστώνουν ότι περιορίζονται οι ευκαιρίες να εξασφαλίσουν τα παιδιά τους παρόμοιο επίπεδο ζωής και μεγαλώνει ο κίνδυνος της καθοδικής κινητικότητας.

Οι πτυχιούχοι που προέρχονται από τα μεσαία και τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, τα οποία επενδύουν και υπόκεινται σε θυσίες για την απόκτηση του πτυχίου αναμένοντας να αποκομίσουν υλικά και συμβολικά οφέλη από αυτό. Η πλειονότητα παγιδεύεται στο τοπικό περιφερειακό πανεπιστήμιο και παραμένει καλώς ή κακώς, σε αυτό». (Σιάνου – Κύργιου, 2005:46-49)

Συμπερασματικά διαπιστώνεται στην πράξη ότι δεν υπάρχουν θέσεις εργασίας για όλους τους πτυχιούχους, με συνέπεια την όξυνση του ανταγωνισμού και των ανισοτήτων κατά τη μετάβαση στην αγορά εργασίας. Δημιουργείται έτσι μια ελίτ εργαζομένων από τα πιο προνομιούχα κοινωνικά στρώματα μάλλον, παρά μια κοινωνία της γνώσης, η οποία θα είχε αυξημένες ανάγκες για υψηλά εξειδικευμένους εργαζόμενους και θα χωρούσε όλες τις κοινωνικές τάξεις. Άρα ο μεγάλος αριθμός πτυχιούχων με αυξημένα τυπικά προσόντα σε συνδυασμό με την ελληνική οικονομική κρίση δημιουργεί ένα τεράστιο ανταγωνισμό στην αγορά εργασίας και τα ποσοστά ανεργίας όλο και αυξάνονται. Έτσι κάποιοι από αυτούς επιλέγουν την φυγή στο εξωτερικό ως μια λύση με σκοπό την εύρεση εργασίας. Αυτοί οι πτυχιούχοι δημιουργούν κατά την τελευταία δεκαετία μια «νέα γενιά».

1.1. Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις των εννοιών “Generation E” και “Brain Drain”

Για να προσδιορισθεί αυτή η «νέα γενιά» τόσο στις επιστημονικές όσο και στις δημόσιες συζητήσεις, συχνά χρησιμοποιούνται οι έννοιες “Brain Drain” ή “Generation E”.

Σύμφωνα με το αγγλοελληνικό λεξικό της Οξφόρδης, ο όρος “Brain Drain” σημαίνει «η απώλεια εκπαιδευμένου προσωπικού σε άλλη χώρα, που του προσφέρει μεγαλύτερες επαγγελματικές προοπτικές». Σύμφωνα με το λεξικό¹ “Brain Drain” σημαίνει η οικονομική μετανάστευση μορφωμένων ή επαγγελματιών από μια χώρα στην άλλη για καλύτερες οικονομικές απολαβές και συνθήκες εργασίας.

Ο όρος «Brain Drain» επινοήθηκε από τη Βασιλική Εταιρεία του Λονδίνου το 1963 για να περιγράψει την μετανάστευση των βρετανών επιστημόνων στις ΗΠΑ. Κατά την διάρκεια της δεκαετίας του '70, γενικεύτηκαν οι ανησυχίες για την διαρροή επιστημόνων κυρίως από τις αναπτυσσόμενες και πιο φτωχές χώρες, αφού έχαναν τους πιο μορφωμένους τους πολίτες που μετανάστευαν στον αναπτυσσόμενο δυτικό κόσμο και θεωρούσαν πως αυτό ήταν επιζήμιο για το εθνικό τους συμφέρον και την οικονομική τους ανάπτυξη (Freitas & Pecoud, 2012; Koser & Salt, 1997).

Σύμφωνα με τον Κυρίδη “Brain Drain” σημαίνει η μετακίνηση των ανθρώπων με υψηλά προσόντα από τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες (Κυρίδης, 2015). Μερικοί επιστήμονες σύμφωνα με τη Johnson, όπως ο David Hart, προτιμά να χρησιμοποιεί τον όρο “High Skill Migration” και όχι “Brain Drain.” (Johnson, 2008-2009). Σύμφωνα με τον Hart, High Skill Migration (HSM) είναι η μετανάστευση ανθρώπων με αυξημένα προσόντα και εκπαίδευση, οι οποίοι αν έμεναν στη χώρα προέλευσης τους θα συνέβαλαν σημαντικά στην ανάπτυξή της. Όμως το πρόβλημα δημιουργείται, όταν γίνεται προσπάθεια διαφοροποίησης μεταξύ μεταναστών υψηλών προσόντων με τους γενικούς μετανάστες ή τους μετανάστες χαμηλών προσόντων, η οποία δεν είναι ενοιαία για όλα τα κράτη. Η πραγματικότητα είναι, ότι δεν προκαλούν όλοι οι μετανάστες ίσο επίπεδο απώλειας ανθρώπινου κεφαλαίου. Ο μόνος διαχωριστικός παράγοντας ανάμεσα στη γενική μετανάστευση και το HSM ή “Brain Drain” είναι ότι στο “Brain Drain,” μιλάμε για ανθρώπινο κεφάλαιο, δεξιότητες και εξειδίκευση που μετακινείται με τους μετανάστες.

---

¹ www.merriam-webster.com

Σύμφωνα με τον Λαμπριανίδη (2011) η έννοια «brain drain» είναι συνώνυμη και αναφέρεται επίσης και ως «Ειδικευμένη διεθνής μετανάστευση», «διεθνής μετανάστευση ταλέντων», «ποιοτική μετανάστευση», «μετεγκατάσταση ερευνητών», «απορρόφηση εγκεφάλων», «μετανάστευση εγκεφάλων», «μετανάστευση των δυναμικών στοιχείων», «διαρροή της διάνοιας», «διαρροή του καλύτερου εργατικού δυναμικού», «διαρροή του ποιοτικού ανθρώπινου δυναμικού».

Το “Brain Drain” αποδίδεται και με τον όρο “Generation E”², ο οποίος δημιουργήθηκε από το «E» όπως Έξοδος ή Exit Οι νέοι της γενιάς της εξόδου Generation E είναι οι απόδημοι από τις χώρες της κρίσης όπου το μέλλον τους διαγραφόταν τα τελευταία χρόνια αβέβαιο και μεταναστεύουν προς αναζήτηση εργασιακού μέλλοντος. Η γενιά αυτή ζει σε μια Ευρώπη που μοιάζει χωρίς σύνορα, αλλά που διαχωρίζεται από την οικονομία. Η ελληνική γενιά της εξόδου “Generation E”, είναι η γενιά που ενηλικιώθηκε με τις εικόνες των τελετών Ολυμπιακών αγώνων, δυστυχώς όμως τώρα ψάχνει μια καλύτερη τύχη στο εξωτερικό, προσπαθώντας να ξεφύγει από τα αδιέξοδα της οικονομικής κρίσης.

1.2. Στατιστικά στοιχεία για το νέο φαινόμενο “Brain Drain”

Δυστυχώς για την χώρα μας αυτό το φαινόμενο γίνεται όλο και πιο έντονο τα τελευταία χρόνια, γιατί και όλο και περισσότεροι φορείς προσπαθούν να εκφράσουν τις συνέπειες για ολόκληρη την ελληνική κοινωνία μέσα από στατιστικά στοιχεία. Παραθέτουν τους αριθμούς και στην συνέχεια μιλάνε για τις αρνητικές συνέπειες και προσπαθούν συνάμα να προτείνουν λύσεις, μήπως και εισακουστούν στους αρμόδιους με σκοπό την μείωση της μαστιγας των τελευταίων χρόνων για την Ελλάδα.

Σύμφωνα με τη Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, περισσότεροι από 350.000 Έλληνες πολίτες έχουν εγκαταλείψει τη χώρα τους στα τελευταία επτά χρόνια της συνεχιζόμενης οικονομικής κρίσης.

Τα περισσότερα στοιχεία συγκεντρώθηκαν από στατιστικές υπηρεσίες και άλλες επίσημες πηγές των χωρών προορισμού. Σε κάποιες περιπτώσεις, ο ακριβής αριθμός των Ελλήνων που γράφτηκαν σε τοπικούς δήμους ή απέκτησαν άδειες εργασίας είναι άγνωστος,

---

² www.generatione.eu

οπότε δόθηκε μια πρόχειρη εκτίμηση. Οι ελληνικές πρεσβείες και προξενικές αρχές επίσης συνεισέφεραν στην έρευνα, η οποία ακόμα είναι ελλιπής όσον αφορά αξιόπιστα στοιχεία από πολλές χώρες που φιλοξενούν υπολογίσιμο αριθμό Ελλήνων «νεομεταναστών» (όπως η Γαλλία, η Σουηδία, η Ισπανία, η Ιταλία, η Ιρλανδία και σχεδόν όλες οι βαλκανικές, αφρικανικές, ασιατικές και λατινοαμερικανικές χώρες). Πιθανότατα ο πραγματικός αριθμός να είναι αρκετά υψηλότερος, αγγίζοντας ή και ξεπερνώντας το σύνολο των 427.000 που πρόσφατα ανακοίνωσε η Τράπεζα της Ελλάδος.

Πηγή: <http://www.ggae.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=1&clang=0>

Στην Έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας Ελλάδος Γ. Στουρνάρα για το έτος 2015, η οποία εκδόθηκε το Φεβρουάριο 2016, αναλύεται διεξοδικά το πρόβλημα της σύγχρονης μετανάστευσης των Ελλήνων και επισημαίνονται οι επιπτώσεις του φαινομένου στην Οικονομία. Επίσης προτείνεται ένα εθνικό σχέδιο δράσης για την ανάσχεση της φυγής ανθρώπινου κεφαλαίου. Σύμφωνα με στοιχεία της ΤτΕ, από το 2008 μέχρι το 2013, σχεδόν 223.000 νέοι, ηλικίας 25 – 39 ετών, εγκατέλειψαν την Ελλάδα σε αναζήτηση καλύτερων

προοπτικών κοινωνικής και οικονομικής προόδου σε πιο ανεπτυγμένες χώρες. Την ίδια περίοδο, το κατά κεφαλήν ακαθάριστο διαθέσιμο εισόδημα των ελληνικών νοικοκυριών μειώθηκε από 93,8% του μέσου όρου της ευρωζώνης των 19 το 2008, σε μόλις 68,8% το 2013. Αν και η ΤτΕ δεν παραθέτει πιο πρόσφατα στοιχεία, ο καθένας γνωρίζει από τον περίγυρό του την περαιτέρω επιδείνωση μιας συνεχιζόμενης διαρροής ανθρώπινου δυναμικού που διαπρέπει σε άλλες χώρες. Και το φαινόμενο δεν δικαιολογεί καμία ολιγωρία, αφού στην πράξη σημαίνει για τη χώρα ό,τι και μια ακατάσχετη αιμορραγία για ένα ανθρώπινο σώμα: τον θάνατο. (Έκθεση του Διοικητή της ΤτΕ, 2016:74)

Στην Έκθεση του διοικητή της ΤτΕ, μεταξύ των κυριότερων επιπτώσεων του “Brain Drain” επισημαίνονται οι εξής: «η έξοδος ανθρώπινου κεφαλαίου σημειώνεται από μία χώρα με αρνητικούς δημογραφικούς ρυθμούς και αφορά ως επί το πλείστον άγαμους νέους. Αυτό έχει ως συνέπεια όχι μόνο την αρνητική επίπτωση στον ήδη υποτονικό ρυθμό γεννητικότητας, αλλά και τη μεγαλύτερη επιβάρυνση των ασφαλιστικών ταμείων, αφού η χώρα θα στερηθεί μόνιμα ένα σημαντικό τμήμα απασχολήσιμων ατόμων. Στην Ελλάδα αποκλειστικός φορέας κατάρτισης και εξειδίκευσης ανθρώπινου δυναμικού σε ανώτατο επίπεδο είναι το Δημόσιο, μέσω των δημόσιων πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, των οποίων κύρια πηγή χρηματοδότησης είναι τα χρήματα των φορολογουμένων. Επομένως, η έξοδος επιστημονικού δυναμικού και η παραμονή του μετά το πέρας των σπουδών στο εξωτερικό, συνιστούν σημαντική απώλεια. Η εκροή ανθρώπινου κεφαλαίου αφορά κυρίως το πλέον ανταγωνιστικό, ικανό και φιλόδοξο τμήμα του εργατικού δυναμικού. Η παραγωγική του αξιοποίηση από ξένη χώρα συνιστά μόνιμη βλάβη για τη χώρα καταγωγής, αφού η μέση ποιότητα του εναπομένου αποθέματος ανθρώπινου κεφαλαίου χειροτερεύει. Η απώλεια ανθρώπινου δυναμικού συνεπάγεται και σημαντική δημοσιονομική απώλεια στην πλευρά των φορολογικών εσόδων, αφού κατά κανόνα οι προσοντούχοι εργαζόμενοι επιτυγχάνουν υψηλότερες μισθολογικές αμοιβές και καταβάλλουν υψηλότερους φόρους, αφού η φοροδοτική τους ικανότητα είναι μεγαλύτερη. Η φυγή των πλέον ταλαντούχων και μορφωμένων ατόμων προκαλεί συναίσθημα παραίτησης και απαισιοδοξίας σε μεγάλα τμήματα του πληθυσμού, με αποτέλεσμα να υπάρχει φυγή και λιγότερο ταλαντούχων, η οποία λαμβάνει τη μορφή ψήφου δυσπιστίας προς το μέλλον της χώρας.» (Έκθεση του Διοικητή της ΤτΕ, 2016:76)

Σύμφωνα με την Έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος, ο περιορισμός αλλά και η αντιστροφή του φαινομένου της εκροής ανθρώπινου κεφαλαίου, μπορεί να καταστεί εφικτός μέσω μία πολιτικής που θα στοχεύει στη διατηρήσιμη ανάπτυξη. Προς αυτή την

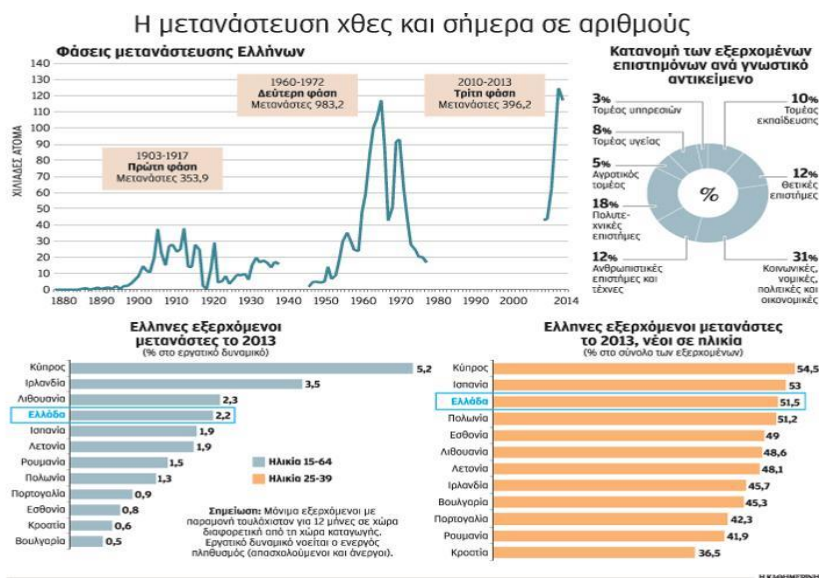
κατεύθυνση, ο Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος στην έκθεση του, καταλήγει σε έξι προτάσεις με στόχο την ανάσχεση του φαινομένου. Κατά πρώτον, εισηγείται τη στροφή σε παραγωγικότερους τομείς και τη διασύνδεση της εκπαίδευσης με την παραγωγή. Εργαλείο επανακαθορισμού των επαγγελμάτων είναι η σύνδεση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με την παραγωγική εξειδίκευση. Δεύτερον, καλεί σε δράσεις στήριξης της νεοφυούς επιχειρηματικότητας, όπως η δημιουργία χώρων συνάντησης των νέων. Το 61% των μορφωμένων νέων που συμμετείχε στην έρευνα της Endeavour Greece 2014 επιθυμεί να εργαστεί στον ιδιωτικό τομέα, έστω και με τον ίδιο μισθό με το Δημόσιο και το 52% να δραστηριοποιηθεί το ίδιο επιχειρηματικά. Τρίτον, τονίζει την αξία της αριστείας, της διαφάνειας και της αξιοκρατίας. Η διενέργεια, με τη στήριξη επαγγελματικών φορέων και του κράτους, περιοδικών διαγωνισμών με γενναία πριμοδότηση, όπως βραβεία ή/και επιδότηση των εργοδοτών που θα προσλάβουν νέους Έλληνες επιστήμονες, μπορεί να αποτελέσει την έμπρακτη απόδειξη για τη διασφάλιση της αξιοκρατίας. Τέταρτον, επισημαίνει την ανάγκη για γενικευμένη υιοθέτηση του θεσμού της μαθητείας και της πρακτικής άσκησης. Πέμπτο, προτρέπει στη δημιουργία περιβάλλοντος φιλικού προς την επιχειρηματικότητα. Με βάση τις εκτιμήσεις των δεικτών ανταγωνιστικότητας του World Economic Forum για το 2015 και 2016, η Ελλάδα είναι ένας από τους μεγαλύτερους τροφοδότες επιστημόνων και μηχανικών στην ψηφιακή τεχνολογία. Η μείωση της γραφειοκρατίας, η φιλική στάση του κράτους προς το επιχειρείν, η μείωση των ασφαλιστικών εισφορών και η μείωση της φορολογίας μέχρις ότου η νεοφυής επιχείρηση καταστεί κερδοφόρος συνιστούν τα κρίσιμα στοιχεία που συνθέτουν ένα φιλικό προς την επιχειρηματικότητα θεσμικό πλαίσιο. Έκτο, θεωρεί απαραίτητη την επανένταξη των νέων εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης, εργασίας (NEET). Στην Ελλάδα, το ποσοστό των NEET ηλικίας 15-24 ετών ξεπερνά το 19% της συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας και είναι το τρίτο υψηλότερο στην Ε.Ε. Οι νέοι αυτής της κατηγορίας συχνά θεωρούν τον εαυτό τους εγκαταλελειμμένο από την πολιτεία και τοποθετούνται στο περιθώριο της κοινωνικής και οικονομικής ζωής. (Έκθεση του Διοικητή της ΤτΕ, 2016:29)

Μετά την δημοσίευση της Έκθεσης του Διοικητή της Ελλάδος για το έτος 2015, εκδόθηκε και το 43^ο τεύχος του οικονομικού Δελτίου της Τράπεζας της Ελλάδος, το οποίο μεταξύ άλλων περιέχει και μια μελέτη με θέμα «Φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου: Η σύγχρονη τάση μετανάστευσης των Ελλήνων στα χρόνια της κρίσης» (Λαζαράτου, 2016:33-54).

Μεταξύ άλλων επισημαίνει η οικονομολόγος και συγγραφέας της σχετικής έρευνας: «Ένα εκατομμύριο επτακόσιες εξήντα τέσσερις χιλιάδες άτομα είναι ο απολογισμός της

μετανάστευσης των Ελλήνων στον 20ό και 21ο αιώνα. Ιστορικά και παραδοσιακά, η Ελλάδα συγκαταλέγεται στις χώρες με πλούσια εμπειρία αποδημίας. Συνολικά παρατηρούνται τρεις φάσεις μετανάστευσης με χειρότερη την τελευταία, η οποία αφορά νέους επιστήμονες που εγκατέλειψαν τη χώρα εξαιτίας της κρίσης.» (Λαζαράτου, 2016:33-54).

Πηγή: <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/oikodelt201607.pdf>

«Η μετανάστευση και η φτώχεια είναι αδιαμφισβήτητα οι δύο πιο επώδυνες συνέπειες που βιώνει μια κοινωνία σε συνθήκες παρατεταμένης κρίσης. Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία που έχει στη διάθεσή της η ΤτΕ, ο αριθμός των μονίμως εξερχόμενων Ελλήνων ηλικίας 15-64 ετών, από το 2008 μέχρι σήμερα, ξεπερνά τις 427.000. «Το 2013, παρατηρούμε τριπλασιασμό του μέσου όρου από το 2008 και οι μετανάστες ξεπερνούν τις 100.000 άτομα, ενώ σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις το φαινόμενο συνεχίζεται με αδιάπτωτη ένταση το 2014 και οξύνεται περαιτέρω το πρώτο εξάμηνο του 2015». Όπως επισημαίνει, η διαδικασία εξόδου Ελλήνων για αναζήτηση εργασίας στο εξωτερικό είναι ακόμη σε εξέλιξη και δεν φαίνεται το πότε θα τερματιστεί. Το βέβαιο είναι ότι πρόκειται για την τρίτη μαζική μετανάστευση που γνωρίζει η χώρα. Στο διάστημα των τελευταίων 100 ετών, η χώρα έχει γνωρίσει άλλες δύο ίδιες φάσεις και από τη συγκριτική μελέτη τους προκύπτουν τρία βασικά χαρακτηριστικά. Και οι τρεις α) έχουν μεγάλη χρονική διάρκεια, περίπου δέκα χρόνια, β) αυξημένη ένταση ως προς την ένταση της ροής και γ) καθυστέρηση έναρξης του φαινομένου σε σχέση με τον χρόνο καταγραφής του υψηλού ποσοστού ανεργίας. Οι περίοδοι μαζικής μετανάστευσης Ελλήνων είναι από το 1903 έως το 1917, 1960-1972 και 2010-σήμερα και σχετίζονται και στις τρεις φάσεις με οικονομικά κίνητρα με εξαίρεση μέρος του δεύτερου κύματος, τα έτη 1969-1971, που οφείλεται σε

πολιτικούς λόγους (δικτατορία). «Δεν είναι τυχαίο ότι και οι τρεις φάσεις έλαβαν χώρα μετά μια έντονη υφesiακή διαταραχή που διεύρυνε το χάσμα μεταξύ της χώρας μας και των ανεπτυγμένων κρατών και τροφοδότησε τη μαζική φυγή ανθρώπων, νέων στην πλειονότητά τους, που αναζητούσαν νέες ευκαιρίες και δυνατότητες προόδου», σχολιάζει η κ. Λαζαρέτου. Ενδιαφέρουσα, σύμφωνα με την έκθεση, είναι η σύγκριση των δύο προγενέστερων επεισοδίων με το σημερινό επεισόδιο φυγής, όσον αφορά τα ποιοτικά χαρακτηριστικά τους. Κατά το πρώτο επεισόδιο φυγής, κύριος προορισμός ήταν οι «υπερωκεάνιες χώρες» (ΗΠΑ, Αυστραλία, Καναδάς, Βραζιλία και ΝΑ Αφρική). Επτά στους δέκα ήταν ηλικίας 15-44 χρόνων, λιγότεροι από 2 στους 10 ήταν γυναίκες και στη συντριπτική τους πλειονότητα ήταν ανειδίκευτοι εργάτες και αγρότες, χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, που απασχολήθηκαν στις χώρες υποδοχής συνήθως ως υπηρέτες και εργάτες. Το δεύτερο επεισόδιο μετανάστευσης αφορούσε κυρίως νέους ηλικίας 20-34 χρόνων (7 στους 10), 5 στους 10 δήλωναν χειρώνακτες, ενώ 4 στους 10 ήταν ανεπάγγελτοι. Έξι στους 10 κατευθύνθηκαν στη Γερμανία και στο Βέλγιο και απασχολήθηκαν ως βιομηχανικοί εργάτες. Αντίθετα, η τωρινή φυγή αφορά νέους μορφωμένους με επαγγελματική εμπειρία, που κατευθύνονται κυρίως στη Γερμανία, στο Ηνωμένο Βασίλειο και στα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα. Η Ελλάδα κατέχει την τέταρτη θέση στην Ε.Ε. στη μαζικότητα της μεταναστευτικής εκροής και στην αναλογία της στο εργατικό δυναμικό της χώρας, μετά την Κύπρο, την Ιρλανδία και τη Λιθουανία, και την τρίτη θέση μετά την Κύπρο και την Ισπανία όσον αφορά το ποσοστό των νέων σε ηλικία εξερχόμενων μεταναστών. Συγκεκριμένα, οι εξερχόμενοι Έλληνες, μόνο κατά το 2013, αντιπροσωπεύουν περισσότερο από το 2% του συνολικού εργατικού δυναμικού της χώρας, ενώ η αναλογία των νέων της πλέον παραγωγικής ηλικίας 25-39 ετών ξεπερνά το 50% στο σύνολο των εξερχομένων. (Λαζαράτου, 2016:33-54)

Ακριβώς επειδή αυτά τα νούμερα είναι εξωπραγματικά για μία μικρή χώρα με συνολικό πληθυσμό γύρω στα 11 εκατομμύρια, ιδίως αν λάβει κανείς υπόψη του ότι αντιστοιχούν σε ένα τεράστιο ποσοστό νέων επαγγελματιών με ανώτατη εκπαίδευση και γνώση ξένων γλωσσών, γίνονται όλο και συχνότερα δημόσιες και επιστημονικές συζητήσεις και εκφράζονται όλο και συχνότερα απόψεις για το θέμα αυτό.

Σε εβδομαδιαίο δελτίο του ΣΕΒ (Σύνδεσμος επιχειρήσεων και Βιομηχανιών) στις 14-07-2016 με τίτλο «Δύο δισ. ευρώ το χρόνο χάνει το κράτος από τη μετανάστευση των Ελλήνων» παρατίθενται τα παρακάτω ανησυχητικά στοιχεία: «Η αποχώρησή τους από την εγχώρια αγορά εργασίας έχει οδηγήσει σε ετήσια απώλεια φόρων

και εισφορών 2 δις ευρώ το έτος για το ελληνικό κράτος, ποσό που αντιστοιχεί στα 2/3 περίπου του ΕΝΦΙΑ που βεβαιώνεται ή στο 20% των εισφορών που εισπράττει το ΙΚΑ. Όπως αναφέρεται στο εβδομαδιαίο δελτίο του ΣΕΒ για την ελληνική οικονομία η Ελλάδα έχει το υψηλότερο ποσοστό εργαζομένων που έχουν υπερβάλλουσες δεξιότητες σε σχέση με αυτές που απαιτεί η εργασία τους (28% αντί 10% για τον μ.ο. του ΟΟΣΑ) ενώ το 41,4% (αντί 39,6% στον ΟΟΣΑ) εργάζεται σε άλλο αντικείμενο από αυτό που σπούδασε. Την ίδια ώρα ωστόσο ένα ασυνήθιστα -σε σχέση με άλλες χώρες- μεγάλο μέρος του ενήλικου πληθυσμού στην Ελλάδα φαίνεται να στερείται σημαντικών δεξιοτήτων κατανόησης κειμένων (26,5%), μαθηματικών εννοιών, (28,5%) και πληροφορικής (47,9%). Προβάλλει, συνεπώς, από αρκετές πλευρές η εικόνα μιας οικονομίας που δεν εκπαιδεύει τους εργαζόμενους στις δεξιότητες που απαιτεί η αγορά εργασίας: παρόλο που επενδύεται χρήμα και χρόνος, η εκπαίδευση αυτή δεν οδηγεί σε ιδιαίτερα αυξημένες δεξιότητες. Μια τέτοια αγορά εργασίας που αξιολογεί τυπικά προσόντα και όχι τις πραγματικές ικανότητες, είναι συμβατή με μια οικονομία που φαίνεται να αδυνατεί να μεταφράσει την εκπαίδευση σε αυξημένη παραγωγικότητα, ατομικά και συλλογικά», αναφέρει ο ΣΕΒ. «Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα εξακολουθεί να προσφέρει, και η αγορά εργασίας να ανταμείβει, τυπικά, και όχι ουσιαστικά, προσόντα», προσθέτει, συνδέοντας το θέμα με το τρίτο κύμα μετανάστευσης από την Ελλάδα, εργαζομένων συνήθως υψηλής εξειδίκευσης και αυξημένων δεξιοτήτων. «Υπενθυμίζεται ότι πρόσφατη μελέτη της Τράπεζας της Ελλάδος καταγράφει ότι λόγω της κρίσης έχουν μεταναστεύσει 427.000 Έλληνες που είναι άτομα υψηλής εξειδίκευσης, σε αντίθεση με τα δύο προηγούμενα κύματα μετανάστευσης της περιόδου 1903-17 και 1960.» (<http://www.sev.org.gr>)

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει και μια έρευνα που εκπόνησε ο τομέας “People Solutions” του ομίλου ICAP Group, η οποία στηρίχθηκε σε δείγμα 1.325 Ελλήνων, που εργάζονται σε 56 χώρες του εξωτερικού και είχε ως στόχο να διερευνήσει το φαινόμενο του “Brain Drain”, το οποίο έχει πάρει δραματικές διαστάσεις τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας. Τα αποτελέσματα της έρευνας παρουσιάστηκαν από το διευθύνοντα σύμβουλο της ICAP³ και πρόεδρο της ΕΑΣΕ⁴ κ. Κωνσταντέλλο:

³ Η ICAP Group παρέχει υπηρεσίες που συμβάλλουν στην ανάπτυξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας

⁴ ΕΑΣΕ: Αξιοκρατικός, τεχνοκρατικός, μη κερδοσκοπικός οργανισμός, εκπρόσωπος του ανώτατου επαγγελματικού μάνατζμεντ της χώρας, της οποίας κύριος σκοπός είναι η συμβολή

«Μια θλιβερή πρωτιά και μάλιστα σε παγκόσμιο επίπεδο, διεκδικεί η Ελλάδα, καθώς αναδεικνύεται η χώρα με τη μεγαλύτερη διαρροή νέων επιστημόνων διεθνώς. Μόνο τα τελευταία πέντε χρόνια, 200.000 νέοι επιστήμονες, με υψηλό μορφωτικό επίπεδο και σημαντική εξειδίκευση και προσόντα, έχουν εγκαταλείψει την Ελλάδα. Το νούμερο είναι εντυπωσιακό, εάν ληφθεί υπόψη ότι πρόκειται για το 2% του πληθυσμού της χώρας, το 10% των επιστημόνων, ενώ είναι αυξημένο κατά 300% σε σχέση με πέντε χρόνια νωρίτερα. Μάλιστα, περίπου δύο στους δέκα δεν θέλουν να επιστρέψουν, ενώ περίπου το 1/3 δηλώνει ότι δεν προβλέπει να γυρίσει στην Ελλάδα. Αναξιοκρατία και η διαφθορά ο βασικός λόγος της φυγής, η κρίση ο δεύτερος - Το 30% προβλέπει ότι δεν θα επιστρέψει ποτέ στην Ελλάδα. Το “Brain Drain”, που δικαίως χαρακτηρίζεται ως “πραγματική τραγωδία για την Ελλάδα”, φαίνεται ότι δεν είναι μόνο φαινόμενο των καιρών και της κρίσης. Για του λόγου το αληθές, οι νέοι επιστήμονες δηλώνουν ως πρώτη αιτία της φυγής την αναξιοκρατία και τη διαφθορά, που επηρεάζει τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία, και ως δεύτερο λόγο την κρίση. Η οικονομική κρίση, αν και δεν είναι ο βασικός λόγος για τη διαρροή εγκεφάλων στο εξωτερικό, σίγουρα επιδείνωσε την κατάσταση, αφού το 63% έχει φύγει από την Ελλάδα τα τελευταία πέντε χρόνια. Το ρόλο της κρίσης στην επιδείνωση του “Brain Drain” επιβεβαιώνει και το γεγονός ότι σχεδόν οι μισοί νέοι, που έχουν φύγει από την Ελλάδα (ποσοστό 47%), είχε ήδη εργαστεί στη χώρα πριν φύγει».

Σύμφωνα με την συγκεκριμένη έρευνα της ICAP Group, οι λόγοι που βάρυναν στην απόφαση για τη φυγή ήταν: η επικρατούσα αναξιοκρατία και διαφθορά (37%), η ανεργία (35%), η οικονομική κρίση (33%) και οι καλύτερες προοπτικές εξέλιξης (33%).

Όσον αφορά τα οικονομικά κίνητρα και τις προοπτικές εξέλιξης, δεν είναι τυχαίο ότι το 52% όσων Ελλήνων επιστημόνων έχουν φύγει στο εξωτερικό αμείβεται με €21.000 έως €60.000 το χρόνο, ενώ το 27% έχει απολαβές άνω των €61.000. Αντίστοιχο ποσοστό, μάλιστα, κατέχει θέση προϊστάμενου και άνω. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, οι περισσότεροι ταλαντούχοι Έλληνες εξωτερικού εργάζονται στην Αγγλία σε μεγάλο εύρος ειδικοτήτων, με πρώτες και κύριες τους τομείς της Πληροφορικής, των Οικονομικών και τον Τεχνικό κλάδο. Το 73% έχουν μεταπτυχιακό ή/και διδακτορικό και αποτελούν προσωπικό υψηλής εξειδίκευσης και προσόντων. Μεγάλος αριθμός (κυρίως γιατροί) ζει και εργάζεται στη Γερμανία.

της στη βελτίωση του επιπέδου του ανώτατου μάνατζμεντ της χώρας και στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας.

Ως κύριοι παράγοντες, που θα οδηγούσαν στην επιστροφή των Ελλήνων αναδεικνύονται από την έρευνα το κλίμα και ο τρόπος ζωής (45%), τα οικονομικά κίνητρα, ήτοι η βελτίωση των οικονομικών αποδοχών, αλλά και η συνολική βελτίωση του οικονομικού κλίματος (76%). Οι παραπάνω λόγοι συνθέτουν τις αναγκαίες προϋποθέσεις, για να συνεχίσουν το επίπεδο ζωής που απολαμβάνουν στο εξωτερικό, ενώ σημαντικό ρόλο παίζουν και οι οικογενειακοί λόγοι (30%). Με δεδομένο ότι οι νέοι επιστήμονες σε αναπτυγμένες χώρες του εξωτερικού, αποκτούν τεχνογνωσία, επαγγελματική εμπειρία και γνωριμίες, που θα τους καταστήσουν χρησιμότερους στη χώρα, η έρευνα αναζήτησε και τα κίνητρα που θα συνέβαλλαν στην επιστροφή των νέων επιστημόνων στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τα ευρήματα, κλάδοι εταιρειών, από τις οποίες θα μπορούσε να έρθει η τεχνογνωσία από το εξωτερικό και να απολαύσουμε τις θετικές επιδράσεις του brain back είναι: το IT, ο τραπεζικός τομέας, ο κλάδος της εκπαίδευσης και η επιστήμη και έρευνα. Πάντως, η έρευνα διαπιστώνει ότι σε αναζήτηση τρόπων αξιοποίησης των “μυαλών”, η πολύτιμη εμπειρία και τεχνογνωσία, που αναπτύσσουν ή έχουν ήδη αποκτήσει στο εξωτερικό, μπορεί να αξιοποιηθεί σε συνεργασίες με εγχώρια ερευνητικά/τεχνολογικά ινστιτούτα, πανεπιστημιακά ιδρύματα και επιχειρήσεις, ακόμη κι αν παραμείνουν στο εξωτερικό.

Η έρευνα αποτυπώνει και κάποια μεγέθη για την αγορά εργασίας στην Ελλάδα, τα οποία συνηγορούν υπέρ της έντασης του φαινομένου του “Brain Drain”. Έτσι, οι άνεργοι το Φεβρουάριο του 2015 ήταν 1.206.000, υπερδιπλάσιοι από το 2010. Μόλις το 53% του ενεργού πληθυσμού εργάζεται (63% των ανδρών και το 44% των γυναικών), που είναι και το χαμηλότερο ποσοστό στην Ευρώπη (Μ.Ο ΕΕ 28 = 69%). Το 44% των ανέργων είναι μακροχρόνιοι (2,5 φορές περισσότεροι από το 2010), ενώ το 45% των μισθωτών αμείβεται με μισθούς των €750, με μόλις το 9% των μισθωτών έχει μεικτές μηνιαίες αποδοχές πάνω από €2.000. (Σύνδεσμος Επιχειρήσεων Πληροφορικής και Επικοινωνιών Ελλάδος)

1.3. Η περίπτωση των γιατρών

Πέρα όμως από τα γενικότερα στοιχεία και δεδομένα, είναι επίσης γνωστό, ότι δυστυχώς κάποια επαγγέλματα έχουν πληγεί περισσότερο από τη διαρροή επιστημόνων. Ο ιατρικός κλάδος είναι ίσως ο πιο ζημιωμένος κλάδος από την ελληνική οικονομική κρίση και

κατά συνέπεια το σύστημα υγείας της Ελλάδας έχει υποστεί τις περισσότερες συνέπειες από αυτό το σύγχρονο τρίτο κύμα μετανάστευσης των νέων επιστημόνων.

Η διαπίστωση αυτή γίνεται ακόμη πιο παράδοξη, αν σκεφτεί κανείς, ότι η Ιατρική σχολή ανήκει στις πιο περιζήτες σχολές, όσον αφορά την επιλογή σπουδών. Όπως αναφέρουν και οι Sianou – Kyrgiou & Tsiplakidis (2009:731), μετά από τη διεξαγωγή μιας έρευνας πάνω στο θέμα αυτό, το 2008, 1204 μαθητές δήλωσαν την Ιατρική Σχολή Ιωαννίνων ως πρώτη επιλογή στο μηχανογραφικό τους δελτίο, εκ των οποίων μόνο οι 120 εισήχθησαν τελικά στο τμήμα της Ιατρικής. Οι υψηλές επιδόσεις στις Πανελλήνιες εξετάσεις είναι πολύ σημαντικός παράγοντας. Ο μεγάλος ανταγωνισμός που υπάρχει, σημαίνει ότι οι μαθητές χρειάζεται να μελετούν σκληρά, ενώ παράλληλα οι οικογένειές τους ξοδεύουν πολλά χρήματα στην προετοιμασία των παιδιών τους για τις Πανελλήνιες εξετάσεις (Sianou – Kyrgiou, 2008:173). Επιπλέον οι σπουδές στην Ιατρική διαρκούν 6 χρόνια σε αντίθεση με όλες τις άλλες σχολές, των οποίων το πρόγραμμα σπουδών είναι σχεδιασμένο για τέσσερα ή πέντε χρόνια. Όλη αυτή η επένδυση λοιπόν σε χρόνο και κόπο δεν εγγυάται μια ομαλή μετάβαση στην αγορά εργασίας. Οι απόφοιτοι των ιατρικών σχολών καταγράφουν υψηλά ποσοστά ανεργίας και γενικότερα μια δύσκολη πρόσβαση στην αγορά εργασίας εξαιτίας της υπερπληθώρας γιατρών. Στοιχεία από τον Ιατρικό Σύλλογο Αθηνών δείχνουν ότι ο αριθμός των γιατρών αυξήθηκε από 25.000 το 1980 σε 62.000 το 2004. Δεν αποτελεί έκπληξη επίσης η διαπίστωση ότι το 25% των γιατρών είναι άνεργοι ή ημιαπασχολούνται, ενώ μεταξύ 1999 και 2004 το ποσοστό των άνεργων γιατρών αυξήθηκε στο 105,5%. Η μεγάλη αύξηση του ποσοστού της ανεργίας συνδέεται με το μεγάλο ποσοστό μαθητών που σπούδασαν Ιατρική στο εξωτερικό και στη συνέχεια επέστρεψαν στην Ελλάδα (Sianou – Kyrgiou, 2008:173-183).

Αξιόλογα είναι και τα ευρήματα που απαντούν στο ερώτημα «Πως μπορεί να εξηγηθεί η επιλογή της Ιατρικής παρά τα υψηλά ποσοστά ανεργίας και πληθωρισμού αποφοίτων». Οι εν λόγω φοιτητές πιστεύουν, ότι ένα πτυχίο από την Ιατρική σχολή μπορεί να εγγυηθεί ουσιαστικά υλικά και συμβατικά οφέλη. Αυτή η αισιοδοξία συνδέεται με δύο λόγους. Πρώτον έχει να κάνει με το ιδεολογικό υπόβαθρο της ελληνικής κοινωνίας και δεύτερον με τη συγκεκριμένη κοινωνικοοικονομική δομή. Οι φοιτητές της Ιατρικής πιστεύουν ότι θα εισαχθούν στη μικρή ομάδα των πρωτοκλασάτων γιατρών με πολύ υψηλά εισοδήματα, ακόμη κι αν στη πραγματικότητα πολλοί λίγοι θα τα καταφέρουν. (Sianou – Kyrgiou & Tsiplakidis, 2009:736),

Επειδή στην παρούσα εργασία, της οποίας στόχος είναι να διερευνηθεί το φαινόμενο της διαρροής των νέων γιατρών στη Μεγάλη Βρετανία από κοινωνιολογική πλευρά και πιο συγκεκριμένα να διερευνηθεί η κοινωνική καταγωγή όσων τελικά παίρνουν την απόφαση να

μεταναστεύσουν, το προφίλ του δείγματος είναι οι ειδικευμένοι Έλληνες γιατροί, οι οποίοι πήραν την απόφαση μέσα στην τελευταία δετία (από το 2008, την έναρξη της οικονομικής κρίσης δηλαδή) να μεταναστεύσουν στην Μεγάλη Βρετανία, ζητήθηκαν στοιχεία τόσο από τον Ιατρικό Σύλλογο Αθηνών (ΙΣΑ) όσο και από το General Medical Council (GMC) της Αγγλίας, έτσι ώστε η έρευνα να είναι πιο έγκυρη και να μη στηρίζεται σε υποθέσεις και φήμες περί μετανάστευσης των Ελλήνων γιατρών προς τη Μεγάλη Βρετανία.

Παρακάτω παρατίθενται τα στατιστικά στοιχεία, τα οποία μου απεστάλησαν από τον Ιατρικό Σύλλογο Αθηνών (ΙΣΑ), τον μεγαλύτερο Ιατρικό Σύλλογο της χώρας μας.

Πίνακας 1. Αριθμός ανειδίκευτων και ειδικευμένων ιατρών που μετανάστευσαν ανά έτος (2007-2012)

ΕΤΟΣ	ΑΝΕΙΔΙΚΕΥΤΟΙ	ΕΙΔΙΚΕΥΜΕΝΟΙ	ΣΥΝΟΛΟ
2007	243	292	535
2008	228	295	523
2009	283	294	577
2010	318	517	835
2011	483	797	1280
2012	642	1166	1808

Πηγή: Ιατρικός Σύλλογος Αθηνών (Απάντηση σε γραπτή μου επιστολή, Αρ. Πρωτ.:16028/ 22-11-2016)

Ο πρώτος πίνακας μας δείχνει τον αριθμό των ανειδίκευτων και ειδικευμένων γιατρών, που έφυγαν από τη χώρα μας από το 2007 έως και το 2012, συνολικά προς όλες τις χώρες εξωτερικού. Όπως φαίνεται από τα στοιχεία του πίνακα είναι εντυπωσιακή η αύξηση των γιατρών που έφυγαν το 2012 (1808) σε σύγκριση με μόλις πέντε χρόνια πριν (2007), όπου έφυγαν μόλις 535 γιατροί. Διαπιστώνουμε δηλαδή, ότι έχουμε μια τεράστια μετακίνηση Ελλήνων γιατρών, της τάξεως του 300%. Το ποσοστό δηλαδή τριπλασιάστηκε και δυστυχώς η έναρξη της ελληνικής οικονομικής κρίσης το 2008, άρχισε ήδη να έχει συνέπειες για την ελληνική κοινωνία.

Για τα επόμενα έτη, κατά τα οποία πλέον ο αριθμός των Ελλήνων γιατρών που φεύγουν είναι μεγάλος, ο Ιατρικός Σύλλογος Αθηνών απέστειλε αναλυτικά τον αριθμό των γιατρών που έφυγαν ανά χώρα.

Πίνακας 2. Αριθμός ανειδίκευτων και ειδικευμένων ιατρών που μετανάστευσαν το έτος 2013 ανά χώρα

ΧΩΡΕΣ	ΑΝΕΙΔΙΚΕΥΤΟΙ	ΕΙΔΙΚΕΥΜΕΝΟΙ	ΣΥΝΟΛΟ
ΑΓΓΛΙΑ	219	644	863
ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ	2	4	6
ΒΕΛΓΙΟ	4	30	34
ΓΕΡΜΑΝΙΑ	78	119	197
ΓΑΛΛΙΑ	5	49	54
ΔΑΝΙΑ	2	6	8
ΕΛΒΕΤΙΑ	28	46	74
ΗΝΩΜΕΝΑ ΑΡΑΒΙΚΑ ΕΜΙΡΑΤΑ	1	27	28
ΗΠΑ	17	17	34
ΙΤΑΛΙΑ	3	15	18
ΚΥΠΡΟΣ	5	26	31
ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ	0	1	1
ΝΟΡΒΗΓΙΑ	6	9	15
ΝΤΟΥΜΠΑΙ	2	4	6
ΟΛΛΑΝΔΙΑ	2	8	10
ΡΟΥΜΑΝΙΑ	0	7	7
ΣΟΥΗΔΙΑ	28	54	82
ΣΑΟΥΔΙΚΗ ΑΡΑΒΙΑ	0	18	18
ΦΙΝΛΑΝΔΙΑ	0	2	2
	402	1086	1488

Πηγή: Ιατρικός Σύλλογος Αθηνών (Απάντηση σε γραπτή μου επιστολή, Αρ. Πρωτ.:16028/ 22-11-2016)

Όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα κατά το έτος 2013 μετανάστευσαν προς την Μεγάλη Βρετανία 863 γιατροί, εκ των οποίων οι 219 ήταν ανειδίκευτοι και οι 644 ειδικευμένοι. Η αναλογία ανειδίκευτων με ειδικευμένους γιατρούς είναι $\frac{1}{4}$, γεγονός που επιβεβαιώνει, ότι μόλις ήρθε η ώρα για τους ειδικούς πλέον γιατρούς να ενταχθούν στην αγορά εργασίας αντιμετώπισαν δυσκολίες κι έτσι προτίμησαν να μεταναστεύσουν, προκειμένου να βρουν μια θέση εργασίας με καλές μελλοντικές επαγγελματικές προοπτικές.

Πίνακας 3. Αριθμός ανειδίκευτων και ειδικευμένων ιατρών που μετανάστευσαν το έτος 2014 ανά χώρα

ΧΩΡΕΣ	ΑΝΕΙΔΙΚΕΥΤΟΙ	ΕΙΔΙΚΕΥΜΕΝΟΙ	ΣΥΝΟΛΟ
ΑΓΓΛΙΑ	208	544	752
ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ	1	6	7
ΒΕΛΓΙΟ	3	26	29
ΓΑΛΛΙΑ	6	40	46
ΓΕΡΜΑΝΙΑ	65	47	112
ΔΑΝΙΑ	2	5	7
ΕΛΒΕΤΙΑ	26	25	51
ΗΝΩΜΕΝΑ ΑΡ. ΕΜΠΡΑΤΑ	2	51	53
ΗΠΑ	15	26	41
ΚΥΠΡΟΣ	3	62	65
ΙΤΑΛΙΑ	5	40	45
ΝΟΡΒΗΓΙΑ	6	15	21
ΝΟΤΙΟΣ ΑΦΡΙΚΗ	2	1	3
ΝΤΟΥΜΠΑΙ	0	2	2
ΟΛΛΑΝΔΙΑ	3	11	14
ΡΟΥΜΑΝΙΑ	1	3	4
ΣΑΟΥΔΙΚΗ ΑΡΑΒΙΑ	0	34	34
ΣΟΥΗΔΙΑ	23	68	91
ΦΙΝΛΑΝΔΙΑ	3	0	3
	374	1006	1380

Πηγή: Ιατρικός Σύλλογος Αθηνών (Απάντηση σε γραπτή μου επιστολή, Αρ. Πρωτ.:16028/ 22-11-2016)

Και το έτος 2014 ο αριθμός των γιατρών που μετανάστευσαν στη Μεγάλη Βρετανία είναι μεγάλος. Από το σύνολο των 752 γιατρών οι 208 είναι ανειδίκευτοι και οι 544 είναι ειδικευμένοι. Άρα η εικόνα σε σύγκριση με το 2013 δεν άλλαξε καθόλου.

Πίνακας 4. Αριθμός ανειδίκευτων και ειδικευμένων ιατρών που μετανάστευσαν το έτος 2015 ανά χώρα

ΧΩΡΕΣ	ΑΝΕΙΔΙΚΕΥΤΟΙ	ΕΙΔΙΚΕΥΜΕΝΟΙ	ΣΥΝΟΛΟ
ΑΓΓΛΙΑ	152	642	794
ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ	1	3	4
ΒΕΛΓΙΟ	9	30	39
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	0	1	1
ΓΑΛΛΙΑ	5	72	77
ΓΕΡΜΑΝΙΑ	85	56	141
ΔΑΝΙΑ	3	6	9
ΕΛΒΕΤΙΑ	27	44	71
ΗΝΩΜΕΝΑ ΑΡΑΒΙΚΑ ΕΜΙΡΑΤΑ	1	44	45
ΗΠΑ	20	14	34
ΚΥΠΡΟΣ	12	86	98
ΙΤΑΛΙΑ	5	22	27
ΝΟΡΒΗΓΙΑ	1	12	13
ΝΟΤΙΟΣ ΑΦΡΙΚΗ	0	1	1
ΝΤΟΥΜΠΑΙ	0	4	4
ΟΛΛΑΝΔΙΑ	2	13	15
ΡΟΥΜΑΝΙΑ	1	5	6
ΣΑΟΥΔΙΚΗ ΑΡΑΒΙΑ	0	21	21
ΣΟΥΗΔΙΑ	30	81	111
ΦΙΝΛΑΝΔΙΑ	2	8	10
	356	1165	1521

Πηγή: Ιατρικός Σύλλογος Αθηνών (Απάντηση σε γραπτή μου επιστολή, Αρ. Πρωτ.:16028/ 22-11-2016.

Και το έτος 2015 η κατάσταση δεν άλλαξε καθόλου. Από το σύνολο των 794 γιατρών που μετανάστευσαν στη Μεγάλη Βρετανία, οι 152 είναι ανειδίκευτοι, ενώ οι ειδικευμένοι είναι 642. Η ίδια τάση φαίνεται να διαγράφεται και στον παρακάτω πίνακα, στον οποίο παρατίθεται ο αριθμός των γιατρών ανά χώρα που μετανάστευσε από τις αρχές του έτους έως και 21—11-2016, ημερομηνία, κατά την οποία ζήτησα με αίτηση μου όλα τα σχετικά στοιχεία, προκειμένου να τα χρησιμοποιήσω στην παρούσα εργασία.

Πίνακας 5. Αριθμός ανειδίκευτων και ειδικευμένων ιατρών που μετανάστευσαν το έτος 2016 ανά χώρα (έως 21-11-2016)

ΧΩΡΕΣ	ΑΝΕΙΔΙΚΕΥΤΟΙ	ΕΙΔΙΚΕΥΜΕΝΟΙ	ΣΥΝΟΛΟ
ΑΓΓΛΙΑ	156	367	523
ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ	0	1	1
ΒΕΛΓΙΟ	9	29	38
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	0	4	4
ΓΑΛΛΙΑ	4	76	80
ΓΕΡΜΑΝΙΑ	54	52	106
ΔΑΝΙΑ	3	10	13
ΕΛΒΕΤΙΑ	22	42	64
ΗΝ. ΑΡ. ΕΜΠΡΑΤΑ	2	28	30
ΗΠΑ	13	15	28
ΚΥΠΡΟΣ	13	74	87
ΙΤΑΛΙΑ	3	15	18
ΝΕΑ ΖΗΛΑΝΔΙΑ	1	0	1
ΝΟΡΒΗΓΙΑ	3	9	12
ΟΛΛΑΝΔΙΑ	3	11	14
ΡΟΥΜΑΝΙΑ	1	9	10
ΣΑΟΥΔΙΚΗ ΑΡΑΒΙΑ	0	15	15
ΣΟΥΗΔΙΑ	12	33	45
ΤΟΥΡΚΙΑ	1	0	1
ΦΙΝΛΑΝΔΙΑ	0	2	2
	300	792	1092

Πηγή: Ιατρικός Σύλλογος Αθηνών (Απάντηση σε γραπτή μου επιστολή, Αρ. Πρωτ.:16028/ 22-11-2016

Από τα παραπάνω στοιχεία που μας δίνουν οι πίνακες 2,3, 4 & 5 είναι εντυπωσιακοί οι αριθμοί μετανάστευσης των Ελλήνων γιατρών στο εξωτερικό. Πρώτη χώρα υποδοχής είναι η Μεγάλη Βρετανία, δεύτερη η Γερμανία και τρίτη η Σουηδία. Ακριβώς για αυτό το λόγο και επιλέχθηκε στην παρούσα έρευνα ως δείγμα γιατροί που επέλεξαν την Μεγάλη Βρετανία ως χώρα μετανάστευσης και εγκατάστασης, ώστε να δραστηριοποιηθούν επαγγελματικά. Είναι άξιο λόγου, το γεγονός ότι οι περισσότεροι γιατροί είναι ειδικευμένοι, αλλά και το γεγονός, ότι οι αριθμοί μετανάστευσης παραμένουν σταθερά υψηλοί χωρίς πτωτικές τάσεις, που σημαίνει ότι η Ελλάδα μας δεν κάνει κάτι για να κρατήσει τα παιδιά της αλλά και ότι οι συνέπειες της ελληνικής οικονομικής κρίσης δεν έχουν φανεί δυστυχώς ακόμη στο σύνολό τους.

Τον μεγάλο αριθμό ιατρών που μετανάστευσαν για εργασία στη Μεγάλη Βρετανία επιβεβαιώνει και το General Medical Council (GMC) μτφ. το Γενικό Ιατρικό Συμβούλιο της Μεγάλης Βρετανίας, το οποίο μετά από αίτηση μου, έστειλε εξίσου ενδιαφέροντα στατιστικά στοιχεία.

Πίνακας 6. Ειδικευμένοι γιατροί (οποιασδήποτε εθνικότητας), οι οποίοι έχουν πτυχίο Ελλάδος

	Άντρες	Άντρες %	Γυναίκες	Γυναίκες %	Σύνολο
2008	75	63,5%	43	36,5%	118
2009	96	74,5%	33	25,5%	129
2010	119	74%	42	26%	161
2011	150	76,5%	46	23,5%	196
2012	248	71%	100	29%	348
2013	214	64%	122	36%	336
2014	218	65%	116	35%	334
2015	161	62%	100	38%	261
2016	174	69%	79	31%	253
Σύνολο	1455	68%	681	32%	2136

Πηγή: General Medical Council (GMC), Αποστολή στοιχείων μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου μετά από αίτηση μου

Πίνακας 7. Ειδικευμένοι γιατροί ελληνικής υπηκοότητας, οι οποίοι έχουν πτυχίο (από οποιαδήποτε χώρα)

	Άντρες	Άντρες %	Γυναίκες	Γυναίκες %	Σύνολο
2008	72	65%	39	35%	111
2009	91	75%	30	25%	121
2010	112	74%	40	26%	152
2011	142	93%	44	7%	152
2012	236	71%	95	29%	331
2013	200	63%	117	27%	317
2014	209	65%	113	35%	322
2015	153	62%	95	38%	248
2016	164	67%	79	73%	243
Σύνολο	1379	68%	652	32%	2031

Πηγή: General Medical Council (GMC), Αποστολή στοιχείων μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου μετά από αίτηση μου

Όπως φαίνεται από τους πίνακες 6 & 7, ο αριθμός των γιατρών που αναζήτησαν εργασία στην Μεγάλη Βρετανία την τελευταία δετία, από τότε δηλαδή που εκδηλώθηκε η ελληνική οικονομική κρίση είναι πολύ μεγάλος. Η έκρηξη έγινε το 2012, κατά το οποίο ο αριθμός των γιατρών που μετανάστευσαν τριπλασιάστηκε μέσα σε μόλις τέσσερα (4) χρόνια (2008-2012). Από κει κι έπειτα ο αριθμός φαίνεται να είναι πτωτικός, αλλά παραμένει ακόμη υψηλός σε σχέση με το 2008, από όταν ξεκίνησε η ελληνική οικονομική κρίση. Αυτό έχει να κάνει με το γεγονός, ότι σαφώς δεν φάνηκαν οι αρνητικές συνέπειες αμέσως αλλά χρειάστηκαν λίγα χρόνια(έως το 2012), το 2012 έγινε η έκρηξη και από κει κι έπειτα φεύγει πτωτικός αλλά και σταθερός αριθμός γιατρών κάθε χρόνο.

Άξια λόγου είναι η διαφορά που διακρίνεται ανάμεσα σε γυναίκες και άντρες. Ναι μεν ο αριθμός τόσο των αντρών όσο και των γυναικών αυξάνεται αναλογικά αλλά κάθε έτος ο αριθμός των γυναικών γιατρών που μεταναστεύουν είναι σταθερός κατά 40-50% μικρότερος σε σχέση με τους άντρες. Πιθανώς να έχει να κάνει με τον οικογενειακό προγραμματισμό της δικής τους οικογένειας ή με το συναισθηματικό δέσιμο με την οικογένεια προέλευσής τους. Αλλά αυτές είναι μόνο υποθέσεις και δεν μπορούμε να τις θεωρήσουμε δεδομένα, αν δεν γίνει έρευνα πάνω στο θέμα αυτό. Με αυτά τα στοιχεία όμως μπορώ να δικαιολογήσω και ως ένα

βαθμό, το γεγονός ότι το δείγμα της έρευνάς μου, το οποίο επιλέχτηκε τυχαία αποτελείται από έντεκα (11) άντρες και μόλις μία (1) γυναίκα (δες 5.1. Το προφίλ του δείγματος).

Όσον αφορά τη μετανάστευση των Ελλήνων, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω κατά τον 20^ο αιώνα καταγράφηκαν συνολικά τρία κύματα μαζικής μετανάστευσης Ελλήνων. Η διαφορά μεταξύ των κυμάτων αυτών εντοπίζεται στις αιτίες της μετανάστευσης.. Συγκεκριμένα κατά το πρώτο κύμα οι φτωχοί, ήταν αυτοί, οι οποίοι έπαιρναν την απόφαση να μεταναστεύσουν σε κάποια άλλη χώρα με σκοπό την εύρεση χειρωνακτικής κυρίως εργασίας και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής τους. Κατά το τρίτο κύμα όμως που καλύπτει χρονικά την περίοδο από το 2008 έως σήμερα, οι κοινωνικά πιο προνομιούχοι και οι πιο μορφωμένοι αναζητούν επαγγελματικές διεξόδους στο εξωτερικό. Οι έχοντες δηλαδή περισσότερα προσόντα αδυνατούν να βρουν εργασία ανάξια των προσόντων τους και των προσδοκιών τους, είτε αυτές είναι οικονομικές είτε επιστημονικές, με αποτέλεσμα να μεταναστεύουν σε πιο ανεπτυγμένες χώρες, οι οποίες έχουν ανάγκη από εξειδικευμένες εργασιακές ειδικότητες. (Λαζαράτου, 2016:33-54)

Παρατηρείται λοιπόν το γεγονός, ότι παραμένουν φανερές οι κοινωνικές ανισότητες, τόσο μεταξύ των χωρών (ανεπτυγμένες και υπό ανάπτυξη χώρες) αλλά και μεταξύ των ατόμων ανάλογα με τους στόχους και τις προσδοκίες του καθενός. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί και η νέα γενιά των γιατρών στην Ελλάδα της κρίσης, η οποία αποτελεί και το δείγμα της παρούσας εργασίας. Η γενιά αυτή, όπως παρατηρείται, αντιμετωπίζει με ποικίλους τρόπους το πρόβλημα στην αγορά εργασίας. Άλλοι παραμένουν στην Ελλάδα και προσπαθούν να βρουν επαγγελματικές ευκαιρίες στον τόπο τους, άλλοι μεταναστεύουν στο εξωτερικό και ανοίγουν καινούρια σελίδα στην επαγγελματική τους διαδρομή και άλλοι δουλεύουν για λίγο στο εξωτερικό και επιστρέφουν για διάφορους λόγους.

Η παρούσα έρευνα έχει διττό στόχο. Εξετάζει, αρχικά, τους λόγους που οδήγησαν τη νέα γενιά γιατρών να μεταναστεύσουν στην Μεγάλη Βρετανία και δεύτερον, τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην απόφαση για μετανάστευση και την κοινωνική τους προέλευση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Αν και παραδοσιακά η εκπαιδευτική διαδικασία αποτελεί αντικείμενο της Παιδαγωγικής και της Ψυχολογίας, δεν μπορεί να αμφισβητήσει κανείς ότι οι επιπτώσεις της στην κοινωνία είναι τόσο καθοριστικές που αναπόφευκτα η κοινωνιολογική θεωρία και έρευνα την ενέταξε στα ενδιαφέροντα της. Έτσι η κοινωνιολογία της εκπαίδευσης αποτελεί κλάδο της Κοινωνιολογίας, ο οποίος εξετάζει την εκπαίδευση ως ένα πολυσύνθετο κοινωνικό θεσμό μετάδοσης γνώσης. Εξετάζει επίσης τη διαμόρφωση του εκπαιδευτικού θεσμού μέσω των βασικών θεωριών που εξηγούν τη δομή και κυρίως τις λειτουργίες της εκπαίδευσης.

Αν και η επίσημη ρητορική υποστηρίζει, ότι η εκπαίδευση προωθεί την ισότητα των ευκαιριών και την άμβλυση των ανισοτήτων, από πολυετείς έρευνες γίνεται αντιληπτό ότι το εκπαιδευτικό σύστημα είναι σχεδιασμένο με τέτοιο τρόπο ώστε να συντελεί στην αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων. Σύμφωνα με τον Θάνο (2012) μία από τις βασικότερες λειτουργίες του εκπαιδευτικού συστήματος είναι η αναπαραγωγή της κοινωνικής δομής.

Το σχολείο επιτελεί αναπαραγωγικό ρόλο, για την ακρίβεια συμβάλλει στην διαδικασία της κοινωνικής αναπαραγωγής. Αυτό που το σχολείο επιλέγει δεν είναι μόνο άτομα αλλά και συμβολικά περιεχόμενα και πρακτικές. Καμία από τις επιλογές αυτές δεν έχει νόημα χωρίς τις άλλες. Με αυτή τη «τριπλή» διάσταση μπορεί και πρέπει να εκτιμηθεί η άσκηση εκπαιδευτικής πολιτικής. Η κοινωνική αναπαραγωγή λοιπόν υλοποιείται στη βάση δύο παραμέτρων, της λεγόμενης κοινωνικοποίησης τους, δηλαδή της διαμόρφωσής τους ως μελλοντικών πολιτών ενός εθνικού κράτους αφενός, και της ένταξής τους στην αγορά εργασίας ως μελλοντικών μισθωτών εργαζομένων αφετέρου. (Σιάκαρης, 2006, 61-62).

Για τον αναπαραγωγικό ρόλο του εκπαιδευτικού συστήματος έχουν αναπτυχθεί διάφορες θεωρίες, οι οποίες κατατάσσονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: τις συναινετικές θεωρίες και τις συγκρουσιακές θεωρίες. Η Καντζάρα (2008) από την άλλη κατηγοριοποιεί τις ερμηνείες που έχουν διατυπωθεί για την εξήγηση της κοινωνικής ανισότητας στο σχολείο σε τρεις ερμηνευτικές προσεγγίσεις: (α) το δομολειτουργισμό, (β) το μαρξισμό και (γ) τη βεμπεριανή προσέγγιση. Όπως αναφέρει όμως η ίδια (2008:255) η θεωρία του Weber και οι συναφείς

θεωρίες (π.χ. η θεωρία της Archer) εντάσσονται στις θεωρίες του συγκρουσιακού προτύπου εφόσον κι αυτές μελετούν το εκπαιδευτικό σύστημα υπό το πρίσμα της κοινωνικής σύγκρουσης.

Στις συγκρουσιακές θεωρίες διακρίνονται δύο τάσεις: ο δομισμός και ο βολονταρισμός (Θάνος, 2012:25). Στο δομισμό επικρατεί η άποψη, ότι οι θεσμοί καθορίζουν την οργάνωση και τη λειτουργία της κοινωνίας. Στις καπιταλιστικές κοινωνίες η οικονομική δομή, η οποία θεωρείται ως βάση, καθορίζει το εποικοδόμημα, δηλαδή την ιδεολογία, τον πολιτισμό και την πολιτική. Στο βολονταρισμό θεωρείται ότι τα άτομα έχουν μια σχετική ελευθερία δράσης και η οικονομική δομή δεν αναπαράγει με αυτόματο τρόπο το εποικοδόμημα. (Καντζάρα, 2008:186-187).

Στη συνέχεια γίνεται προσπάθεια να αναφερθούν οι βασικότερες θέσεις των θεωριών αυτών. Δίνεται όμως βάρος στην θεωρία του πολιτισμικού κεφαλαίου του Bourdieu αλλά και στη θεωρία της παγίδας των ευκαιριών του Brown, με την βοήθεια των οποίων αναλύεται όλη η προβληματική του θέματος της παρούσας εργασίας. Δεν μπορεί φυσικά να μην γίνει αναφορά και στη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου αλλά και της λογικής επιλογής, η οποία συνδέεται άμεσα με την αγορά εργασίας.

2.1. Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις στην Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης αναπτύσσονται μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο και ειδικότερα μετά τη δεκαετία του 1960, όταν διατυπώνεται η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, η οποία ενώ ανήκει στην οικονομική επιστήμη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εκπαιδευτική πολιτική μιας χώρας και με την εκπαίδευση της γενικότερα.

Ο όρος του ανθρώπινου κεφαλαίου αναφέρθηκε για πρώτη φορά το 18ο αιώνα από τον οικονομολόγο Adam Smith, όμως η ανάδειξη του ως οικονομικής έννοιας έγινε στα τέλη της δεκαετίας του 50 και του 60, όπου οικονομολόγοι όπως ο Theodor Schultz άρχισαν να χρησιμοποιούν το «κεφάλαιο» για να επισημάνουν το ρόλο της εκπαίδευσης και της εξειδικευμένης γνώσης στην ανάπτυξη της ευημερίας και της οικονομίας. Οι άνθρωποι, για να επενδύσουν μέσω της εκπαίδευσης στο ανθρώπινο κεφάλαιο, αναμένουν να αποδώσει, δηλαδή να αποκτήσουν δεξιότητες και ικανότητες που θα τους προσφέρουν αποδοτικότητα και οφέλη

(Στεργίου, 2007). Αυτό που ώθησε τους νεοκλασικούς οικονομολόγους στην αναζήτηση λύσεων και κατά συνέπεια στη διατύπωση της νεοκλασικής θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου (Schultz, 1972:1-17) ήταν οι οικονομικές διαφοροποιήσεις που υφίστανται στην αγορά εργασίας τα άτομα που επιθυμούν να σπουδάσουν ή όχι.

Ως «ανθρώπινο κεφάλαιο» θεωρείται το σύνολο των ικανοτήτων κάθε ατόμου έμφυτων και επίκτητων φυσικών ικανοτήτων, ταλέντου δεξιοτήτων, γνώσεων και ειδίκευσης (Πετρινιώτη, 1989). Κατά συνέπεια η ποιότητα του ανθρώπινου κεφαλαίου προσδιορίζεται από την παρεχόμενη εκπαίδευση και μαθησιακή διαδικασία. Η απόκτηση γνώσεων οδηγεί στη βελτίωση της αποτελεσματικότητας και της παραγωγικότητας του εργαζόμενου με αποτέλεσμα και ο εργαζόμενος να κερδίζει υψηλότερο μισθό αλλά και η επιχείρηση να αυξάνει τα κέρδη της. Το κόστος της εκπαίδευσης αποτελείται από το άμεσο κόστος, δηλαδή τα χρήματα, τα οποία θα πρέπει να ξοδεύει κανείς για τρέχοντα έξοδα, καθώς και το έμμεσο κόστος ή κόστος ευκαιρίας, το οποίο συμπεριλαμβάνει τα διαφυγόντα κυρίως έσοδα.

«Ανθρώπινο κεφάλαιο ορίζεται ως το σύνολο των γνώσεων, των δεξιοτήτων και των εμπειριών που διαθέτει το άτομο» ενώ για την κοινωνία/οικονομία ορίζεται ως «το σύνολο των γνώσεων και των εμπειριών που διαθέτει η κοινωνία/οικονομία», όπως αναφέρεται και σε σημειώσεις της Φώκιαλη στο μάθημα της «Οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη και Εκπαίδευση». Όταν το άτομο αυξάνει τις γνώσεις και τις εμπειρίες του πραγματοποιεί επένδυση σε ατομικό ανθρώπινο κεφάλαιο και το αντίστοιχο συμβαίνει όταν τα άτομα μιας κοινωνίας αυξάνουν τις γνώσεις και τις εμπειρίες τους ή/και όταν μια χώρα επενδύει στην εκπαίδευση. (Φώκιαλη, XX: 35-36 & 47-49).

Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου στηρίζεται στην άποψη ότι η οικονομική απόδοση συνδέεται με την εκπαίδευση και την κατάρτιση και οι επενδύσεις στο ανθρώπινο κεφάλαιο έχουν ανάλογες αποδόσεις. Επομένως οι δαπάνες για την εκπαίδευση αποτελούν μια επένδυση που δημιουργεί ανθρώπινο κεφάλαιο, το οποίο έχει μια αποδοτικότητα συναφή με αυτή των επενδύσεων σε υλικό κεφάλαιο (Καψάλης και Παπασταμάτης, 2013).

Επίσης η θεωρία αυτή στηρίζεται στην επιλογή του ατόμου ανάμεσα στο να εισέλθει στην αγορά εργασίας και να αναζητήσει εργασία ή να καθυστερήσει την είσοδο του στην αγορά εργασίας, λόγω παράτασης της διάρκειας της εκπαίδευσης του μαθητή με στόχο την απόκτηση υψηλότερου μισθού. Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου επιδιώκει κατά κύριο λόγο να εξηγήσει: α) τη ζήτηση για εκπαίδευση, β) της προσφορά εργασίας του ατόμου διαχρονικά και γ) τον διαφορισμό των μισθών στην αγορά εργασίας. Επιπλέον, θα πρέπει να επισημανθεί ότι ενώ η νεοκλασική προσέγγιση του ανθρώπινου κεφαλαίου στηριζόταν κατά κύριο λόγο στη δυνατότητα του ατόμου να αποκτήσει υψηλότερο μισθό, τα τελευταία χρόνια

προωθείται η ανάγκη για επέκταση της εκπαιδευτικής διαδικασίας εξαιτίας της υψηλής ανεργίας και της δυνατότητας απόκτησης μεγαλύτερης ευελιξίας (Χλέτσος, XX:12-13).

Και στη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου ασκείται, όπως επισημαίνει ο Χλέτσος στις ίδιες σημειώσεις του, η κριτική, η οποία επικεντρώνεται στα ακόλουθα σημεία: α) αγνοείται το γενικότερο κοινωνικό αλλά και οικονομικό περιβάλλον, που καθιστά ανέφικτη την άποψη περί ίσων ευκαιριών για όλους και ομοιογένειας της εργασίας (Bowles and Gintis, 1976), β) αγνοείται ότι ο ρόλος του εκπαιδευτικού συστήματος είναι να δημιουργεί και να αναπαράγει οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες, γ) η ύπαρξη των εσωτερικών αγορών εργασίας, δ) αγνοείται ότι η μισθωτή εργασία δεν αποτελεί συναλλαγή ανάμεσα στον επιχειρηματία-εργοδότη και τον εργαζόμενο – κάτοχο του ανθρώπινου κεφαλαίου αλλά μια σχέση κυρίως κοινωνική και ε) οι οικονομικές διακρίσεις στην αγορά εργασίας δεν μπορούν να αιτιολογηθούν στη βάση της ατομικότητας αλλά σε συνολικό επίπεδο, λαμβάνοντας υπόψη τόσο τους οικονομικούς παράγοντες (Δεδουσόπουλος, 1995) όσο και τους μη οικονομικούς παράγοντες (XX:12-13).

2.2. Η θεωρία της λογικής επιλογής

Ο Γάλλος κοινωνιολόγος **R. Boudon** (1934-2013) εισήγαγε τη θεωρία του μεθοδολογικού ατομικισμού (relative risk aversion), με την οποία ερμηνεύει αυτή τη σχέση (Κατριβέση, 2004). Ο Boudon υποστήριζε ότι δεν είναι αρκετό να ερμηνεύσουμε τα αποτελέσματα της προσπάθειας κάποιου κατά τη μετάβαση του από τη βαθμίδα εκπαίδευσης στην άλλη καθώς και τα σχετικά προσόντα που αποκτά σε απόλυτη συνάρτηση με την κοινωνική τάξη από την οποία προέρχεται. Το άτομο είναι ενεργό υποκείμενο. Κάνει διαδοχικές επιλογές, οι οποίες είναι αποτέλεσμα των δικών του ορθολογικών αποφάσεων ανεξάρτητα από τις κοινωνικές ανισότητες και γενικότερα τη δομή και διάρθρωση της κοινωνίας. Οι επιλογές του σχετίζονται μόνο με τις ικανότητες του, τις προσδοκίες και τις φιλοδοξίες του, εκπαιδευτικές και επαγγελματικές (Boudon, 1973).

Σύμφωνα με τον Boudon οι μεσοαστικές οικογένειες υιοθετούν περισσότερα μέτρα για να κερδίσουν ένα πλεονέκτημα στην εύρεση μιας θέσης. Πρέπει να τρέξουν γρηγορότερα, για περισσότερο χρόνο, απλά για να σταθούν στα πόδια τους. Ωστόσο αν όλοι υιοθετούν τις ίδιες

τακτικές, κανείς δεν προοδεύει. Αλλά λίγοι έχουν την οικονομική δυνατότητα να επιλέξουν να μην συμμετέχουν στον ανταγωνισμό για τα προς το ζην. (1973:6)

Όπως αναφέρει η Σιάνου (2010:67) ο Boudon ενδιαφερόταν για το ότι η κατανομή της κοινωνικής θέσης άλλαξε με χαμηλότερους ρυθμούς από ότι η κατανομή επιπέδου εκπαίδευσης. Όπως σημείωσε «Είναι γνωστό ότι όλες οι βιομηχανικές κοινωνίες χαρακτηρίζονται από μεγάλο βαθμό ανισοτήτων στις εκπαιδευτικές ευκαιρίες που παρέχουν. Παρόλα αυτά αυτοί που έχουν καλύτερο επίπεδο μόρφωσης, είναι περισσότερο πιθανό να προέρχονται από οικογένειες καλής κοινωνικής βαθμίδας. Αλλά είναι ακόμη πιο δύσκολο γι' αυτούς να φτάσουν πιο ψηλά σε κοινωνική θέση από τους πατεράδες τους, λόγω του ότι οι πατεράδες τους είναι ήδη στην πρώτη θέση.

2.3. Η δομολειτουργική προσέγγιση

Σύμφωνα με τον Emil Durkheim, το θεμελιωτή του δομολειτουργισμού, το επιστημονικό αντικείμενο της κοινωνιολογίας δεν είναι το άτομο, αλλά η κοινωνία, η οποία δεν είναι απλώς το άθροισμα των μερών που την αποτελούν, αλλά κάτι διαφορετικό (Λάμνιας, 2001), μια οντότητα που είναι κάτι παραπάνω από το άθροισμα των μερών που την αποτελούν (Καντζάρα, 2008). Πολλοί αποκαλούν επίσης τον Emil Durkheim και «Πατέρα του λειτουργισμού», διότι έθεσε τις βάσεις και τα θεμέλια του λειτουργισμού, στον οποίο όσο οι κοινωνικές εξελίσσονται σε λειτουργικές τόσο χαλαρώνουν οι κοινωνικοί κανόνες που πρέπει να διέπουν την κοινωνία έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η κοινωνική συνοχή (Γάγγας, 2009). Ο Durkheim θεωρεί τις ηθικές αξίες θεμέλιο της κοινωνίας, τις οποίες το εκπαιδευτικό σύστημα μεταβιβάζει ώστε να διαιωιστεί η κοινωνία αυτή. (Φραγκουδάκη, 1985).

Ο δομολειτουργισμός ή φονξιοναλισμός, ο οποίος άρχισε να αναπτύσσεται στις ΗΠΑ μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου, ασχολείται με τη μελέτη των λειτουργιών (functions), των κοινωνικών φαινομένων και των θεσμών εστιάζοντας το ερευνητικό τους ενδιαφέρον στη μελέτη των χαρακτηριστικών εκείνων που συμβάλλουν στην διατήρηση και τη συντήρηση της κοινωνίας, η οποία αν και χαρακτηρίζεται από έντονη διαφοροποίηση διακρίνεται από τάξη και συνοχή.

Πιο συγκεκριμένα οι εκπρόσωποι του δομολειτουργισμού εστιάζουν την προσοχή τους στο κοινωνικό σύστημα ως σύνολο και επικεντρώνονται στις λειτουργίες (οικονομικές,

κοινωνικές, πολιτικές, πολιτιστικές) που επιτελούν τα διάφορα μέρη του συστήματος (δομές, θεσμοί), τα οποία θεωρούνται ότι συμβάλλουν στη διατήρηση και ισορροπία του κοινωνικού συνόλου. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην εξασφάλιση και τη διαίωνιση της κοινωνικής συνοχής, η οποία, όπως υποστηρίζουν, προϋποθέτει τη συναίνεση και τη συμμόρφωση των μελών της σε αποδεκτούς κοινωνικούς κανόνες, αξίες και νόρμες. Με αυτό το νόημα, η κοινωνία αποτελεί μια αυθύπαρκτη οντότητα και μπορεί να κατανοηθεί ως ένα κανονιστικό και αξιακό σύστημα καθώς οι κανόνες, αξίες, νόρμες, πεποιθήσεις που υπάρχουν στην κοινωνία, διαμορφώνονται από τις κοινωνικές δομές του συστήματος, αντανακλούν την κοινωνία ως σύνολο, λειτουργούν ανεξάρτητα από τα ίδια τα άτομα και εξαναγκάζουν σε συγκεκριμένους τρόπους δράσης.

Ως προς το ρόλο της εκπαίδευσης στην κοινωνία θεωρούν ότι μπορεί να συμβάλει στην εξασφάλιση της ομαλής της λειτουργίας με το να μεταδίδει τις απαραίτητες γνώσεις και να διαιωνίζει τους βασικούς και γενικά αποδεκτούς κανόνες και τις αξίες που είναι απαραίτητες για τη διατήρηση και αναπαραγωγή της κοινωνίας (Λάμνιαν, 2001). Θεωρούν ως φυσικό το σχολείο να επιλέγει τους ικανότερους και να τους ανταμείβει με εκπαιδευτικά διαπιστευτήρια που παρέχουν πρόσβαση στα ανώτερα επαγγέλματα (Strathdee, 2005), προκαθορίζοντας και το μελλοντικό καταμερισμό των επαγγελμάτων, υπό την προϋπόθεση ότι αυτή η επιλογή γίνεται με κριτήρια δίκαια και αντικειμενικά και να προσφέρονται ίσες ευκαιρίες σε όλους (Φραγκουδάκη, 1985:152).

Ο Emil Durkheim και Talcott Parsons, οι σημαντικότεροι ίσως εκπρόσωποι του δομολειτουργισμού τονίζουν περισσότερο των κοινωνικοποιητικό ρόλο του σχολείου, υποστηρίζοντας ότι είναι σημαντική η εσωτερικοποίηση του κανονιστικού συστήματος της κοινωνίας (αξίες, κανόνες, αντιλήψεις, πεποιθήσεις, γνώσεις κλπ.) από τα μέλη της προκειμένου αυτή να επιβιώσει (Φραγκουδάκη, 1985:252). Συνολικά όμως η κυριότερη λειτουργία του εκπαιδευτικού θεσμού, είναι η διατήρηση της υφιστάμενης κοινωνικής οργάνωσης διαγενεακά και διαχρονικά (Θάνος, 2012:26).

Ο **Talcott Parsons** (1901-1979), Αμερικανός κοινωνιολόγος του οποίου το έργο άσκησε μεγάλη επιρροή τη δεκαετία του 1950 και του 1960, υποστηρίζει ότι οι λειτουργίες της εκπαίδευσης είναι η ανάπτυξη της συναίνεσης και των ικανοτήτων που είναι ουσιώδεις προϋποθέσεις για την άσκηση από τα άτομα των μελλοντικών ρόλων τους. Η συναίνεση μπορεί να καταταμηθεί σε δύο συστατικά της: Συναίνεση στην υλοποίηση των ευρύτερων κοινωνικών αξιών και συναίνεση στην άσκηση ενός ορισμένου είδους ρόλου μέσα στη δομή της κοινωνίας. Για τον Parsons το κοινωνικό σύστημα, όπως κάθε σύστημα, «είναι το σύστημα των αλληλεξαρτώμενων στοιχείων», δηλαδή συνδεδεμένων, μεταξύ τους με σχέσεις τέτοιες,

ώστε εάν η μια τροποποιηθεί, τροποποιούνται και οι άλλες και κατά συνέπεια το σύνολο μεταβάλλεται. Το σύστημα τείνει να αναπροσαρμόζεται και να επανακτά την ισορροπία του, την τάξη του μέσα από τους εσωτερικούς μηχανισμούς διατήρησης, δηλαδή αναπαραγωγής. Το ίδιο συμβαίνει και με το σχολείο, λειτουργεί αναπαραγωγικά. Το σχολείο είναι ένα εξαρτημένο δομικό στοιχείο του όλου κοινωνικού συστήματος και προσδιορίζεται από τις λειτουργικές σχέσεις του με τα λοιπά στοιχεία και το όλον (Μυλωνάς, 1992).

Βασική λειτουργία της εκπαίδευσης για τον Parsons είναι η κοινωνικοποίηση, που θεσμοθετεί την διαφοροποίηση του “status” πάνω σε μη βιολογικές βάσεις. Επιπλέον αυτό το “status” δεν αποδίδεται αλλά κατακτάται. Είναι το “status” που κερδίζεται με την διαφορετική εκτέλεση καθηκόντων του δασκάλου, ο οποίος ενεργεί ως παράγοντας της εκπαιδευτικής κοινότητας.

Ο Parsons βλέπει ως φυσικό να επιλέγει το σχολείο τους καλύτερους αρκεί η επιλογή να είναι δίκαιη και να προσφέρονται σε όλους ίσες ευκαιρίες. Ισχυρίζεται επίσης ως φυσικός το να επιβραβεύει το σχολείο α) τις καλές επιδόσεις και β) την προσαρμογή των μαθητών στις ηθικές τους αξίες, γιατί έτσι προετοιμάζει το σχολείο τους μαθητές για τους μελλοντικούς ρόλους που θα ασκήσουν ως ενήλικες στην ιεραρχημένη κοινωνία, όπου υπάρχουν ανώτερα και κατώτερα επαγγέλματα. Αυτή την προσαρμογή που οδηγεί στην κοινωνική επιτυχία, επηρεάζει η οικογένεια – η ομάδα των όμοιων και το σχολείο (Φραγκουδάκη, 1985). Ο Parsons θεωρεί την αποδοχή των ηθικών αξιών του σχολείου και της κοινωνίας μια από τις προϋποθέσεις της σχολικής επιτυχίας. Οι άλλες προϋποθέσεις είναι οι ατομικές ικανότητες και τα ατομικά κίνητρα. (Φραγκουδάκη, 1985).

Οι δομολειτουργιστές αντιμετωπίζουν την εκπαίδευση ως ένα βασικό μέσο για την αναπαραγωγή των κοινωνικών διαφορών, θεωρούν ωστόσο την εκπαίδευση ως μια διαδικασία για την αξιοκρατική επιλογή και κατάταξη, κατανέμοντας τους καλύτερους για συγκεκριμένους ρόλους και εργασίες στην κοινωνία. Υποστηρίζουν, επίσης ότι η εκπαίδευση πρέπει να αποτελεί μέσο για την κοινωνική κινητικότητα των ατόμων. Θεωρούν τις διαφορές ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις ως σημαντικές και χρήσιμες για την κοινωνία και οι οικονομικές ανισότητες εξυπηρετούν το σκοπό τα άτομα με τα περισσότερα προσόντα να καταλαμβάνουν τις σημαντικότερες θέσεις αυτές, δηλαδή που αποφέρουν την καλύτερη ανταμοιβή και τον υψηλότερο βαθμό, οι οποίες έχουν την μεγαλύτερη σπουδαιότητα για την κοινωνία και απαιτούν τη μεγαλύτερη εκπαίδευση ή ταλέντο. Έτσι οι διαφορές στην επίδοση ανάμεσα στους μαθητές από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα και η χαμηλή συμμετοχή των μαθητών από την εργατική τάξη στην ανώτατη εκπαίδευση δε συνιστούν κοινωνικά

προβλήματα που χρήζουν τη λήψη μέτρων, αλλά ως φυσικές πτυχές της λειτουργίας της κοινωνίας.

Ιδιαίτερα όσον αφορά την ανώτατη εκπαίδευση, σύμφωνα με τη θεωρία του λειτουργισμού η διεύρυνση της συμμετοχής στην ανώτατη εκπαίδευση προωθεί την ισότητα, γιατί σηματοδοτεί τη μετάβαση στη μαζική ανώτατη εκπαίδευση που παύει να είναι κλειστή και δομημένη έτσι ώστε να εξυπηρετεί τα συμφέροντα και να προστατεύει τα προνόμια των κοινωνικών ελίτ. Πολλαπλασιάζει έτσι τις ευκαιρίες για την άσκηση προνομιούχων επαγγελμάτων και την ανοδική κοινωνική κινητικότητα, ενώ παράλληλα διασφαλίζει την κοινωνική δικαιοσύνη και την κοινωνική συνοχή (Σιάνου - Κύργιου, 2005:21).

2.4. Οι θεωρίες σύγκρουσης

Σε αντίθεση με τους δομολειτουργιστές, οι οποίοι αντιμετωπίζουν την κοινωνία σαν τον ανθρώπινο οργανισμό που λειτουργεί σε αλληλεξάρτηση με τα μέρη του για τη διατήρηση της ισορροπίας, οι θεωρίες της σύγκρουσης υποστηρίζουν ότι οι συγκρούσεις των κοινωνικών ομάδων και η διατάραξη της ισορροπίας της κοινωνίας μπορούν να συμβάλουν στην πρόοδο της κοινωνίας. Διαβλέπουν πίσω από την κοινωνική συναίνεση και την αναπαραγωγή των κοινωνικών κανόνων και αξιών την αναπαραγωγή των άνισων κοινωνικών σχέσεων, την αναπαραγωγή των δύο κοινωνικών τάξεων: της κυρίαρχης αστικής και της κυριαρχούμενης προλεταριακής ή εργατικής, με την πρώτη να εκμεταλλεύεται τη δεύτερη (Μυλωνάς, 1992).

Στις θεωρίες σύγκρουσης ανήκει η μαρξιστική ερμηνευτική προσέγγιση και η βεμπεριανή ερμηνευτική προσέγγιση.

2.4.1. Η μαρξιστική ερμηνευτική προσέγγιση

Η μαρξιστική ερμηνευτική προσέγγιση, η οποία φυσικά έχει αφετηρία της στον Καρλ Μαρξ στηρίζεται στην παραδοχή ότι το πρωταρχικό στοιχείο μιας κοινωνιολογικής ανάλυσης αποτελεί η ανάλυση της παραγωγικής διαδικασίας (Λάμνιας, 2001). Η εκπαίδευση υπηρετεί το συμφέρον της κυρίαρχης κοινωνικής τάξης, καθώς αναπαράγει την κυρίαρχη ιδεολογία.

Ο Karl Marx πίστευε ότι η κοινωνία χωρίζεται ανάμεσα σε αυτούς που κατέχουν και σε αυτούς που δεν κατέχουν τα μέσα παραγωγής, μια κατάσταση που γεννά την πάλη των τάξεων. Όπως έλεγε, η ιστορία όλων των ανθρώπινων κοινωνιών είναι ιστορία ταξικών αγώνων. Η προσέγγιση του Μαρξ ονομάζεται διαλεκτικός υλισμός, η ιστορική εξέλιξη δηλαδή καθορίζεται από τη σύγκρουση των δυνάμεων της κοινωνίας που έχουν αντίθετα συμφέροντα και από τη συνακόλουθη δημιουργία νέων, πιο ανεπτυγμένων δομών. Σύμφωνα με τη θεωρία του Μαρξ, οι πολιτικές ιδεολογίες, η θρησκεία, η οργάνωση της οικογένειας, το εκπαιδευτικό σύστημα και η κυβέρνηση συγκροτούν αυτό που ονόμασε κοινωνικό εποικοδόμημα. Το εποικοδόμημα επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την οικονομική βάση της κοινωνίας, δηλαδή από τον τρόπο παραγωγής των αγαθών και από την ταξική δομή της. Όταν μια τάξη ελέγχει τα σημαντικότερα μέσα βιοπορισμού των ανθρώπων, τότε τα μέλη αυτής της τάξης αποκτούν την επιρροή και τη δύναμη που τους επιτρέπουν να διαμορφώσουν και τις άλλες πτυχές του θεσμικού βίου, το εποικοδόμημα, με τρόπους που να ευνοούν τα ταξικά τους συμφέροντα.

Κύριοι εκπρόσωποι της μαρξιστικής ερμηνευτικής προσέγγισης στην κοινωνιολογία της εκπαίδευσης είναι οι Bowles και Gintis.

Οι Bowles και Gintis υποστηρίζουν ότι η εκπαίδευση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τους βασικούς οικονομικούς και κοινωνικούς θεσμούς της κοινωνίας, ενώ συντηρεί το υπάρχον οικονομικό και κοινωνικό καθεστώς, συντελώντας με αυτό τον τρόπο στην αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος (Bowles and Gintis, 1976). Θεωρούν ότι το εκπαιδευτικό σύστημα έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της καπιταλιστικής τάξης, μέσα στην οποία έχει επιφέρει απτά, αν και περιορισμένα οφέλη για τα άτομα της εργατικής τάξης στις ΗΠΑ (Bowles and Gintis, 1976:40). Το εκπαιδευτικό σύστημα επιτελεί τη λειτουργία της αναπαραγωγής της κυρίαρχης ταξικής δομής της κοινωνίας,

α) με το να νομιμοποιεί αυτή την κοινωνική ανισότητα, καλλιεργώντας και ενσταλάζοντας την πεποίθηση ότι η οικονομική επιτυχία είναι άμεση αντανάκλαση των ατομικών ικανοτήτων και της εκπαίδευσης

β) με το να προετοιμάζει τους νέους ανθρώπους για τη θέση στην ταξικά αλλοτριωμένη εργασία δημιουργώντας τις ικανότητες, ιδέες και πεποιθήσεις που ταιριάζουν σε μια καπιταλιστική κοινωνία (Blackledge and Hunt, 1994).

Η αναπαραγωγική λειτουργία της εκπαίδευσης επιτυγχάνεται, δηλαδή μέσα από τη νομιμοποίηση και την κοινωνικοποίηση. Το εκπαιδευτικό σύστημα αποκτά την οικονομική του σημασία και συνεισφέρει στην αναπαραγωγή της ταξικής δομής μέσα από την αντιστοιχία ανάμεσα στις κοινωνικές του σχέσεις με τις κοινωνικές σχέσεις της οικονομικής δομής (Bowles and Gintis, 1976:236), μέσα δηλαδή από την «αρχή της αντιστοιχίας», την οποία

περιγράφουν ως εξής: «η δομή των κοινωνικών σχέσεων στην εκπαίδευση όχι μόνο εξοικειώνει τους μαθητές με την πειθαρχία της εργασίας, αλλά αναπτύσσει/ διαμορφώνει τον τύπο προσωπικής συμπεριφοράς, τρόπους αυτοπαρουσίασης, αυτοεικόνας και ταυτοποίησης με κοινωνική τάξη, τα οποία είναι σημαντικά συστατικά της επάρκειας για εργασία. Ειδικότερα, οι κοινωνικές σχέσεις της εκπαίδευσης – οι σχέσεις Διευθυντών και εκπαιδευτικών, εκπαιδευτικών και μαθητών, μαθητών και μαθητών και μαθητών και της εργασίας τους – αντανakλούν το ιεραρχικό διαχωρισμό της εργασίας. Οι ιεραρχικές θέσεις αντανakλώνται στις κάθετες γραμμές εξουσίας από τους διευθυντές στους εκπαιδευτικούς, στους μαθητές. Αν και τα σχολεία ισχυρίζονται ότι προωθούν ίσες ευκαιρίες για όλους τους μαθητές, στην πραγματικότητα αναπαράγουν την καπιταλιστική κατανομή της εργασίας, προετοιμάζοντας τους μαθητές για προκαθορισμένες σε σχέση με την κοινωνική τάξη πορείες στην αγορά εργασίας.

Οι Bowles και Gintis υποστηρίζουν ότι τα στοιχεία της προσωπικότητας που ανταμείβονται από την εκπαίδευση είναι παρόμοια με εκείνα που ανταμείβονται από την οικονομία. Στην επιχειρηματολογία τους υποστηρίζουν ότι η δημιουργικότητα δεν ανταμείβεται στην εκπαίδευση, η οποία στην καπιταλιστική κοινωνία αλλοτριώνει αντί να ολοκληρώνει το άτομο. Ωστόσο πολλοί άνθρωποι έχουν την εντύπωση ότι η εκπαίδευση προάγει και ανταμείβει την δημιουργικότητα. Όμως τα στοιχεία των Bowles και Gintis δείχνουν ότι αυτό δεν είναι αλήθεια.

Σε γενικές γραμμές πάντως επισημαίνουμε, ότι στο έργο τους οι Bowles και Gintis ελάχιστα αναφέρονται στο περιεχόμενο της εκπαίδευσης, κάτι που σημαίνει ότι αυτή δεν παίζει ιδιαίτερο ρόλο στη διαδικασία της αναπαραγωγής. Αυτό αποτελεί μάλλον μια περίεργη παράλειψη αφού η γνώση που μεταδίδεται μέσω της εκπαίδευσης και οι τρόποι σκέψης που βρίσκονται στη βάση της συμβάλλουν σε σημαντικό βαθμό στη διαμόρφωση των απόψεων των ανθρώπων για τους εαυτούς τους και την κοινωνία.

Κατά τους Bowles και Gintis η σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία, αποτελείται από τρία πεδία κοινωνικής πρακτικής (sites of social practice). Το κράτος, την οικογένεια και την καπιταλιστική παραγωγή, τα οποία συνθέτουν μια αντιφατική ολότητα. Το νόημα αυτής της ιδέας φαίνεται να είναι ότι αυτό που συμβαίνει σε ένα τομέα της κοινωνίας συχνά αντιφάσκει με αυτά που συμβαίνουν σε άλλους τομείς. Κατά συνέπεια, εμποδίζει ή λειτουργεί εναντίον της αναπαραγωγής σε αυτούς τους άλλους τομείς. Σαν παράδειγμα δίνουν το εξής. Οι γυναίκες και οι μαύροι λένε απολαμβάνουν τυπικής πολιτικής ισότητας (στο πεδίο του κράτους), άρα δέχονται σχετικά ίση εκπαίδευση (αφού η εκπαίδευση είναι υπο-πεδίο του κράτους). Όμως

στην καπιταλιστική παραγωγή κατέχουν θέσεις που είναι υποτελείς ή κατώτερες. Άρα δεν υπάρχει αντιστοιχία στις κοινωνικές σχέσεις εκπαίδευσης-παραγωγής.

2.4.2. Η βεμπεριανή ερμηνευτική προσέγγιση

Και η βεμπεριανή ερμηνευτική προσέγγιση ανήκει στις θεωρίες των συγκρούσεων, η οποία έχει την αφετηρία της φυσικά στο Γερμανό κοινωνιολόγο, πολιτικό και οικονομολόγο **Max Weber** (1862-1920). Ο Weber κάνει διάκριση μεταξύ της τυπικής λογικής και των αυθύπαρκτων λογικών. Η τυπική λογική αποτελεί ακραία έκφραση του ορθού λόγου, δεν επηρεάζεται από αξίες και στηρίζεται στο υπολογισμό των μέσων για την επιτυχία κυρίως οικονομικών κυρίως στόχων. Διαμορφώθηκε με την επικράτηση του καπιταλισμού. Οι αυθύπαρκτες λογικές εκφράζουν την αξία κοινωνικών σκοπών και σχετίζονται με την ικανοποίηση ιδιαίτερων ανθρώπινων αναγκών. Ο Weber συνδέει τις αυθύπαρκτες λογικές με κοινωνικά διαμορφωμένα στοιχεία της κουλτούρας, όπως υποκειμενικές πίστεις, αξίες, πεποιθήσεις, σκοποί κτλ. (Λάμνιαν, 2001).

Οι μελέτες του Weber μιλούν για την εξουσία και την ισχύ και τη σχέση τους με την εκπαίδευση. Η βασική λειτουργία του θεσμού της εκπαίδευσης είναι η άσκηση κοινωνικής κυριαρχίας καθώς η κοινωνική ομάδα που ελέγχει την εκπαίδευση, ελέγχει επίσης και τι αυτή παράγει, σύμφωνα με τα δικά της συμφέροντα. Βασίζεται στην θεώρηση ότι η κοινωνία αποτελείται από ομάδες κύρους, οι οποίες βρίσκονται σε διαρκή ανταγωνισμό και διαμάχη, καθώς άλλωστε ένα βασικό μοτίβο της βεμπεριανής κοινωνιολογίας αποτελεί το θέμα της διαμάχης στις ανθρώπινες σχέσεις. Οι ομάδες αυτές χρησιμοποιούν την εκπαίδευση για να κατακτήσουν τις ανώτερες κοινωνικά θέσεις, καθώς τα εκπαιδευτικά προσόντα μεταφράζονται σε υψηλότερες θέσεις στην αγορά εργασίας (Weber, 1978). Σε κάθε κοινωνία η εξουσία είναι μοιρασμένη σε διάφορα συμφέροντα και ομάδες και η πολιτική διαμορφώνεται μέσα από την διαπραγμάτευση ανάμεσα στα εκάστοτε συμφέροντα και της κυβέρνησης.

Για τον Weber απαραίτητη προϋπόθεση της κοινωνικής επιστήμης είναι η «αξιολογική ουδετερότητα». Ο ερευνητής δηλαδή εξάγει συμπεράσματα από θεωρητικά και εμπειρικά δεδομένα, ερμηνεύει χωρίς να παρεμβάλει δικές του αξιολογήσεις που προέρχονται από τις αξίες και τις πεποιθήσεις του. Πρέπει να εισάγει στην έρευνα τα δικά του εργαλεία και

μεθόδους, προκειμένου να αποφύγει την αξιολογική του κρίση και να αναλύσει τα κοινωνικά φαινόμενα (Φραγκουδάκη, 1985).

Ο Weber χρησιμοποιεί ως βασικό εργαλείο για να ερμηνεύει τις κοινωνικές ανισότητες, την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού. « Η διεύρυνση της συμμετοχής δεν οφείλεται στις ανάγκες για εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό, αλλά στη σύγκρουση των κοινωνικών τάξεων και την προσπάθεια των ανωτέρων κοινωνικών στρωμάτων να δομήσουν με τέτοιο τρόπο τον ανταγωνισμό για την πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση και την αγορά εργασίας, ώστε να περιφρουρήσουν τα προνόμια τους. Έχει σχέση επίσης με τον πληθωρισμό των πτυχίων, που αυξάνει τη ζήτηση για την πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση από όλες τις κοινωνικές τάξεις, προκειμένου να βελτιώσουν τις μελλοντικές, επαγγελματικές τους προοπτικές και τις ευκαιρίες της ζωής» (Σιάνου - Κύργιου, 2005).

Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφερθούν και οι σημαντικότεροι εκφραστές της βεμπεριανής θεωρητικής προσέγγισης, οι οποίοι έχοντας φυσικά ως επίκεντρο της προβληματικής που ανέπτυξαν τον Max Weber, επέκτειναν σημαντικά και συνέδραμαν αποφασιστικά στην εφαρμογή και ανάλυση ερμηνειών μέσω των «εργαλείων» που η βεμπεριανή σχολή εισηγήθηκε. Βασικότεροι λοιπόν εκφραστές της είναι οι κοινωνιολόγοι Ronald King και Randall Collins.

Ο King δίνοντας έμφαση στον χώρο της εκπαιδευτικής πραγματικότητας αναδεικνύει τη συνδυαστική λογική του Weber, της υποκειμενικής ερμηνείας μιας περίπτωσης, (μικρο-επίπεδο) και των κοινωνικών καταναγκασμών, στους οποίου υπόκειται το άτομο (μακρο-επίπεδο). Οποιαδήποτε διερεύνηση και αλλαγή της εκπαίδευσης πρέπει να στηρίζεται τόσο στην ανάλυση των δράσεων των ατόμων (μικρό-επίπεδο) όσο και στους περιορισμούς που τους επιβάλλονται από την ευρύτερη εκπαιδευτική δομή (μακρο-επίπεδο) (Λάμνιαν, 2001). Για παράδειγμα οι εκπαιδευτικοί και οι μαθητές είναι ελεύθεροι να δράσουν αλλά ταυτόχρονα υπόκεινται στους περιορισμούς της εκπαιδευτικής δομής. (Λάμνιαν, 2001).

Επίσης θεωρεί ότι μια ερμηνεία της εκπαιδευτικής πραγματικότητας δεν είναι επαρκής αν δεν εξετάσει κανείς την υποκειμενικά σκόπιμη δράση των ατόμων, δηλαδή την αντίληψη τους για την κατάσταση, τους σκοπούς και τους στόχους τους, αλλά και τις συνέπειες της δράσης τους (Blackledge and Hunt, 1994:422)

Ο Collins αποδέχεται την μαρξιστική προσέγγιση για το ρόλο του οικονομικού παράγοντα στη δημιουργία των συγκρούσεων των κοινωνικών ομάδων αλλά αναγνωρίζει επιπλέον ως αιτίες σύγκρουσης το γόητρο (φύλο, φυλή, θρησκεία, μόρφωση) και την εξουσία. Υποστηρίζει ότι η εκπαίδευση μέσα από τη γνώση και τους τίτλους που παρέχει, μπορεί να συμβάλει στην απόκτηση και πλούτου και γοήτρου και εξουσίας, στοιχεία που ενισχύουν την

κοινωνική διαφοροποίηση, επιβεβαιώνουν την υπαρκτή κοινωνική διαστρωμάτωση και παράγουν συγκρούσεις (Λάμνιας, 2001). Έτσι δίνεται έμφαση στην εκπαίδευση ως χώρος της ταξικής σύγκρουσης και κοινωνικής αντίφασης, ενώ τονίζεται ο ρόλος του κράτους. Η εκπαίδευση χρησιμεύει κυρίως ως όργανο της ταξικής κυριαρχίας, αλλά και ως μια περιοχή αγώνων για ισότητα. Ενισχύεται η διαφορετική ταξική δομή στην προετοιμασία των νέων για τους μελλοντικούς επαγγελματικούς ρόλους τους. (Collins, 2009).

Στην αντιπροσωπευτική και γνωστή μελέτη του για την κοινωνία των Διαπιστευτηρίων, ο Collins υποστηρίζει ότι η «συμβατική γνώση» που προσφέρει η ανώτατη εκπαίδευση νομιμοποιεί τις πρακτικές κοινωνικού αποκλεισμού, τις οποίες χρησιμοποιούν οι ισχυρές κοινωνικές ομάδες, για να μονοπωλήσουν τα συμφέροντα τους. « Η αύξηση των εισακτέων σημαίνει πληθωρισμό πτυχίων, που μειώνει την αξία τους στην αγορά εργασίας, αλλά οξύνει τον ανταγωνισμό. Ωφελημένοι είναι μόνο κάποιοι με υψηλού επιπέδου προσόντα μετά από σπουδές σε επίλεκτα ιδρύματα, οπότε κερδίζουν όσοι αναπαράγουν τα προνόμια τους μέσω του πλούτου και όχι μέσω του πτυχίου. Άρα νομιμοποιείται η κοινωνική αναπαραγωγή». Οι προσπάθειες ωστόσο των προερχόμενων από τις μη προνομιούχες οικογένειες είναι μάταιες, γιατί η πρόσβαση στα ιδρύματα που προσφέρουν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα και στα υψηλά αμειβόμενα επαγγέλματα είναι προνόμιο των κοινωνικών ελίτ που επεκτείνουν συνεχώς την επιρροή τους στην αγορά εργασίας (Σιανού - Κύργιου 2005).

Εκτός από τις τρεις προαναφερθείσες θεωρητικές προσεγγίσεις, καταλυτικό ρόλο στην ανάπτυξη της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης έπαιξαν και η θεωρία του πολιτισμικού κεφαλαίου αλλά και η θεωρία της παγίδας των ευκαιριών, οι οποίες θα αναλυθούν διεξοδικά, αφού αποτελούν το θεωρητικό υπόβαθρο για την ανάλυση και την ερμηνεία των δεδομένων της παρούσας έρευνας.

2.5. Η θεωρία του πολιτισμικού κεφαλαίου του Bourdieu

Ο Γάλλος φιλόσοφος, κοινωνιολόγος και κοινωνικός επιστήμονας Pierre Bourdieu (1930-2002) παρήγαγε ένα τεράστιο επιστημονικό έργο εμπειρικής και θεωρητικής έρευνας, που μεταφράστηκε σε πολλές χώρες του κόσμου, μεταξύ άλλων και στην Ελλάδα από τον καθηγητή Νίκο Παναγιωτόπουλο και ενέπνευσε ένα σπουδαίο αριθμό ερευνών σε πολλούς επιστημονικούς κλάδους. Ο Bourdieu είναι ο πλέον μεταφρασμένος επιστήμονας του τέλους

του 20^{ου} αιώνα με παγκόσμια αναγνώριση και έργο που σημαδεύει τη συζήτηση των ιδεών αυτού του αιώνα. Το έργο του Bourdieu είναι βασισμένο σε μια προσπάθεια υπέρβασης κάποιων δεισμών, οι οποίοι όπως πίστευε χαρακτήριζαν τις κοινωνικές επιστήμες στην εποχή του (υποκειμενισμός/ αντικειμενισμός, μικρό-/μακρό-, ελευθερία/ ντετερμινισμός) (Πετμεζίδου, 1996:2). Σύμφωνα με τον Θάνο (2012:25), η θεωρία του πολιτισμικού κεφαλαίου του Bourdieu, η οποία εντάσσεται στις συγκρουσιακές θεωρίες αποτελεί μια συνδυαστική θεωρία του δομισμού και του βολονταρισμού (Μυλωνάς, 2009). Αφενός κατέδειξε τον τρόπο με τον οποίο το εκπαιδευτικό σύστημα αναπαράγει την κοινωνική δομή κι αφετέρου ξεπέρασε τη διχοτομική θεώρηση μεταξύ του δομισμού και του βολονταρισμού (Θάνος, 2012:30). Η θεωρία αυτή προχωρά πέρα από την απλή διαπίστωση και την καταγγελία της ανισότητας, αναδεικνύοντας τους συμβολικούς μηχανισμούς παραγωγής της. (Θάνος, 2009: 62). Οι έννοιες του habitus (ήθος- έθος), του κεφαλαίου (capital) και της συμβολικής βίας δημιουργήθηκαν με την πρόθεση να ξεπεραστούν αυτά τα αντίθετα.

Σύμφωνα με την έννοια του έθους (habitus), λοιπόν, οι επιλογές συνδέονται με τις αντιλήψεις, τις προδιαθέσεις των ατόμων που διαμορφώνονται από την κοινωνικοποίηση στην παιδική ηλικία, την οικογενειακή κληρονομιά, την κοινωνική τάξη, στην οποία εντάσσεται το άτομο. Δεν ισχύει η αντίληψη ότι είναι αποτέλεσμα των κλίσεων, των ενδιαφερόντων, των εγγενών ικανοτήτων του ατόμου που νομιμοποιεί τη συμβολή της εκπαίδευσης στην αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων.

Το έθος αναφέρεται σε ένα σύνολο από ποικιλίες, πολυσύνθετες προδιαθέσεις, σε αντιλήψεις ταυτότητας που στηρίζονται στην κοινωνικοποίηση, την οικογενειακή κληρονομιά. Το άτομο είναι ένα σύνθετο αμάλγαμα του παρελθόντος και του παρόντος που βρίσκεται σε μια διαδικασία συνεχούς συμπλήρωσης τόσο σε προσωπικό όσο και συλλογικό επίπεδο. Ορίζουν το «είναι και το πράττειν» του ατόμου, ενώ σε συλλογικό επίπεδο είναι αντανάκλαση της κοινωνικής τάξης (Reay, 1998). Είναι το είδος της πρακτικής αίσθησης γι' αυτό που πρέπει να κάνουμε σε μια δεδομένη στιγμή. «Είναι μια δύναμη για προσαρμογή. Διαρκώς επιτελεί μια προσαρμογή έναντι στον εξωτερικό κόσμο, η οποία μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις παίρνει τη μορφή της ριζικής μετατροπής (Bourdieu, 1993:87).

Σύμφωνα με τον Bourdieu «μια από τις λειτουργίες της έννοιας του έθους είναι να συνοψίζει την ενότητα του τρόπου, η οποία συνδέει τις πρακτικές και τα αγαθά ενός μοναδικού δρώντας υποκειμένου ή μιας κοινωνικής τάξης». (Bourdieu:2002).

Το έθος δε συνεπάγεται σκοπιμότητα και δεν έχει κάτι το αυτόματο, εφόσον τα άτομα δεν έχουν απαραίτητα συνείδηση των σχημάτων που χρησιμοποιούν και κάτι το απρόσωπο, εφόσον τα σχήματα δεν εξηγούνται με βάση την ιδιοσυγκρασία των ατόμων, αλλά εξηγούνται

ως μέσα εσωτερίκευσης των κοινωνικών δομών και είναι κοινά στα άτομα, τα οποία υπέστησαν παρόμοιες δομικές επιδράσεις. Το έθος αναφέρεται στα επαναλαμβανόμενα μοτίβα αντίληψης, στις αξίες, στη συμπεριφορά, στον τρόπο ομιλίας και ντυσίματος κτλ., τα οποία εγχαράσσονται μέσα από τις καθημερινές εμπειρίες στην οικογένεια, peer group και το σχολείο (Mills, 2008). Περιγράφει τα πως η αντικειμενική πραγματικότητα εσωτερικεύεται μέσα σε ένα σύνολο προδιαθέσεων και φιλοδοξιών, μια υπονοούμενη αίσθηση σχετικά με το τι είναι εφικτό, έτσι ώστε να παράγει ένα σύνολο από αντικειμενικά προσδιορισμένες πρακτικές, οι οποίες βιώνονται στο υποκειμενικό επίπεδο ως ελεύθερες επιλογές (Lane, 2000:49).

Μια άλλη διάχυτη ιδέα στο έργο του Bourdieu, κατά τον Μυλωνά, είναι ότι η κοινωνία είναι κατανεμημένη σε τάξεις που η καθεμιά της περιλαμβάνει «το σύνολο εκείνων που βρίσκονται κάτω από ομογενείς όρους ύπαρξης, όρους που επιβάλλουν ομογενείς προσδιορισμούς και που παράγουν συστήματα ομογενών προδιαθέσεων, ικανών να προκαλούν ομοιότροπες πρακτικές. Αυτές οι κοινωνικές τάξεις οφείλουν την ύπαρξη τους στην άνιση κατανομή του κεφαλαίου που κατά τον Bourdieu έχει τρεις κυρίαρχες συνιστώσες: την οικονομική (εισόδημα, περιουσία...), την πολιτιστική (σχολικοί τίτλοι, κοινωνική μόρφωση...) και την κοινωνική (αποδοτικές κοινωνικές σχέσεις...). Βέβαια γενικά ως κεφάλαιο πρέπει να νοηθεί κάθε κοινωνική δυναμική που μπορεί να φτάσει σε αποτελέσματα και που μπορεί συνειδητά ή ασυνείδητα να χρησιμοποιηθεί» (Μυλωνάς, 1995). Το κεφάλαιο και στις τρεις συνιστώσες του λειτουργεί ως ένας παράγοντας, ο οποίος συμβάλλει στην κοινωνική αναπαραγωγή και διαιώνίζει την κοινωνικά διαφοροποιημένη σχολική επίδοση (Bourdieu, 1994). Ο σημαντικότερος λόγος είναι ότι το κεφάλαιο είναι άνισα κατανεμημένο ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις (Brown and Lauder, 1996), γεγονός το οποίο οδηγεί σε «διαφοροποιημένη πρόσβαση στο κοινωνικό και το οικονομικό κεφάλαιο, συμβάλλοντας έτσι στην πολιτισμική και την κοινωνική αναπαραγωγή (Izquierdo and Minguez, 2003). Επιπλέον όχι μόνο το πολιτισμικό κεφάλαιο είναι άνισα κατανεμημένο στην κοινωνία, αλλά επίσης «το σχολείο συμβάλλει, ώστε να συνεχίσει να είναι άνισα κατανεμημένο» (Καντζάρα, 2008).

Σύμφωνα με τον Bourdieu το κεφάλαιο είναι συσσωρευμένη ανθρώπινη εργασία, το οποίο παίρνει δύο μορφές: α) την υλική/αντικειμενοποιημένη μορφή και β) την ενσωματωμένη μορφή (Bourdieu, 1994).

Το κεφάλαιο, το οποίο και στις δύο μορφές του χρειάζεται πολύ καιρό για να συσσωρευτεί, λειτουργεί «ως μια εν δυνάμει ικανότητα να παράγει οφέλη και να αναπαραχθεί σε μια παρόμοια ή διευρυμένη μορφή, περιέχει μια τάση για να διατηρηθεί, είναι μια δύναμη,

η οποία είναι εγχαραγμένη στην αντικειμενικότητα των πραγμάτων, έτσι ώστε τα πάντα να μην είναι εξίσου δυνατά ή «αδύνατα» (Bourdieu, 1994).

Ο Bourdieu υποστηρίζει ότι οι τρεις συνιστώσες του κεφαλαίου (οικονομική-πολιτιστική-κοινωνική) μπορούν να μετατραπούν από τη μία στην άλλη (Bourdieu, and Passeron, 2014, Lynch and Baker, 2005) κάνοντας λόγο για την «πάντα προσφερόμενη δυνατότητα μετατροπής ενός είδους κεφαλαίου σε άλλο» (Bourdieu, 2002:171-172). Το αυξημένο οικονομικό κεφάλαιο των γονέων της μεσαίας τάξης τους επιτρέπει να το χρησιμοποιήσουν για να αυξήσουν το πολιτισμικό τους κεφάλαιο μέσα από την αγορά εκπαιδευτικών αγαθών (πχ. Φροντιστήρια, ιδιαίτερα μαθήματα) ή με το να εξασφαλίσουν ιδανικές συνθήκες μελέτης για τα παιδιά τους (πχ. Να έχουν το δικό τους γραφείο και υπολογιστή) (Reay, Dawes, David and Ball, 2001). Επίσης, για παράδειγμα, τα υψηλά ακαδημαϊκά προσόντα τους επιτρέπουν να βρουν μια καλή εργασία με καλό μισθό, με άλλα λόγια, δηλαδή, το κοινωνικό και πολιτισμικό κεφάλαιο μπορεί να μετατραπεί σε οικονομικό κεφάλαιο (Morley and Aynsley, 2007). Ωστόσο, καθώς όλο και περισσότεροι αποκτούν περισσότερο κεφάλαιο, η αξία του μειώνεται. Για παράδειγμα, ο «πληθωρισμός των διαπιστευτηρίων» σημαίνει ότι ένα συγκεκριμένο επίπεδο εκπαιδευτικών προσόντων δεν εξασφαλίζει πλέον την ίδια εργασία, εφόσον πολλαπλασιάζονται οι έχοντες υψηλά ακαδημαϊκά προσόντα (Grenfell and James, 1998). Υποστηρίζει επίσης, ότι το οικονομικό κεφάλαιο είναι η πιο βασική μορφή κεφαλαίου, από το οποίο πηγάζουν οι άλλες μορφές του (Croll, 2004).

Το κοινωνικό κεφάλαιο είναι οι «εν ενεργεία ή των εν δυνάμει πόροι που συνδέονται με την κατοχή ενός δικτύου μονίμων σχέσεων, περισσότερο ή λιγότερο θεσμοθετημένων, αλληλογνωριμίας και αλληλοαναγνώρισης ή με άλλα λόγια με την ένταξη σε μια ομάδα, ως σύνολο φορέων που δεν είναι μόνο προικισμένοι με κοινές ιδιότητες (επιδεικτικές να γίνονται αντιληπτές μόνο από τον παρατηρητή, από τους άλλους ή από τους ίδιους) αλλά είναι επίσης ενωμένοι με δεσμούς μόνιμους και χρήσιμους» (Bourdieu, 1994:92). Ο Bourdieu κάνει με άλλα λόγια λόγο για το ατομικό κοινωνικό κεφάλαιο, δηλαδή για τις διασυνδέσεις μεταξύ των ατόμων στο πλαίσιο μιας ταξικής κοινωνίας, «τα προσόντα, τα προνόμια, τις απολαβές, κ.α. που αποκτά ένα υποκείμενο μέσα από τα δίκτυα κοινωνικών σχέσεων, τα οποία συντελούν στο να πετύχει τους ατομικούς σκοπούς του» (Παναγιωτοπούλου και Παπλιάκου, 2007:225).

Το πολιτισμικό κεφάλαιο, το οποίο αποτελεί την «πιο σημαντική μορφή κεφαλαίου για τα παιδιά στο σχολείο», μπορεί να έχει τρεις μορφές ή καταστάσεις (Bourdieu, 2002): α) την ενσωματωμένη εγγενή, εσωτερικευμένη, β) την αντικειμενοποιημένη και γ) την θεσμοποιημένη. Η ενσωματωμένη μορφή, απαιτεί μια ενσωμάτωση, προϋποθέτει μια εργασία

εγχάραξης και εξομοίωσης, που κοστίζει χρόνο. Δεν μπορεί, δηλαδή να μεταδοθεί στιγμιαία και είναι συνδεδεμένο, με πολλαπλούς τρόπους, με το άτομο μέσα στη βιολογική του μοναδικότητα» αποτελώντας «το αντικείμενο μιας κληρονομικής μετάδοσης, που είναι πάντα καλά καλυμμένη και μάλιστα αθέατη (Bourdieu, 1994:79). Το κύριο χαρακτηριστικό αυτής της κατάστασης του πολιτισμικού κεφαλαίου είναι ότι «δεν αποκτιέται με τη διδασκαλία, ούτε μεταβιβάζεται» (Λάμνιας, 2001:158), αλλά αναφέρεται στις διαρκείς προδιαθέσεις του μυαλού και του σώματος. Η αντικειμενοποιημένη μορφή έχει έναν αριθμό ιδιοτήτων που ορίζονται αποκλειστικά μέσα από τη σχέση του με το πολιτισμικό κεφάλαιο στην ενσωματωμένη του μορφή. Παίρνει τη μορφή μεταβιβάσιμων πολιτιστικών αγαθών όπως για παράδειγμα, πίνακες ζωγραφικής, βιβλία, λεξικά κτλ. Και είναι μεταδύσιμο κατά το υλικό του μέρος. Η θεσμοποιημένη μορφή αναφέρεται κυρίως σε εκπαιδευτικά διαπιστευτήρια, όπως για παράδειγμα τίτλοι σπουδών και πτυχία (Bourdieu, 1994). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Θάνος (2012:58), το σχολείο προβάλλει την πίστη ότι «η θεσμοποιημένη κατάσταση του πολιτισμικού κεφαλαίου, είναι αυτόνομη, άρα ο καθένας μπορεί να την αποκτήσει. Δεν προϋποθέτει τίποτε». Αυτό είναι ένα μεγάλο ψέμα. Όμως «καταφέρνει να πείσει τους μαθητές, ότι αν θέλουν, μπορούν κι αυτοί να γίνουν κάτοχοι σχολικών τίτλων. Κι ένας μαθητής, ο οποίος δεν κατέχει το πολιτισμικό κεφάλαιο στην ενσωματωμένη κατάσταση, είναι σίγουρο, ότι δεν μπορεί να τα καταφέρει και εκλαμβάνει αυτή την ανικανότητα ως έλλειψη ενδιαφέροντος.

Ο Bourdieu αναφερόμενος στη θεσμοποιημένη κατάσταση του πολιτισμικού κεφαλαίου, χαρακτηρίζει τους τίτλους ως το μαγικό σύνορο στους επιτυχόντες και τους αποτυχόντες. Ο σχολικός τίτλος επιτρέπει στον κάτοχο του να συγκριθεί με άλλους τιτλούχους και να μετατρέψει ένα ποσοστό του πολιτισμικού κεφαλαίου σε οικονομικό και το αντίστροφο. Τα υλικά και τα συμβολικά κέρδη ενός τίτλου εξαρτώνται από την σπανιότητα του. Η επιλογή ενός σπάνιου τίτλου είναι αποτέλεσμα της ενσωματωμένης κατάστασης του πολιτισμικού κεφαλαίου (Bourdieu, 1994:82-84).

Η σύνδεση των τριών καταστάσεων του πολιτισμικού κεφαλαίου, με τις λειτουργίες του εκπαιδευτικού συστήματος είναι κατά τον Bourdieu η εγχάραξη της παραδοσιακής κουλτούρας (Bourdieu and Passeron, 2014).

Όσον αφορά τη σχέση μεταξύ των τριών συνιστωσών του κεφαλαίου οι Bourdieu και Passeron επιχειρούν να δείξουν το πώς «οι πολιτισμικοί παράγοντες επηρεάζουν την πρόσβαση στη διαφοροποιημένη χρήση των πολιτισμικών και εκπαιδευτικών ευκαιριών σε σχέση με την κοινωνική τάξη» (Torres and Antikainen, 2003:27) αναδεικνύοντας τον αναπαραγωγικό και τον επιλεκτικό ρόλο της εκπαίδευσης (Λάμνιας και Τσατσαρώνη, 2001). Υποστήριξαν ότι στο επίκεντρο των ανισοτήτων στην πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση

και στην επίδοση βρίσκονται οι πολιτισμικές, παρά οι οικονομικές ανισότητες. Η αντίληψη, ότι πίσω από τις κοινωνικές ανισότητες βρίσκονται αποκλειστικά οι οικονομικές ανισότητες αλλά ενισχύει την κυρίαρχη δομή των κοινωνικών σχέσεων, καθώς υπονοεί ότι εάν αμβλυνθούν οι οικονομικές ανισότητες ή αν δημιουργηθεί ένα σύστημα οικονομικής ενίσχυσης για τους μαθητές από οικογένειες με χαμηλό εισόδημα, τότε και ο μηχανισμός που προκαλεί τη χαμηλή επίδοση και τον αποκλεισμό των κατώτερων στρωμάτων θα εξαφανιστεί, κάτι το οποίο δεν ισχύει (Γούβιας, Κάτσης και Λιμακοπούλου, 2012).

Σύμφωνα με τον Bourdieu, το εκπαιδευτικό σύστημα στις βιομηχανικές κοινωνίες λειτουργεί με τέτοιο τρόπο που να νομιμοποιεί τις υπάρχουσες κοινωνικές ανισότητες και διαδραματίζει με τον τρόπο αυτό σημαντικό ρόλο στην αναπαραγωγή του κοινωνικού status quo (Sullivan, 2002). Αν και κάθε κοινωνική τάξη αναπτύσσει τα δικά της πολιτιστικά πρότυπα, η κυρίαρχη τάξη έχει τη δύναμη να επιβάλει ως ανώτερη τη δική της πολιτιστική κληρονομιά στη διάρκεια της εκπαίδευσης τους, εφόσον η κουλτούρα της κυρίαρχης τάξης είναι αυτή που χρειάζεται για την επιτυχία στο σχολείο. Το σχολείο αποτελεί κατά βάση ένα μηχανισμό, οποίος, μέσα από τις μεθόδους διδασκαλίας και το περιεχόμενο της επικοινωνίας (πολιτιστικοί και γλωσσικοί κώδικες) έχει υιοθετήσει την κουλτούρα της κυρίαρχης τάξης, η οποία αποκτάται στην οικογένεια μέσα από μια διαδικασία «ασυνείδητης οικειοποίησης» (Πετμεζίδου - Τσουλουβή, 1987:97). Ο σχολικός θεσμός έχοντας το μονοπώλιο της απονομής πιστοποιητικών, μετατρέπει το πολιτιστικό κεφάλαιο που έχουν αποκτήσει οι μαθητές από την οικογένεια τους, σε σχολικό κεφάλαιο, καθώς «έχοντας το μονοπώλιο της απονομής πιστοποιητικών, διέπει τη μετατροπή του κληρονομημένου πολιτισμικού κεφαλαίου σε σχολικό κεφάλαιο...χορηγεί λίγο πολύ πλήρως την επικύρωση του στο κληρονομημένο κεφάλαιο» (Bourdieu, 2002:123).

Ο ρόλος του πολιτιστικού κεφαλαίου στην αναπαραγωγή των εκπαιδευτικών ανισοτήτων είναι σημαντικός, γιατί είναι ένα μέσα με το οποίο μεταδίδεται και αναπαράγεται το κοινωνικό μειονέκτημα (Noble and Davies, 2010). Τα παιδιά που προέρχονται από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση, εφόσον έχουν κουλτούρα, η οποία είναι αντίστοιχη με την κουλτούρα του σχολείου και «παρόμοιες πολιτισμικές αντιλήψεις/νοήσεις με αυτές που αποτελούν τη βάση του εκπαιδευτικού συστήματος» (Marks, Creswell and Ainley, 2006:107). Οι μαθητές από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα έχουν υψηλή επίδοση, εφόσον το δικό τους πολιτισμικό κεφάλαιο είναι αυτό που μεταδίδεται στο σχολείο (Καντζάρα, 2008). Αντίθετα, οι προερχόμενοι από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, οι οποίοι «δεν έχουν το πολιτισμικό κεφάλαιο που απαιτεί το σχολείο και που δεν έχουν τους πόρους και το κοινωνικό κεφάλαιο (διασυνδέσεις) για να το αποκτήσουν, θα

βιώσουν την εκπαιδευτική αποτυχία» (Lynch and Baker, 2005:135). Το ισχυρότερο πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο των οικογενειών των μαθητών από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα τους επιτρέπει να έχουν καλύτερη πληροφόρηση για το εκπαιδευτικό σύστημα σε σχέση με τους μαθητές από οικογένειες με χαμηλότερο κοινωνικο-οικονομικό υπόβαθρο (Ball and Vincent, 1998:377-400). Αυτός είναι ένας επιπλέον παράγοντας που συμβάλει στο να βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση οι μαθητές από τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις.

Βέβαια στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί, ότι το πολιτισμικό κεφάλαιο, το οποίο χρησιμοποιεί και στο οποίο δίνει αξία το σχολείο είναι το πολιτισμικό κεφάλαιο της μεσαίας τάξης, κι όχι της εργατικής (Ball, 2003). Κατά συνέπεια, το σχολείο θεωρεί ότι οι μαθητές που δεν είναι εξοικειωμένοι με το πολιτισμικό κεφάλαιο της κυρίαρχης τάξης έχουν λιγότερες δυνατότητες για υψηλή επίδοση, λόγω της χαμηλότερης νοημοσύνης τους και του «θέτει στο περιθώριο μέσα από μια διαδικασία παραμέλησης (Nash, 2004:605-623) το σχολείο, αν και απαιτεί από τους μαθητές να ενστερνιστούν τις αξίες της κυρίαρχης κουλτούρας, δεν τους παρέχει πάντοτε τις ευκαιρίες για να το κάνουν αυτό. Κατά συνέπεια, η σχολική επιτυχία εξαρτάται από το πολιτισμικό κεφάλαιο που οι μαθητές έχουν πάρει από την οικογένεια τους, το οποίο με τη σειρά του εξαρτάται από την κοινωνική τάξη (Dumais, 2002:44-68).

Η τρίτη έννοια που εισάγει στο έργο του ο Bourdieu είναι αυτή της «συμβολικής βίας». Ο Bourdieu εισάγει τον όρο «συμβολική βία» για να περιγράψει αυτό που θεωρεί ως αυθαίρετη επιβολή από το σχολείο της κουλτούρας των κυρίαρχων κοινωνικά δυνάμεων, η οποία λειτουργεί ως καταναγκασμός για τους μαθητές από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα.

Συμπερασματικά, ο Bourdieu μιλά για «τη μορφωτική βαλίτσα» που μεταφέρει το παιδί από την οικογένεια και το σπίτι του στο σχολείο και ανάλογα το παρωθεί προς τη σχολική επιτυχία ή αποτυχία/ η πολιτιστική υστέρηση των παιδιών που προέρχονται από την εργατική τάξη τους στερεί πολλές πιθανότητες σχολικής επιτυχίας (Blackledge and Hunt, 2004). Σύμφωνα με την Καντζάρα «ο όρος συμβολική βία» δεν αναφέρεται στο γεγονός ότι αυτή επιβάλλεται συμβολικά αλλά εννοείται ως η βία των συμβόλων, η αυθαίρετη δηλαδή φύση των αξιών και των πολιτισμικών σταθερών, οι οποίες επιβάλλονται ως οι μόνες αποδεκτές, αληθινές και σωστές.» (Καντζάρα, 2008).

Η συμβολική βία ασκείται επίσης και με τη χρήση και νομιμοποίηση από το σχολείο μια συγκεκριμένης μορφής γλώσσας. Αυτός ο κώδικας δεν διδάσκεται από το σχολείο, αλλά απαιτείται από αυτό, εφόσον είναι ο γλωσσικός κώδικας που χρησιμοποιεί το σχολείο. Συνεπώς οι μαθητές από ανώτερα κοινωνικά στρώματα που έχουν αποκτήσει από την οικογένεια τους τον επεξεργασμένο κώδικα βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση έναντι των μαθητών από κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Άρα και σε αυτό το σημείο αποδεικνύεται, ότι

το σχολείο δεν είναι κοινωνικά ουδέτερο, αλλά αντίθετα δρα ως μηχανισμός νομιμοποίησης των κοινωνικών ανισοτήτων.

Με βάση λοιπόν όλη την παραπάνω ανάλυση, τόσο το έθος όσο και το πολιτισμικό κεφάλαιο διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις επιλογές των μαθητών που ορίζουν τη γνώση για τα ακαδημαϊκά προσόντα και για την αξία τους στην απορρυθμισμένη αγορά εργασίας. Υπάρχουν μεγάλες διαφορές σε αυτούς που έχουν τη γνώση αυτή και δεδομένες τις αντιλήψεις τους για τις σπουδές στην Ανώτατη εκπαίδευση και αργότερα για την ενσωμάτωση τους στην αγορά εργασίας και αυτούς που έχουν συγκεχυμένες πληροφορίες. Με άλλα λόγια υπάρχουν μεγάλες διαφορές στις επιλογές μεταξύ των προερχόμενων από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, οι οποίες νομιμοποιούν την αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων και μεταθέτουν την ευθύνη στο άτομο.

Η θεωρία του πολιτισμικού κεφαλαίου και γενικότερα οι θέσεις του Bourdieu για την εκπαίδευση αποτελούν το θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης και ερμηνείας της συμβολής του εκπαιδευτικού συστήματος στην αναπαραγωγή της κοινωνικής δομής στην Ελλάδα, για αυτό και παρουσιάζεται στην παρούσα εργασία πιο αναλυτικά (Θάνος, 2012:25).

2.6. Η παγίδα των ευκαιριών

Στο σημείο αυτό του θεωρητικού κεφαλαίου της παρούσας εργασίας κρίνεται σκόπιμο να γίνει αναφορά στον Phillip Brown (1957 - σήμερα). Εξερευνά τη μετατροπή των αγορών εκπαίδευσης, της απασχόλησης και της εργασίας μετά την άνοδο του νεοφιλελευθερισμού στη δεκαετία του 1970, συμπεριλαμβανομένων των εμπειρικών μελετών της εκπαίδευσης, της απασχόλησης και της κοινωνικής διαστρωμάτωσης.

Ένα πολύ ενδιαφέρον άρθρο του, το οποίο εξέδωσε το 2003 με τίτλο «The opportunity trap: education and employment in a global economy», παρουσιάζει και αναλύει εκτενώς το σύγχρονο φαινόμενο που ταλανίζει την κοινωνία μας, «την παγίδα των ευκαιριών», με συνέπειες «την ασθένεια των διπλωμάτων» και ένα γενικότερο «εκπαιδευτικό κλωνισμό». Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οι συνέπειες αυτές έχουν αντίκτυπο και σε πολλούς άλλους τομείς της κοινωνικής ζωής κάθε χώρας.

Σύμφωνα με τον Brown λοιπόν, η ευκαιρία να κάνεις καλύτερη ζωή αποτελεί τον κοινωνικό συνδετικό κρίκο που συνδέει τις φιλοδοξίες ανθρώπων από διαφορετικές

κοινωνικές τάξεις. Τις τελευταίες δεκαετίες η ανάπτυξη των προσωπικών ελευθεριών και τα υψηλών προσόντων επαγγέλματα, έχουν οδηγήσει πολλούς να πιστεύουν ότι έχουμε περισσότερες ευκαιρίες από ότι τα προηγούμενα χρόνια. Τέτοιες ιδέες έχουν οδηγήσει την εκπαίδευση στο κεντρικό στάδιο ημερήσιας διάταξης κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής. Η αυξανόμενη σπουδαιότητα που σχετίζεται με τα εκπαιδευτικά διαπιστευτήρια πιστεύεται ότι οδηγούν σε καλύτερες δουλειές και υψηλότερες απολαβές και την ίδια στιγμή προσφέροντας ένα αποτελεσματικό και δίκαιο μέσο επιλογής βασισμένο στα προσωπικά επιτεύγματα. Τα διαπιστευτήρια είναι το συνάλλαγμα της ευκαιρίας (Brown, 2003:142-143)

Ο Brown αμφισβητεί τέτοιου είδους αναφορές στην εκπαίδευση, στις ευκαιρίες και στην παγκόσμια αγορά εργασίας και επισημαίνει τις διαρκείς κοινωνικές ανισότητες στον ανταγωνισμό για να κερδίσεις τα προς το ζην και της έντασης του αγώνα για μια θέση (Brown, 2000). Οι προσδοκίες του τρόπου ζωής της μεσαίας τάξης και της καριέρας έχουν αυξηθεί στις ευημερούσες κοινωνίες. Αυτές οι προσδοκίες έχουν πυροδοτηθεί από την αύξηση της μαζικής ανώτατης εκπαίδευσης, η οποία εφοδιάζει περισσότερους στις ήδη υπερπλήρεις αγορές εργασίας για την αφρόκρεμα των επαγγελμάτων (Brown and Lauder, 2001:350).

Προσπαθώντας ο Brown να δημιουργήσει μια θεωρία για την παγίδα των ευκαιριών, διαπιστώνει ότι καθώς αυξάνονται οι ευκαιρίες για εκπαίδευση, αποδεικνύονται δυσκολότερες στην απολαβή ωφελιμάτων. Ακόμα και οι αξιοθαύμαστες προσπάθειες για την βελτίωση της απόδοσης μας δεν μετράνε τόσο πολύ, εάν και ο υπόλοιπος κόσμος κάνει ακριβώς το ίδιο. Είναι σημαντικό να συνειδητοποιήσει κανείς την αναγκαιότητα να αποκτηθεί ένα προβάδισμα στο κυνήγι για εργασία που είναι δυσπρόσιτη σε άλλους. Η ευκαιρία εξαρτάται από τις ευκαιρίες των άλλων. Η αποκόμιση οικονομικών ωφελειών από τις ευκαιρίες του ενός εξαρτώνται από την πρόσβαση σε σπάνια προσόντα, εργασίες και δίκτυα (2003:154-155).

Επίσης όπως χαρακτηριστικά λέει ο Brown η σκάλα των ευκαιριών έχει γίνει ορατά ασταθής. Η μείωση προσωπικού στις τελευταίες δεκαετίες είχε μεγάλη επίπτωση στη διατήρηση εργασίας από τους εργαζόμενους με γνώσεις. Οι εργαζόμενοι έχουν δει την δημοκρατικοποίηση της εργασιακής ανασφάλειας και πρέπει πλέον να υπερασπίζονται συνεχώς τη θέση τους εάν εργάζονται. Αυτό συσχετίζεται με μια εντατικοποίηση της εργασίας με συνέπεια μια κουλτούρα πολλών ωρών εργασίας και έλλειψη καθαρά προσδιορισμένων ευκαιριών καριέρας. Αυτή η ποιοτική αλλαγή στον χαρακτήρα της μισθωτής εργασίας συνδυάζεται με το πρόβλημα του μεγάλου αριθμού υποψηφίων να κυνηγάνε τις ίδιες λίγες πολύτιμες θέσεις εργασίας. Η μαζική ανώτερη εκπαίδευση και η μείωση των εργατικών θέσεων έχει οδηγήσει στην αύξηση των προσδοκιών για τον τρόπο ζωής των μεσοαστών, αλλά και στην αύξηση ανταγωνισμού για την πρόσβαση στα «καλύτερα» σχολεία, κολλέγια,

πανεπιστήμια που κρίνουν ότι δίνουν πρόσβαση στα πιο περιζήτητα εκπαιδευτικά βραβεία. Κάτι τέτοιο όμως δεν αποτελεί πλέον επιλογή για τις μεσοαστικές τάξεις, που χρειάζεται να μεταφράσουν το πολιτιστικό τους πλεονέκτημα σε «προσωπικό κεφάλαιο» τόσο σε μορφή «σκληρού» (πιστοποιητικά) όσο και «μαλακού» (προσωπικές ικανότητες) νομίσματος για συναλλαγή στο χώρο της αγοράς εργασίας (2003:158-159).

Για την μεσοαστική κοινωνική τάξη, το κλειδί για κληρονομιά είναι η πρόσβαση στη γνώση που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ατού στην αγορά, πιστοποιητικά καθώς και δίκτυα. Ο υλικός πλούτος που μπορεί να κληρονομήσουν αποτελεί απλά ένα περιθωριακό πλεονέκτημα. Μια ενδεχόμενη αποτυχία στον εργασιακό χώρο για την μεσοαστική κοινωνική τάξη δεν αντιμετωπίζεται με το στρώμα ασφαλείας των υλικών αγαθών αλλά με φτώχεια. Η μόνη επιλογή της είναι η κεφαλαιοποίηση των πολιτιστικών τους πόρων μέσω της εκπαίδευσης (2003:160).

Άλλος ένας λόγος που ο ανταγωνισμός έχει γίνει εντατικότερος στην μεσοαστική τάξη σύμφωνα με τον Brown είναι ότι η ακαδημαϊκή απόδοση των γυναικών έχει οδηγήσει στον να ενθαρρύνονται, να ανταγωνίζονται επί ίσοις όροις με τους άντρες (2003:160).

Η παγίδα των ευκαιριών δείχνει μια ένταση στην καρδιά των σύγχρονων κοινωνιών. Έχουμε ανατραφεί ώστε να πιστεύουμε ότι οι κοινωνίες θα πρέπει να είναι ικανές και δίκαιες. Τα άτομα σε θέση μεγάλης ευθύνης πρέπει να έχουν την κατάλληλη εκπαίδευση και να είναι ικανοί να εκπληρώσουν τους εργασιακούς τους ρόλους. Παράλληλα είναι επίσης βαθιά χαραγμένο ότι όλοι θα πρέπει να έχουν την ευκαιρία να γίνουν επιστήμονες. Έτσι αντί οι ευκαιρίες να αποτελέσουν μια κόλλα που θα συνδέσει τα άτομα στην κοινωνία, έχουν γίνει το κεντρικό θέμα εντατικής κοινωνικής διαμάχης, κάτι το οποίο αποτελεί και σοβαρή απειλή για την αποδοτικότητα, δικαιοσύνη και κοινωνική συνοχή. Αντί μιας φυσιολογικής δέσμευσης για την ισότητα των ευκαιριών έχουμε κοινωνικές μάχες γνώσης που έχουν προκαλέσει μπέρδεμα στην εισαγωγή των νέων στην ανώτατη εκπαίδευση και στην αγορά εργασίας. Οι γονείς της μεσοαστικής κοινωνικής τάξης έχουν κινητοποιήσει οτιδήποτε εκ των υλικών ή πολιτιστικών πόρων που μπορούν να επιφέρουν το αποτέλεσμα του ανταγωνισμού. Τα ιδιωτικά σχολεία, τα ιδιαίτερα μαθήματα αποτελούν έκφραση της επιτέλεσης του βέλτιστου για το παιδί τους. Η υποτιθέμενη προσφορά ευημερίας και ευκαιριών σε όλους, έχει μετατραπεί σε ένα παιχνίδι όπου ο νικητής παίρνει τα περισσότερα ή ακόμα και όλα. Στο κυνήγι των χαρτιών για δεξιότητες που μπορούν να παρουσιάσουν ως προσόντα εργασίας, απέτυχαν στο να διατηρήσουν το δημοκρατικό τους όνειρο, ενώ πολλοί πλούσιου ζουν σε μια δωρεάν ευημερία (2003:164-165).

Αυτή η αντιπαράθεση και ο ανταγωνισμός, δεν έχει ρίξει μόνο τους φτωχούς κατά των πλουσίων αλλά έχει δημιουργήσει και διαμάχες μέσα στις εκπαιδευτικές τάξεις. Οι χαμένοι δεν είναι μόνο όσοι προέρχονται από χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις και βρίσκονται σε θέση αποκλεισμού από την απόκτηση μιας καλής ζωής για τον εαυτό τους και την οικογένειά τους, αλλά και όσοι προέρχονται από υψηλότερες κοινωνικές τάξεις και έχουν κάνει ότι μπορούν για να προοδεύσουν αλλά δεν έχουν πολλά να επιδείξουν για τις προσπάθειές τους. Άρα ορισμένοι είναι πιο παγιδευμένοι από άλλους. Όπως δυστυχώς φαίνεται το ποσοστό της παγίδευσης θα συνεχίσει να αντικατοπτρίζει τις κοινωνικές ανισότητες στη δύναμη των κοινωνικών ομάδων για το στήσιμο ανταγωνισμών εις όφελος τους και την επίτευξη καλύτερων θέσεων εργασίας (2003:166).

Η σημερινή σύγχρονη κοινωνία ενθαρρύνει τους νέους να καταθέσουν χρόνο και προσπάθεια για την απόκτηση πιστοποιητικών, τα οποία αργότερα υποτίθεται θα τους αποζημιώσουν με την απόκτηση μιας καλής δουλειάς και υψηλού εισοδήματος. Παρόλα αυτά η ακαδημαϊκή επιτυχία δεν έδωσε ποτέ εγγυήσεις για την απόκτηση μιας καλής δουλειάς. Πολλοί λένε ότι οι ευκαιρίες έχουν περιοριστεί αν όχι έχουν εξαφανιστεί εντελώς. Αυτό έχει συντελέσει στην υπερδιόγκωση απαιτήσεων, καθώς πολλοί έχουν πλέον καλούς βαθμούς και καλές απαιτήσεις γνώσεων και ως εκ τούτου οι εργοδότες αυξάνουν τις απαιτήσεις τους, έτσι ώστε να μειώσουν την ροή των αιτούντων. Αυτή η πίεση των απαιτήσεων μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικά αποτελέσματα. Για πολλές θέσεις εργασίας, η πολύ μόρφωση και η πολύ εξειδικευμένη εκπαίδευση μπορεί να είναι αντιπαραγωγική. Από το να αυξάνουν τις απαιτήσεις τους συνεχώς λοιπόν οι εργοδότες μπορούν να διαφοροποιήσουν τις απαιτήσεις τους στο είδος της ποιότητας των πιστοποιητικών (πχ αν το πτυχίο προέρχεται από κάποιο πολύ καλό ή από κάποιου δεύτερου επιπέδου πανεπιστήμιο). Η άλλη τάση που εφαρμόζεται όλο και πιο συχνά από τους εργοδότες είναι η επέκταση των κριτηρίων απόκτησης εργαζομένων. Δηλαδή οι πιστοποιήσεις και τα πτυχία είναι το πρώτο θετικό σημάδι στο φάκελο και μετά ακολουθεί η πραγματική επιλογή. Τα κριτήρια πλέον για έναν κατάλληλο εργαζόμενο είναι οι αρχές, η επιμονή, ο χαρακτήρας των υποψηφίων. Δίνεται δηλαδή έμφαση στα προσωπικά κίνητρα, στην προσωπική εργασία, στις διαπροσωπικές σχέσεις. Για τις περιζήτητες λοιπόν θέσεις εργασίας, οι υποψήφιοι δεν χρειάζονται μόνο πιστοποιήσεις αλλά θα πρέπει επίσης να πλασάρουν τους εαυτούς τους στον μελλοντικό εργοδότη δείχνοντας κατά την διάρκεια της συνέντευξης στον ψυχομετρικών τεστ και των ομαδικών εργασιών ότι είναι πιο ικανοί για τη δουλειά τους από άλλους. Άρα η προσωπική υπευθυνότητα για εργασία είναι η τιμή της επέκτασης των ευκαιριών στην εκπαίδευση (2003:168-169).

Η μαζική ανώτερη εκπαίδευση έχει κλείσει το χάσμα της γνώσης. Οι διαφορές γνώσεων μεταξύ των εργαζομένων χρησιμοποιούνται από τους εργοδότες για να δικαιολογήσουν τις διαφορές εκπαίδευσης αμοιβών και ανάπτυξης στη δουλειά. Πολλές φορές οι υποψήφιοι εργαζόμενοι διεκδικούν κατώτερες θέσεις, παρά το γεγονός ότι έχουν το ίδιο επίπεδο γνώσεων με τους προϊστάμενους τους. Αυτό έχει αποδυναμώσει τη δύναμη της διαφοροποίησης γνώσεων (πιστοποιήσεων) στην αναγνώριση της αγοράς εργασίας και στις ανισότητες στον εργασιακό χώρο (2003:169).

Ο Brown ονομάζει την χρονική περίοδο που ζούμε, περίοδο «εκπαιδευτικού κλωνισμού», καθώς ακόμη υπάρχουν πιέσεις για περισσότερες πιστοποιήσεις, αλλά από την άλλη πλευρά η αγορά εργασίας δεν μπορεί να δημιουργήσει αρκετές δουλειές όπως ανέμενε. Παρόλα αυτά δεν είναι κακό ένας εργοδότης να ψάχνει για εξειδικευμένους εργαζόμενους, καθώς η αγορά εργασίας εξαρτάται από αυτούς. Καθώς η μεγαλύτερη ανάπτυξη εργασίας γίνεται στον τομέα της παροχής υπηρεσιών, οι απόφοιτοι των πανεπιστημίων είναι πολύτιμοι, όχι μόνο λόγω των γνώσεων τους πάνω στον συγκεκριμένο τομέα, αλλά επίσης και λόγω των επικοινωνιακών τους ικανοτήτων σε σχέση με τους πελάτες, αν και αυτό δεν αποτελεί κανόνα για όλους τους απόφοιτους. Γι' αυτό και έχει εισαχθεί και η συνέντευξη ως διαδικασία επιλογής προσωπικού. Έτσι γίνεται σαφές, ότι οι ευκαιρίες εργασίας για τους λιγότερο εξειδικευμένους εργαζόμενους γίνονται ακόμα πιο δυσεύρετες (2003:169-170).

Για την «ασθένεια των διπλωμάτων» μίλησε και ο Ronald Dore (1967), η οποία δεν οδηγεί μόνο σε άχρηστο ανταγωνισμό αλλά επηρεάζει και τον σκοπό της ελεύθερης εκπαίδευσης. Όταν η εκπαίδευση κυριαρχείται από διαγωνισμούς βαθμών, ο μαθητής δεν ασχολείται με την μαγεία της γνώσης, αλλά με την πιστοποίηση του. Τις γνώσεις που λαμβάνει, δεν τις παίρνει για όφελος ή για την μετέπειτα χρήση τους στη ζωή, αλλά για το μοναδικό σκοπό να επιτύχει σε κάποιες εξετάσεις. Άρα οι γνώσεις εξυπηρετούν ουσιαστικά έναν σκοπό, την κατοχή ενός πτυχίου, το οποίο θα επιτελέσει αργότερα το διαβατήριο για μια καλή δουλειά, για την κοινωνική του θέση και για τις απολαβές του. Αν η εκπαίδευση είναι η εκμάθηση να κάνεις μια δουλειά, οι τίτλοι σπουδών έχουν ως σκοπό την μάθηση για να μπει κάποιος σε μια δουλειά (2003:170).

Από την αρχική διάγνωση του Dore για την ασθένεια των διπλωμάτων των 1970, τα πράγματα σήμερα έχουν χειροτερέψει. Υπάρχει σημαντικό χάσιμο προσπάθειας και πηγών, καθώς πολλοί διαγωνίζονται για κάποιο τίμημα αλλά πολλοί λίγοι μπορούν να επιτύχουν. Η παγίδα των ευκαιριών σαγηνεύει πολλούς ανθρώπους σε μοντέρνες σπουδές ενώ υπάρχουν άλλοι επιστημονικοί τομείς που έχουν ελλείψεις (2003:169-170).

Οι νέοι ξοδεύουν σήμερα όλο και περισσότερο ποσοστό προσπάθειας, χρόνου και χρημάτων για να κάνουμε αυτά που είναι απαραίτητα, παρά αυτών που είναι για κάποιο ουσιαστικό λόγο. Άρα αντί οι ευκαιρίες να μας δίνουν την ευκαιρία να εκπληρώσουμε τα όνειρα μας, μας κάνουν πιο εγωκεντρικούς, πιο αγχωμένους και πιο ανικανοποίητους. Το κυνήγι της επιτυχίας κρύβει τον κίνδυνο να μας κάνει ως αντικείμενο. Αν η ασθένεια των διπλωμάτων υποδηλώνει ότι υπάρχει κάποια στροφή στον σκοπό της εκπαίδευσης, το να γίνει κάποιος δεκτός σε μια δουλειά υποδηλώνει την ίδια τη ζωή. Άρα είμαστε υποδουλωμένοι από τις ευκαιρίες μας. Επίσης οι νικητές σήμερα ζούνε με το άγχος καθώς οι θέσεις τους δεν είναι εξασφαλισμένες για μια ζωή. Άρα οποιοσδήποτε θα πρέπει να «παραμένει σε φόρμα» ώστε να παραμένει στη θέση του, αλλά «να παραμένει σε φόρμα» και για την ευρύτερη αγορά εργασίας, μη τυχόν κάποιος τον ξεπεράσει (2003:171).

Αυτό έχει σημαντική επίδραση και στο πως οι γονείς μεγαλώνουν τα παιδιά τους. Προτεραιότητα τους είναι να τα μάθουν και να τα εκπαιδεύουν έτσι ώστε να μπορούν να φτάσουν στην επιτυχία παρά για να μορφωθούν τα ίδια σαν άτομα και για να γίνουν αξιότιμα μέλη της κοινωνίας. Μερικά από τα παιδιά μεγαλώνουν παράλογα. Έρχονται αντιμέτωπα με τεστ από τη στιγμή που βγαίνουν από τα καρτσάκια τους, εκπαιδεύονται για μεγάλο χρονικό διάστημα μέχρι να ενηλικιωθούν, είναι συνεχώς υπό επιτήρηση και έτσι δεν έχουν ελεύθερο χώρο για δημιουργικές απασχολήσεις, για ελευθερία ή για προσωπική έκφραση. Ξέρουν τι πρέπει να κάνουν για να πάνε μπροστά, αλλά και πάλι δεν πολυκαταλαβαίνουν γιατί κάνουν αυτό που κάνουν (2003:171).

Για τον Dore η ασθένεια των διπλωμάτων αντικατοπτρίζει τη μείωση της εκπαίδευσης και την παροχή διπλωμάτων σε αυτούς που είναι αμφιβόλου μόρφωσης. Καθώς λοιπόν έχουμε ξεκάθαρη αύξηση των πτυχιούχων, αυτό που αντικατοπτρίζει επίσης η παγίδα των ευκαιριών είναι μια σιωπηλή επανάσταση. Αυτό που δείχνει η συνεχής πάλη για διπλώματα και θέσεις εργασίας είναι ότι οι ικανότητες μερικών έχουν διογκωθεί ενώ άλλων έχουν υποτιμηθεί. Η παγίδα των ευκαιριών αντικατοπτρίζει το γεγονός, ότι η ιεραρχία των εργασιών δεν αντιστοιχεί στην ιεραρχία ταλέντων, όπως είχε πει και ο Durkheim. Ούτε η ιεραρχία των εργαζομένων μας κάνει να πιστέψουμε ότι υπάρχουν διαφορές άλλες εκτός αυτών της τάξης, του φύλου, των χωρικών ή φυλετικών διακρίσεων στις ευκαιρίες (2003:171-172).

Η παγίδα των ευκαιριών λοιπόν, δεν αποτελεί απλά ένα εκπαιδευτικό πρόβλημα, αλλά δημιουργεί προβλήματα για την εκπαίδευση. Το εκπαιδευτικό σύστημα αντανάκλα παρά αποκαθιστά την κοινωνία. Η λύση δεν μπορεί να βρεθεί μέσα στην εκπαίδευση, αλλά απαιτεί και ένα είδος κοινωνικής επανάστασης. Αν δεν γίνει μια ρεαλιστική επανεξέταση του ρόλου

της εκπαίδευσης, της ικανότητας και της δικαιοσύνης, τότε η αποτυχία της εκπαίδευσης θα είναι αναπόφευκτη (2003:175).

Όπως διαπιστώνει και η Σιάνου (2010:214) ακόμη και στην Ελλάδα του σήμερα υπάρχει «πίστη» για την αξία του πτυχίου. Την πίστη αυτή τη μεταβιβάζουν κυρίως οι γονείς αλλά και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, σύμφωνα με τους οποίους το πτυχίο είναι ένα πολύ σημαντικό προσόν. Είναι ένα μέσο για να αποφύγουν την ανεργία και τις σκληρές χειρωνακτικές δουλειές, για να ασχοληθούν με «μια καλή δουλειά με περισσότερα χρήματα», για να ζήσουν καλύτερα από τους γονείς τους. Η παραδοσιακή λοιπόν πίστη στην «αξία» του πτυχίου, ως μέσο επαγγελματικής εξασφάλισης και κοινωνικής ανέλιξης, διατηρείται στην ελληνική κοινωνία, παρά τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι πτυχιούχοι της αγοράς εργασίας. Η συνέχιση των σπουδών τους θεωρείται σχεδόν δεδομένη, και συνδεδεμένη άμεσα με το επαγγελματικό τους μέλλον.

Σύμφωνα με τον Θάνο (2012:21), το πτυχίο «παύει» πλέον να έχει την αξία του παρελθόντος και απαιτούνται νέοι τρόποι διαχείρισης και αξιοποίησης του. Οι νέοι από τα λαϊκά στρώματα αδυνατούν να διαχειριστούν αυτή τη μεταβολή της αξίας του πτυχίου τους, αλλά το σημαντικότερο, το οποίο αποτελεί μέρος του πολιτισμικού κεφαλαίου τους, αδυνατούν να βρουν «νέους» δρόμους/ τρόπους αξιοποίησης του τίτλου σπουδών τους και πολλές φορές μένουν εγκλωβισμένοι στις παλιές χρήσεις του πτυχίου.

Συμπερασματικά, η παγίδα των ευκαιριών του Brown θέτει το θέμα της αξιοποίησης του πτυχίου σε ένα νέο πλαίσιο, το οποίο μπορεί σε συνδυασμό με τη θεωρία του πολιτισμικού κεφαλαίου του Bourdieu για την ερμηνεία των εκπαιδευτικών ανισοτήτων, να ερμηνεύσει το φαινόμενο του “Brain Drain”.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Βιβλιογραφική επισκόπηση

3.1. Η Διεθνής Έρευνα

Αφού έγινε αναφορά στις θεωρητικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις που έχουν αναπτυχθεί γύρω από το θέμα κοινωνία και εκπαίδευση, έχει ενδιαφέρον στο σημείο αυτό να παρουσιαστεί η όποια συγγραφή βιβλίου ή μελέτη έχει γίνει ως σήμερα σε επιστημονικό επίπεδο για το θέμα αυτό.

Η βιβλιογραφική επισκόπηση αποτελεί σημαντικό μέρος αυτής της εργασίας καθώς μέσα από αυτή θα γίνει αναφορά στο τι έχει συμπεριληφθεί τόσο στην ξένη όσο και στην ελληνική βιβλιογραφία για το φαινόμενο της διαρροής επιστημόνων στο εξωτερικό από την οπτική γωνία της επιστημονικής κοινότητας.

Ενώ τα δημοσιεύματα στον ηλεκτρονικό και στον έντυπο τύπο όλο και πληθαίνουν και ουσιαστικά δημοσιεύονται όποια στατιστικά στοιχεία έρχονται στη δημοσιότητα είτε από τη Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, είτε από την Έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας Ελλάδας, Φεβρουάριος, 2016, είτε από τον διεθνή μη κερδοσκοπικό οργανισμό στήριξης της επιχειρηματικότητας Endeavor Greece, είτε από ιδιωτικές επιχειρήσεις που συμβάλλουν στην επιχειρηματική δραστηριότητα, είτε από τον μεγαλύτερο Ιατρικό Σύλλογο της Ελλάδας, αυτόν των Αθηνών, ακόμη δεν υπάρχουν επαρκείς επιστημονικές μελέτες που να ασχολούνται με το θέμα αυτό. Προφανώς, και κατά τη γνώμη μου, δικαιολογημένα, αφού το φαινόμενο είναι ακόμη σε πλήρη εξέλιξη.

Στην ξένη βιβλιογραφία συναντά κανείς περισσότερες μελέτες σε σχέση με την ελληνική βιβλιογραφία όπως θα αναφέρω στο κεφάλαιο 3.2. Έρευνες στην Ελλάδα για το θέμα της διαρροής επιστημόνων στο εξωτερικό τόσο από Έλληνες, οι οποίοι ασχολούνται ερευνητικά με το φαινόμενο της Ελλάδας, όσο και από ξένους, οι οποίοι ασχολούνται με το ίδιο φαινόμενο της Ελλάδος ή άλλων χωρών.

Σύμφωνα με τη μελέτη του Maurice και του Calgar με τίτλο “*International Migration. Remittances and the Brain Drain*”, «η διεθνής μετανάστευση, η μετακίνηση των ανθρώπων στη διεθνή αγορά έχει τεράστιες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές επιπτώσεις τόσο στις χώρες προέλευσης όσο και στις χώρες προορισμού. Η μελέτη αυτή εξετάζει τους προσδιοριστικούς παράγοντες της μετανάστευσης, τον αντίκτυπο των εμβασμάτων και τη μετανάστευση στη φτώχεια, την ευημερία, τις επενδυτικές αποφάσεις καθώς και τις συνέπειες της διαρροής εγκεφάλων, το κέρδος εγκεφάλων και τη σπατάλη εγκεφάλων» (Maurice and Calgar, 2005)

Μια άλλη μελέτη με τίτλο “*Brain Drain and Brain Gain. The Global Competition to Attract High-Skilled Migrants*” αναφέρει ότι «η παγκόσμια κούρσα για την προσέλκυση ταλέντων φοιτητών γίνεται όλο και πιο σκληρή για τα πανεπιστήμια σε όλο τον κόσμο. Οι ΗΠΑ βρίσκονται στην πρώτη θέση της κούρσας με την ικανότητά της να προσελκύει υποψήφιους διδάκτορες και πτυχιούχους από τις υπό ανάπτυξη χώρες και από την Ευρωπαϊκή Ένωση». Η μελέτη αυτή παρέχει μια επισκόπηση του πως ένας αυξανόμενος αριθμός χωρών έχουν υιοθετήσει πολιτικές για τη μετανάστευση που στοχεύουν ειδικά στην επιλογή και την προσέλκυση ειδικευόμενων, εργαζόμενων και εξετάζει τις συνέπειες της διαρροής εγκεφάλων για τις χώρες αποστολής. (Boeri and Brücker, 2012)

Μια τρίτη μελέτη με τίτλο «*The Global Brain Drain: Theory and Evidence*» αναλύει το ίδιο φαινόμενο. Σύμφωνα με τη μελέτη «Μια απογοήτευση με τις τοπικές ή εγχώριες κοινωνικοπολιτικές καταστάσεις είναι ένας σημαντικός παράγοντας που συμβάλλει στη διαρροή εγκεφάλων. Κατά συνέπεια, η συσσώρευση των αιτημάτων ταλαντούχων ανθρώπων στο ιδιωτικό και δημόσιο τομέα επηρεάζει το παγκόσμιο φαινόμενο της διαρροής εγκεφάλων. Η θεωρία της αλλαγής του Lewin είχε αναμφίβολα τεράστιο αντίκτυπο στον τομέα της αλλαγής, αλλά η θεωρία δεν μπορεί να εξηγήσει και να καλύψει τη διεθνή μετανάστευση ταλαντούχων ανθρώπων ως διαρροή εγκεφάλων στο σύνολο των κοινωνικών δομών. Θα πράξουν τα κενά και τα εμπόδια στη θεωρία, καθώς και κρίσιμες συζητήσεις που υποστηρίζονται από έναν αριθμό διεθνών παραδειγμάτων διαρροής εγκεφάλων. Αυτή η μελέτη αντιπροσωπεύει ένα προτεινόμενο μοντέλο για την υλοποίηση της παγκόσμιας διαρροής εγκεφάλων και του κέρδους εγκεφάλων». (Roudgar Iraj, 2014)

Η τελευταία μελέτη, η οποία εκδόθηκε μόλις το 2016 έχει τίτλο «*Brain Drain Propensity for Malaysian Professionals to Leave for Singapore*». Όπως είναι εμφανές από τον τίτλο το βιβλίο αυτό επικεντρώνεται στη μετανάστευση εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού από τη Μαλαισία προς τη Σιγκαπούρη. Εξετάζει μια σειρά από μεταβλητές που επηρεάζουν την επιλογή των Μαλαισιανών επαγγελματιών να μεταναστεύσουν και αναλύει τις συνέπειες της

μετανάστευσης για την οικονομία της Μαλαισίας. Συμπερασματικά απευθύνεται σε μικρό αριθμό αναγνωστικού κοινού λόγω του θέματός του, αφού εξετάζει τη «μετανάστευση» εξειδικευμένου προσωπικού μεταξύ δύο Ασιατικών χωρών. (Binti, 2016)

Όσον αφορά τώρα τα άρθρα στην αγγλική γλώσσα, τα οποία αφορούν την Ελλάδα και τα επιμελήθηκαν Έλληνες επιστήμονες είναι αξιόλογα και καταλαβαίνει κανείς πια ότι το φαινόμενο της διαρροής Ελλήνων επιστημόνων γίνεται όλο και πιο επίκαιρο από ποτέ.

Ένα άρθρο με τίτλο “*Brain drain. Phenomenon in Greece. Young Greek scientists on their way to Immigration, in an era of crisis. Attitudes, Opinions and Beliefs towards the Prospect of Migration*” αναφέρεται στο φαινόμενο της «διαρροής επιστημόνων» συνήθως περιλαμβάνει τις ροές των αποφοίτων από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στις πιο ανεπτυγμένες. Το φαινόμενο της «διαρροής επιστημόνων» ερμηνεύεται στην περίπτωση της Ελλάδας, η οποία είναι μια ανεπτυγμένη χώρα, ως αποτέλεσμα της χαμηλής ζήτησης για επιστημονικό προσωπικό στην ελληνική αγορά. Ένα νέο μεταναστευτικό κύμα των Ελλήνων που φεύγουν στο εξωτερικό έχει γίνει τεράστιο τα τελευταία τρία χρόνια. Αυτή τη φορά δεν πρόκειται για ανειδίκευτους εργάτες, οι οποίοι αναζητούν την τύχη τους, αλλά για νέους πτυχιούχους, οι οποίοι έχουν τα κατάλληλα προσόντα και έχουν αποκτήσει τις γνώσεις που θα τους επιτρέψουν να εργαστούν σε περισσότερο ανεπτυγμένες χώρες. Πρόκειται για ένα φαινόμενο που είχε αρχίσει πριν από την έξαρση της οικονομικής κρίσης και αναμένεται να κορυφωθεί κατά την επόμενη χρονική περίοδο. Τέλος η εξειδικευμένη διεθνή μετανάστευση υπονομεύει την ανάπτυξη, το οποίο είναι αδύνατο να επιτευχθεί χωρίς τη γνώση. (Θεοδωρόπουλος, Κυρίδης κ.α., 2015)

Άλλο ένα άρθρο των Χριστοπούλου και Καλαντώνη με τίτλο “*The Migration of Greek Scientists Abroad and the Phenomenon of Brain – Drain in the Current Crisis*”. Στόχος αυτής της εργασίας ήταν να διερευνήσει τις επιπτώσεις των διαφόρων χρηματοπιστωτικών κρίσεων από το 1950 μέχρι και σήμερα, ιδίως για την αγορά εργασίας της Ελλάδας. Συγκεκριμένα εξετάστηκε σε βάθος το φαινόμενο της μετανάστευσης σε άλλες ανεπτυγμένες χώρες με έμφαση στο φαινόμενο της διαρροής εγκεφάλων. Αναλύοντας τις αιτίες και τις επιπτώσεις της κάθε κρίσης, δόθηκε έμφαση στην πρόσφατη κρίση και τις ιδιαιτερότητές της. Συγκεκριμένα εξετάστηκε η περίπτωση του επιστημονικού εργατικού δυναμικού της χώρας και κυρίως της νεότερης γενιάς. Για το λόγο αυτό εκτός από τις οικονομικές επιπτώσεις, εξετάστηκαν και οι κοινωνικές παράμετροι σε συνδυασμό με τις μελλοντικές επιπτώσεις που θα φέρει η ελληνική οικονομία και κοινωνία, ιδιαίτερα για τη χρονική περίοδο 2010-2013 (Cristopoulos, Kalantonis et al.:2014).

Άλλη μια έρευνα δημοσιευμένη στο περιοδικό «Health Policy» με τίτλο “*Physicians brain drain in Crece: A perspective on the reasons why and how to address it*” αφορά τη «διαρροή εγκεφάλων», η οποία μέχρι τη διεξαγωγή της έρευνας (Μάρτιος 2014) ήταν ήδη εμφανής στους γιατρούς στην Ελλάδα και συνδέεται άμεσα με τα σοβαρά οικονομικά προβλήματα της χώρας. Η έρευνα έδειξε ότι η ελληνική αγορά εργασίας στον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης προσφέρει λίγες ευκαιρίες και έτσι οι Έλληνες γιατροί εγκαταλείπουν την πατρίδα τους για να αναζητήσουν εργασία στο εξωτερικό. Οι κύριες αιτίες ήταν η ανεργία, η εργασιακή ανασφάλεια, η μείωση του εισοδήματος, η υπερφορολόγηση καθώς και τα περιορισμένα κονδύλια για έρευνα. Υποστηρίζουν ότι, για να σταματήσει η εξελισσόμενη μαζική φυγή ειδικευμένου ιατρικού προσωπικού, θα πρέπει οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής να εφαρμόσουν την δημοσιονομική και ανθρωποκεντρική προσέγγιση, να διασφαλιστεί το δικαίωμα των ειδικευμένων Ελλήνων γιατρών να εργαστούν στην πατρίδα τους με αξιοπρέπεια αλλά και των Ελλήνων πολιτών να συνεχίσουν να λαμβάνουν υψηλής ποιότητας υγειονομική περίθαλψη από ειδικευμένους γιατρούς, όταν αυτό χρειάζεται. Δεν χρειάζεται να σχολιάσω εκτενώς, ότι αυτό το άρθρο συνδέεται άμεσα με την παρούσα εργασία, αφού το δείγμα με τη βοήθεια του οποίου διεξήχθη η έρευνα είναι Έλληνες ειδικευμένοι γιατροί που μετανάστευσαν στην Μεγάλη Βρετανία από το 2008 (έτος έναρξης της κρίσης) κι έπειτα (Ifanti, Argyriou et al: 2014).

Είναι αξιόλογο όμως και το γεγονός, ότι ξένοι ερευνητές ασχολήθηκαν με την περίπτωση της Ελλάδος. Μια τέτοια περίπτωση είναι το άρθρο με τίτλο: “*Greece: education and brain drain in time of crisis*” το οποίο γράφτηκε για το ιταλικό ινστιτούτο IRPPS (Interdisciplinary Research Institute)⁵. Σύμφωνα με την περίληψη του άρθρου η διαρροή εγκεφάλων είναι ένα φαινόμενο που η Ελλάδα έχει βιώσει από τα τέλη του 1950, συνεχίστηκε στις επόμενες δεκαετίες και εντάθηκε κατά τη διάρκεια του 1990. Παρά το γεγονός ότι κατά την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, επικρατούσε μια σταθερή πολιτική και οικονομική κατάσταση, η άνευ προηγουμένου οικονομική κρίση έχει προκαλέσει και θα συνεχίσει να προκαλεί της αύξηση της διαρροής εγκεφάλων που οφείλεται σε κακές ευκαιρίες απασχόλησης και τα

---

³ IRPPS: Διεπιστημονικό Ερευνητικό Ινστιτούτο που διεξάγει μελέτες σχετικά με δημογραφικά θέματα και θέματα μετανάστευσης, τα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας και κοινωνικές πολιτικές, πολιτικές σχετικά με την επιστήμη, την τεχνολογία και την Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, για τις σχέσεις μεταξύ επιστήμης και κοινωνίας καθώς και για τη δημιουργία πρόσβασης και διάδοσης της γνώσης και της τεχνολογίας της πληροφορίας.

ισχυρά μέτρα λιτότητας, τα οποία καταστέλλουν το επίπεδο του βιοτικού επιπέδου. Αν αυτή η φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου αυξηθεί, το οποίο είναι πολύ πιθανό η κατάσταση στην Ελλάδα να επιδεινωθεί, η Ελλάδα θα συνεχίσει να υποφέρει στην οικονομία της με συνέπεια να χάσει ακριβώς αυτούς τους πόρους που χρειάζεται για την οικονομική ανάκαμψη. Αυτό το άρθρο αναδεικνύει ορισμένες αιτίες του φαινομένου. Επιπλέον, προσπαθεί να παρέχει λύσεις για ην έξοδο από την κρίση και την οικονομική ανάκαμψη, αρχής γενομένης, από την εκπαίδευση και την εφαρμογή σημαντικών μεταρρυθμίσεων με στόχο την υπέρβαση των προβλημάτων που μαστιάζουν την Ελληνική εκπαίδευση και τη βελτίωση της ποιότητας της, διατηρώντας παράλληλα τις δεσμεύσεις για ισότητα και κοινωνική δικαιοσύνη. (Pellicia:2013).

Άλλη μια περίπτωση είναι μια εργασία στο πανεπιστημίου του Twente της Ολλανδίας, με τίτλο “*What are the main reasons for Young Greeks to emigrate?*”, η οποία γραάφτηκε από την Martiskova. Το δείγμα, που χρησιμοποιήθηκε ήταν μεταπτυχιακοί Έλληνες φοιτητές, ηλικίας 24-30 ετών, οι οποίοι φοιτούσαν την χρονική περίοδο διεξαγωγής της έρευνας στο πανεπιστήμιο του Twente. Τα συμπεράσματα ήταν ότι οι Έλληνες νέοι επιστήμονες φεύγουν από την Ελλάδα για τους παρακάτω λόγους: ανεργία, καθολική κρίση, πολιτική αστάθεια και ανικανότητα, αναζήτηση καλύτερων προοπτικών καριέρας και περισσότερων ευκαιριών, οικογενειακοί δεσμοί στο εξωτερικό. (Martiskova:2013)

Τέλος, άλλη μια σχετική εργασία στο Amsterdam University College έχει τίτλο: “*A greek brain drain?*” και γράφτηκε από τον Περδικούλη. Σε αυτή την εργασία γίνεται μια παρουσίαση του φαινομένου της διαρροής των Ελλήνων επιστημόνων με στατιστικά στοιχεία που χρησιμοποιούνται κυρίως από την έρευνα του Οικονομολόγου Λόη Λαμπριανίδη. Ωστόσο είναι αξιόλογο το γεγονός, ότι και στα ξένα πανεπιστήμια γίνεται λόγος για το νέο φαινόμενο της Ελλάδος (Perdikoulis).

Στο σημείο αυτό και χωρίς να αναφέρω διεξοδικά τα δεδομένα της κάθε έρευνας, οφείλω να αναφέρω ότι το φαινόμενο της διαρροής επιστημόνων (brain drain) δεν είναι νέο και για πολλές άλλες χώρες, πέρα από την Ελλάδα. Υπάρχει πλήθος προ- και μεταπτυχιακών εργασιών, διδακτορικών διατριβών, άρθρων, που στηρίζονται σε επιμέρους έρευνες, όλα στην αγγλική γλώσσα που ασχολούνται με το συγκεκριμένο θέμα. Ενδεικτικά θα αναφέρω, ότι σε ευρωπαϊκό επίπεδο το θέμα έχει απασχολήσει την Πολωνία με μεταναστευτικό κύμα προς τη Μ. Βρετανία και την Ιταλία με μεταναστευτικό κύμα προς τη Μ. Βρετανία και την Ελβετία. Πέρα από τα σύνορα της Ευρώπης υπάρχουν εργασίες που ασχολούνται με τη διαρροή επιστημόνων από τη Νότια Αφρική προς γενικότερα πιο ανεπτυγμένες χώρες, όπως και διατριβές που αναλύουν την μετανάστευση νέων επιστημόνων από αναπτυσσόμενες προς ανεπτυγμένες χώρες γενικότερα χωρίς να συγκεκριμενοποιείται ο τόπος προέλευσης και ο

προορισμός. Επίσης ένας αριθμός εργασιών αφορά την Αμερική, δηλαδή αφενός την προτίμηση της Αμερικής έναντι της Ευρώπης, και αφετέρου την μετανάστευση μέσα στα όρια των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής.

Τέλος ένα άρθρο με τίτλο «Elite Brain Drain», το οποίο δημοσιεύτηκε το Φεβρουάριο 2009 με την επιμέλεια του Ινστιτούτου για τη Μελέτη της εργασίας (IZA)⁶, ασχολείται με την συστηματική κινητικότητα των ελίτ επιστημόνων προς την κατεύθυνση των εθνών με μεγάλες δαπάνες (Hunter, Oswald et al: 2009).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει και το άρθρο με τίτλο «*A Reappraisal of the Brain Drain with Special Reference to the Medical Profession*» αφενός γιατί αναφέρεται στο επάγγελμα των γιατρών, αφού το δείγμα της έρευνας μου αποτελείται από Έλληνες γιατρούς, αφετέρου το συγκεκριμένο άρθρο γράφτηκε από καθηγητές δύο μεγάλων πανεπιστημίων της Αγγλίας σε συνεργασία με το μεγαλύτερο Ινστιτούτο Μελέτης για την εργασία, το οποίο εδρεύει στη Βόννη της Γερμανίας. Σύμφωνα με το άρθρο «η διαρροή επιστημόνων δεν είναι τόσο θέμα των αριθμών που μεταναστεύουν, όσο η παραμόρφωση των συστημάτων εκπαίδευσης και οι οικονομικές δομές που συνεπάγεται της κινητικότητας τους. Η επιμονή του προβλήματος αντικατοπτρίζει την αναποτελεσματικότητα των πολιτικών που εφαρμόστηκαν μέχρι τώρα για τη μείωση του. Αυτή η αναποτελεσματικότητα πηγάζει σε μεγάλο βαθμό από την ανεπάρκεια του νεοκλασικού πλαισίου ανάλυσης, η οποία παραποιεί επίσης τις επιπτώσεις της διαρροής εγκεφάλων. Η βασική ανεπάρκεια αυτής της ανάλυσης απορρέει από το γεγονός ότι ασχολείται με την αντιμετώπιση των ατόμων ως ένα αριθμό μεταβλητών, χωρίς να λάβει υπόψη τη δομή μέσα στην οποία λαμβάνονται οι ατομικές αποφάσεις. Η πιο σημαντική πτυχή αυτής της δομής είναι η ύπαρξη μιας διεθνούς αγοράς στον τομέα των επαγγελματικών δεξιοτήτων, στην οποία η μορφωμένη ελίτ του τρίτου κόσμου λαμβάνει υπόψη το επίπεδο του μισθού της. Η ενσωμάτωση σε αυτή τη διεθνή αγορά προϋποθέτει την κατοχή διεθνών διαπραγματευσιμων προσόντων και διεθνή διαπραγματευσιμότητα και υποδηλώνει την έλλειψη σχέσης με τις τοπικές αγορές. Το ζήτημα της διεθνούς μετανάστευσης των γιατρών είναι ενδιαφέρον όχι τόσο από μόνο του αλλά επειδή αποκαλύπτει στοιχεία για τη φύση συγκεκριμένων συστημάτων υγειονομικής περίθαλψης και για τις κοινωνικοπολιτικές δομές στις οποίες λειτουργούν. Εάν οτιδήποτε άλλο έμεινε το ίδιο, η μείωση των γιατρών δεν θα έκανε τη διαφορά για την γενικότερη ευημερία του πληθυσμού του Τρίτου Κόσμου. Η λύση στο πρόβλημα από αυτές τις διεθνείς κινήσεις βρίσκεται στις απαραίτητες αλλαγές μέσα στο

---

⁶ Institute for the Study of Labor in Bonn, Germany

πλαίσιο των ειδικών εθνικών συστημάτων υγείας και φυσικά μέσα στις κοινωνικές, πολιτικές και ταξικές δομές, στις οποίες εμφανίζονται.» (Gish:1979)

3.2. Έρευνες στην Ελλάδα

Από την επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας, προέκυψε μικρός αριθμός μελετών σχετικά με το φαινόμενο του “brain drain”. Η ελληνική βιβλιογραφική επισκόπηση είναι επίσης πενιχρή. Το γεγονός αυτό εξηγείται μάλλον από το ότι η διαρροή επιστημόνων για την Ελλάδα είναι ένα φαινόμενο, το οποίο εμφανίστηκε πρόσφατα και ακόμη εξελίσσεται. Ενώ αντίθετα στον υπόλοιπο κόσμο υπήρχε σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό από παλαιότερα. Άρα είχαν δοθεί εναύσματα για τη μελέτη αυτού του φαινομένου και συγγραφή αντίστοιχων βιβλίων.

Στην Ελλάδα αυτός, ο οποίος έχει ασχοληθεί προς το παρόν εκτενέστερα από όλους με το φαινόμενο της διαρροής Ελλήνων επιστημονικών στο εξωτερικό στην Ελλάδα, είναι ο καθηγητής οικονομικών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας Λόης Λαμπριανίδης, ο οποίος δημοσίευσε και βιβλίο το 2011 για το θέμα αυτό με τίτλο «Επενδύοντας στη φυγή: η διαρροή επιστημόνων από την Ελλάδα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης». Ουσιαστικά αυτή η μελέτη του περιλαμβάνει τα αποτελέσματα της έρευνας που πραγματοποίησε σχετικά με το φαινόμενο της «διαρροής εγκεφάλων» (Brain Drain) από την Ελλάδα με τη συμμετοχή 2734 Ελλήνων πτυχιούχων που ζουν και εργάζονται σήμερα στο εξωτερικό. Η έρευνα διήρκεσε συνολικά 9 μήνες (Μάιος 2009 – Φεβρουάριος 2010) με τη συμπλήρωση ερωτηματολογίου, το οποίο αναρτήθηκε στο διαδίκτυο. Το δείγμα εντοπίστηκε κυρίως μέσω διαθέσιμων ηλεκτρονικών διευθύνσεων αλληλογραφίας (στις οποίες στάλθηκε μήνυμα με το σύνδεσμο του ερωτηματολογίου) και με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας μεταξύ των συμμετεχόντων.

Σκοπός της έρευνας, ήταν η βαθύτερη κατανόηση και διερεύνηση του φαινομένου της εξωτερικής μετανάστευσης από την Ελλάδα στον καιρό της κρίσης.

Τα σημαντικότερα δεδομένα που προκύπτουν από την έρευνα του Λόη Λαμπριανίδη είναι τα παρακάτω:

Πίνακας 8. Υπολογισμός μεταναστευτικού πληθυσμού από την Ελλάδα

	2010	2011	2012	2013	Total
Greek citizens	43322	53210	65264	62089	223885
EU Nationalis				12375	12375
Non EU Nationals				42630	42630
Foreigners	76663	39194	59430	55005	230292
Total emigration	119985	92404	124694	117094	

huff

Πηγή: «Επενδύοντας στη φυγή: η διαρροή επιστημόνων από την Ελλάδα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», Λαμπριανίδης Λόης, 2011.

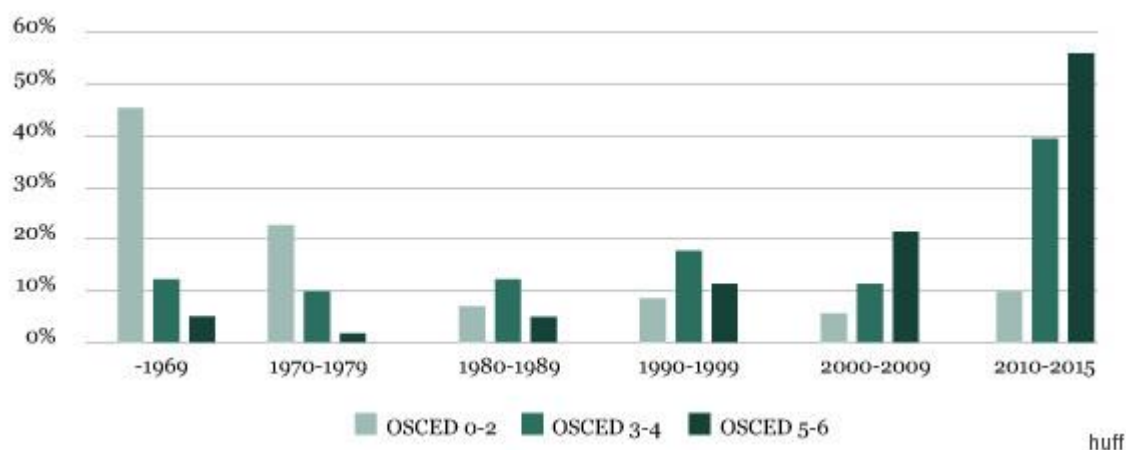
Σύμφωνα με τη EUROSTAT έφυγαν από την Ελλάδα 223.885 άτομα τη περίοδο 2010-2013. Σύμφωνα με την έρευνα έφυγαν 192.403 άτομα την πενταετία 2010-2014 ή 203.758 άτομα τη περίοδο 2010-2015 όταν έγινε η έρευνα. Από αυτά τα άτομα 174.125 παραμένουν στο εξωτερικό. Σε επίπεδο νοικοκυριού, μια στις 18 οικογένειες έχει μετανάστη που έφυγε μετά το 2010.

Όσον αφορά τις χώρες προορισμού κατά την περίοδο της κρίσης υπερδιπλασιάστηκε ο αριθμός των χωρών στις οποίες μετανάστευαν οι Έλληνες. Το 80% των μεταναστών κατευθύνεται σε Ευρωπαϊκούς προορισμούς. Το 50% των μεταναστών έχει μεταναστεύσει είτε σε Αγγλία είτε σε Γερμανία. Οι δύο χώρες απορροφούν παρόμοιο αριθμό μεταναστών (περίπου το 25% ή καθεμία). Οι ΗΠΑ και Αυστραλία παρουσιάζονται ως η τρίτη και τέταρτη χώρα προορισμού όχι όμως με μεγάλη διαφορά από τους αμέσως επόμενους Ευρωπαϊκούς προορισμούς (Σουηδία, Ολλανδία, Γαλλία).

Αν δούμε την κατανομή των μεταναστών ανά εκπαιδευτικό επίπεδο ανά δεκαετία μετανάστευσης φαίνεται ότι η σχετική αύξηση της μετανάστευσης ατόμων μεσαίας εκπαίδευσης κατά την περίοδο της κρίσης έλαβε μεν χώρα αλλά είναι λιγότερο έντονη από ό,τι θεωρούσαμε. Τέλος, μόνο λίγα άτομα με πολύ χαμηλή εκπαίδευση μεταναστεύουν τη περίοδο της κρίσης που είναι και πιο λογικό δεδομένης και της συνολική αύξησης του εκπαιδευτικού επιπέδου στη χώρα.

Πίνακας 9. Κατανομή μεταναστών ανά εκπαιδευτικό επίπεδο

Διεθνής κατάταξη μόρφωσης

0-2= μέχρι (και) γυμνάσιο/ 3-4=Λύκειο ή και τεχνική μη πανεπιστημιακή εκπαίδευση/
5-6=τουλάχιστον πανεπιστημιακή εκπαίδευση (συμπεριλαμβανομένων των ΤΕΙ).

Πηγή: «Επενδύοντας στη φυγή: η διαρροή επιστημόνων από την Ελλάδα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», Λαμπριανίδης Λόης, 2011.

Πίνακας 10. Σύνθεση επιπέδου εκπαίδευσης μεταναστευτικού πληθυσμού ανά δεκαετία (%)

Δεκαετία μετανάστευσης	ISCED 0-2	ISCED 3-4	ISCED 5-6	Total
-1969	68%	20%	12%	100%
1970-1979	59%	30%	11%	100%
1980-1989	25%	46%	29%	100%
1990-1999	18%	40%	42%	100%
2000-2009	9%	22%	69%	100%
2010-2015	6%	30%	63%	100%
Total	27%	32%	48%	107%

Πηγή: «Επενδύοντας στη φυγή: η διαρροή επιστημόνων από την Ελλάδα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», Λαμπριανίδης Λόης, 2011.

Εάν κάποιος εξετάσει την εξέλιξη της μετανάστευσης από την Ελλάδα μετά τον Πόλεμο τότε παρατηρεί ότι από το 1990 και μετά είναι περισσότεροι οι πτυχιούχοι που φεύγουν. 3% του δείγματος σκεφτόταν να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό μέσα στον επόμενο χρόνο και με αναγωγή αντιστοιχεί σε 363,126 άτομα. Σε επίπεδο νοικοκυριών 7,5% του

συνόλου έχουν τουλάχιστο ένα άτομο το οποίο σκέφτεται να μεταναστεύσει μέσα τον επόμενο χρόνο.

Όσον αφορά τους πτυχιούχους, σύμφωνα με προβολές από τα δεδομένα της βάσης του LSE οι Έλληνες πτυχιούχοι που βρίσκονται στο εξωτερικό είναι 187.422. Οι 135.495 από αυτούς μετανάστευσαν μετά το 2010. Στο βιβλίο του Ο Λαμπριανίδης είχε εκτιμήσει ότι το 2010 που είχε ολοκληρωθεί η έρευνα, υπήρχαν περίπου 120.000 Έλληνες επιστήμονες που εργάζονταν στο εξωτερικό. Το ποσοστό των πτυχιούχων επί των μεταναστών που παραμένουν στο εξωτερικό και έφυγαν μετά το 1980 είναι 71% (και ανά δεκαετία: 1980-1989=25%/ 1990-1999=44%/ 2000-2009=69%/ 2010-2019=80%).

Ορίζοντας τους *very highly skilled* σύμφωνα με τον Λαμπριανίδη (2011) ως τους κατόχους μεταπτυχιακών/διδακτορικών τίτλων και τους απόφοιτους πολυτεχνείου (θεωρούνται κάτοχοι μεταπτυχιακού στην Ευρώπη) και ιατρικής προκύπτει ότι το 64% των μεταναστών με αυτά τα πτυχία έφυγαν μετά το 2010.

Στην έρευνα γύρω από το θέμα ποια χώρα προτιμούν ποια επαγγέλματα η απάντηση είναι, ότι προς την Αγγλία μετακινούνται σχεδόν αποκλειστικά άτομα υψηλής εκπαίδευσης ενώ στην Γερμανία δεν ισχύει αυτό. Η Γερμανία συγκεντρώνει και ένα υψηλό αριθμό ατόμων με μεσαία και χαμηλή εκπαίδευση τα οποία ίσως χρησιμοποιούν τη δυνατότητα που έχουν να μεταναστεύσουν στην εν λόγω χώρα λόγω δικτύων από παλιότερες μεταναστεύσεις.

Αξιόλογο είναι το γεγονός, ότι οι μισοί από τους μετανάστες που έφυγαν μετά το 2010 ήταν άνεργοι στην Ελλάδα πριν την αποχώρησή τους. Έχει ενδιαφέρον ότι το ποσοστό αυτό δεν ισχύει μόνο για το σύνολο αλλά και για όλες της (οικογενειακές) εισοδηματικές κατηγορίες ξεχωριστά! Το ίδιο ισχύει και για τα εκπαιδευτικό υπόβαθρο των μεταναστών με εξαίρεση αυτούς με δευτεροβάθμια εκπαίδευση (οι περισσότεροι ήταν άνεργοι πριν μεταναστεύσουν). Το ποσοστό των ανέργων δεν φαίνεται να «πιέζει» περισσότερο άτομα κάποιας εκπαιδευτικής ή εισοδηματικής κατηγορίας καθώς το ποσοστό ανεργίας (πριν τη μετανάστευση) είναι μοιρασμένο για όλες της εισοδηματικές και εκπαιδευτικές κατηγορίες.

Όσον αφορά την ηλικία των μεταναστών το ποσοστό των μεταναστών άνω των 35 ετών είναι 21% - ποσοστό συγκρίσιμο μόνο με αυτό της προηγούμενης δεκαετία (2000-2010). Όμως στη μετανάστευση μετά το 2010 υπάρχει και ένα 12% μεταναστών ηλικίας 40-49 που είναι μοναδικό στη μεταναστευτική εμπειρία της Ελλάδας έτσι τουλάχιστο όπως φαίνεται από τα δεδομένα του LSE. Ίσως πιο ενδεικτικό τις αλλαγής της ηλικίας των μεταναστών είναι αν κοιτάξουμε το 30 έτος. 51% των μεταναστών μετά το 2010 είναι πάνω από 30 χρονών (για τη προηγούμενη δεκαετία το ποσοστό ήταν 43% για 2000-2009 και για τις προηγούμενες 21%, 17%, 6%, 4% !!).

Από την έρευνα του Λαμπριανίδη βγαίνει επίσης το συμπέρασμα ότι η πλειοψηφία των ατόμων εργάζονται σε δουλειές ανάλογες των δεξιοτήτων (72%), ένα 21% δουλεύει σε πιο χαμηλές δουλειές και ένα 6% είναι άνεργοι. Η συντριπτική πλειοψηφία βρίσκει δουλειά άμεσα στο εξωτερικό σε 0- 6 μήνες (81%). Όσον αφορά τα δίκτυα των μεταναστών αποτελούνται κυρίως από φίλους (46%) και δευτερευόντως από συγγενείς (35%). Η κύρια βοήθεια που παρέχουν στο μετανάστη είναι η εξεύρεση στέγης (52%) και λιγότερο συχνά εξεύρεση δουλειάς 17,5%.

Αναμενόμενα οι λόγοι μετανάστευσης κατά τη περίοδο της κρίσης σχετίζονται συντριπτικά με οικονομικές αιτίες (72%). Αυτό διαφοροποιείται σαφώς με τις προηγούμενες δεκαετίες.

Το πολύ ενδιαφέρον ερευνητικό εύρημα επίσης είναι το γεγονός ότι το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος των μεταναστών ούτε στέλνει ούτε δέχεται χρήματα (68%). Άρα προκύπτει ότι η μετανάστευση συντελεί, κυρίως, στο βιοπορισμό (ή την κοινωνικο-οικονομική πρόοδο, ανάλογα με τις απολαβές της μετανάστευσης και τις στοχεύσεις του μετανάστη) των μεταναστών αυτών καθαυτών. Ένα 19% των μεταναστών στέλνει χρήματα στην Ελλάδα και ένα 13% δέχεται χρήματα. Προφανώς συμβαίνει ότι τα άτομα που στέλνουν χρήματα είναι κυρίως από χαμηλές και πολύ χαμηλές εισοδηματικές κλάσεις. Σε ό,τι αφορά τα άτομα που λαμβάνουν χρήματα είναι κυρίως από τα μεσαία εισοδηματικά στρώματα. Το πλέον σημαντικό παραμένει ότι για όλες τις εισοδηματικές κατηγορίες η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών ούτε δέχεται ούτε λαμβάνει χρήματα.

Τέλος από το 2007 ως το 2014 δεκαπλασιάστηκε ο αριθμός αυτών που καταθέτουν τα βιογραφικά τους στο Portal της ΕΕ για να βρουν δουλειά.

Στο τέλος της μελέτης του ο Λαμπριανίδης κάνει κάποιες διαπιστώσεις και προτείνει κάποιες λύσεις για την πολιτεία. «Η σημερινή πολιτεία έχει επανειλημμένως επισημάνει τη μεγάλη συμβολή του ανθρώπινου κεφαλαίου και ιδιαίτερα του επιστημονικού δυναμικού, στην οικονομική ανάπτυξη και γι αυτό η διαρροή του αποτελεί μεγάλη πληγή για τη χώρα. Υπάρχουν δυο τρόποι, για να αξιοποιήσει κανείς τους πτυχιούχους της χώρας του που εργάζονται στο εξωτερικό. Ο ένας είναι να στοχεύσει στην επιστροφή τους (return option). Ο άλλος να προσπαθήσει να αξιοποιήσει το ανθρώπινο αυτό κεφάλαιο θεωρώντας ότι θα παραμείνει στο εξωτερικό (diaspora option). Μέχρι τη δεκαετία του 1980, οι εθνικές και διεθνείς πολιτικές στόχευαν στην επιστροφή προσφέροντας κίνητρα (όπως φορολογικές ελαφρύνσεις) σε αυτούς που επέστρεφαν. Όμως, τα αποτελέσματα δεν ήταν ικανοποιητικά. Υπήρξαν βέβαια και επιτυχημένα παραδείγματα όπως κάποιων νέων βιομηχανοποιημένων χωρών (Σιγκαπούρη και Δημοκρατία της Κορέας) και κάποιων μεγάλων

χωρών, όπως η Κίνα και η Ινδία που έδωσαν κίνητρα, δημιούργησαν αξιόλογες δομές, κυρίως όμως είχαν υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης. Η ελληνική πολιτεία θα πρέπει να προσπαθήσει να διευκολύνει την απρόσκοπτη πραγματοποίηση κάθε δυνατής συνεργασίας αυτών των ανθρώπων με την Ελλάδα τόσο από τη χώρα στην οποία βρίσκονται όσο και διευκολύνοντας τους να εργαστούν κατά διαστήματα στην Ελλάδα. Έτσι, θα μεταφέρουν τις ιδέες, τις γνώσεις και την τεχνογνωσία τους, μέσα από ουσιαστικές συνεργασίες με πανεπιστήμια, με ερευνητικά κέντρα αλλά και με ιδιωτικές επιχειρήσεις ή και με την ίδρυση δικών τους επιχειρήσεων. Επίσης μέσω του νέου αναπτυξιακού νόμου θα πρέπει η πολιτεία να ενισχύσει γενικά την απασχόληση αλλά να μοριοδοτήσει ιδιαίτερα την απασχόληση εξειδικευμένου προσωπικού. Επίσης θα πρέπει να ενισχύσει ιδιαίτερα, κυρίως τα άυλα κόστη, των μονάδων Έρευνας & Ανάπτυξης (R&D) επιχειρήσεων καθώς και την δημιουργία ερευνητικών Κέντρων και μπορώ να διαβεβαιώσω πως υπάρχει πολύ μεγάλη ζήτηση από πολύ σημαντικές πολυεθνικές επιχειρήσεις που, αναγνωρίζοντας την ύπαρξη ενός πολύ αξιόλογου επιστημονικού δυναμικού καθώς και το εξαιρετικό κλίμα της Ελλάδας κλπ, θέλουν να δημιουργήσουν κέντρα έρευνας και ανάπτυξης στην Ελλάδα. Ακόμη πρέπει να ενισχυθούν νεοφυείς καινοτόμες επιχειρήσεις, να πριμοδοτούνται ερευνητικές προτάσεις όταν συμμετέχουν Έλληνες επιστήμονες που εργάζονται στο εξωτερικό, να δίδεται η δυνατότητα να εργάζεται κανείς ταυτόχρονα σε πανεπιστήμιο στην Ελλάδα και στο εξωτερικό (Dual appointments). Αυτό, ίσως αποτελέσει και τη «γέφυρα», η οποία κάποια στιγμή, αργότερα, θα τους φέρει πίσω, με αναμφισβήτητα θετικά αποτελέσματα για το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας.»

Άλλη μια αναφορά στη διαρροή επιστημόνων εντοπίστηκε στη διδακτορική διατριβή της Φράγκου Μαρίας με τίτλο «*Ανθρωπογεωγραφίες της ελληνικής διασποράς: τυπολογία μιας παγκόσμιας δικτύωσης*». Όμως η αναφορά είναι σύντομη γιατί αφενός το θέμα είναι διαφορετικό, αφετέρου το 2010, μέσα στο οποίο παρουσιάστηκε η διδακτορική διατριβή δεν ήταν ακόμη έντονο το φαινόμενο και δεν διαφαινόταν ακόμη η εξέλιξη του αλλά και οι επιπτώσεις που θα είχε για την ελληνική κοινωνία. Εξάλλου ήταν μια απλή αναφορά λίγων γραμμών δίχως έρευνα. (Φράγκου:2009).

Τέλος εντοπίστηκε και ένα άρθρο με τίτλο «*Φυγή νέων επιστημόνων στο εξωτερικό: brain drain? Brain gain?*». Στο άρθρο γίνεται απλή περιγραφή της νέας κατάστασης που παρατηρείται στη χώρα μας, ότι δηλαδή λόγω της χρηματοπιστωτικής κρίσης αναδείχθηκαν ογκώδη προβλήματα πέρα από την ανεργία, τα οποία δυσχεραίνουν την επαγγελματική και κοινωνική θέση των επιστημόνων στην Ελλάδα. Μερικά από αυτά είναι η ετεροαπασχόληση, οι χαμηλές απολαβές, η απασχόληση σε θέσεις εργασίας κατώτερες των προσόντων τους, η υποαπασχόληση, η αναξιοκρατία και η διαφθορά. Γι' αυτούς τους λόγους η νέα γενιά των νέων

Ελλήνων επιστημόνων αναγκάζονται να τραπούν σε φυγή από την ίδια τους την πατρίδα, δημιουργώντας έτσι ένα νέο τρίτο σύγχρονο κύμα μετανάστευσης. (Παπακωνσταντίνου:2013).

Από την προηγηθείσα βιβλιογραφική επισκόπηση, βγαίνει το συμπέρασμα, ότι πολλοί ερευνητές – επιστήμονες έχουν ασχοληθεί και ασχολούνται με το φαινόμενο της διαρροής εγκεφάλων στο εξωτερικό. Οι περισσότεροι όμως από αυτούς εξετάζουν τις αιτίες μετανάστευσης, τις συνέπειες για τη χώρα προέλευσης καθώς και τα οφέλη για την χώρα προορισμού από την οικονομική οπτική γωνία. Δεν υπάρχουν δηλαδή αρκετές έρευνες, που να εξετάζουν την κοινωνική διάσταση του φαινομένου και πιο συγκεκριμένα, ποιο είναι το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο όσων παίρνουν αυτή την δύσκολη απόφαση, να εγκαταλείψουν την χώρα τους και το οικογενειακό τους περιβάλλον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Η ΕΡΕΥΝΑ

Όλο και πιο συχνά γίνεται λόγος για τις τεράστιες διαστάσεις που έχει λάβει στην Ελλάδα το φαινόμενο της « διαρροής εγκεφάλων» (brain drain) από το 2008 κι έπειτα, από τις αρχές δηλαδή της οικονομικής κρίσης που βιώνει η χώρα μας. Το πρόβλημα της σύγχρονης μετανάστευσης των Ελλήνων αναλύεται διεξοδικά και επισημαίνονται οι επιπτώσεις του φαινομένου στην ελληνική οικονομία.

4.1. Προσδιορισμός σκοπού έρευνας και ερευνητικών ερωτημάτων

Το φαινόμενο της «διαρροής εγκεφάλων» αποτελεί αξιόλογο αντικείμενο μελέτης κυρίως των οικονομολόγων ακριβώς επειδή οι επιπτώσεις για την χώρα μας σε λίγα μόλις χρόνια από τώρα θα είναι τραγικές σε πολλούς τομείς της. Ακριβώς επειδή οι πρώτες έρευνες έγιναν από την οπτική γωνία της ελληνικής οικονομίας, θεωρήθηκε ενδιαφέρον στην παρούσα εργασία να γίνει προσπάθεια διερεύνησης του φαινομένου της «διαρροής εγκεφάλων» και από την κοινωνιολογική του πλευρά. Τα αποτελέσματα όλων των μέχρι τώρα ερευνών συνηγορούν, ότι το σύγχρονο κύμα μετανάστευσης από την Ελλάδα αφορά νέους με υψηλή μόρφωση.

Γι' αυτό και το δείγμα της παρούσας έρευνας είναι νέοι γιατροί, οι οποίοι μετανάστευσαν πρόσφατα στη Μεγάλη Βρετανία. Σκοπός λοιπόν είναι να διερευνηθεί η επίδραση του πολιτισμικού και κοινωνικού κεφαλαίου στην απόφαση των νέων να εργαστούν στη Μεγάλη Βρετανία και οι εμπειρίες από την εργασία τους εκεί. Από τα ευρήματα της έρευνας μας αναμένεται να προκύψουν ενδείξεις που θα μας βοηθήσουν να μάθουμε κοινωνιολογικά κατά πόσο επιδρά το πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο στην απόφαση των νέων επιστημόνων να εργαστούν στο εξωτερικό και για τις εμπειρίες τους στη χώρα υποδοχής, χωρίς ωστόσο να

αποτελεί στόχο μας να προβούμε σε γενίκευση των αποτελεσμάτων μας εφόσον πρόκειται για έρευνα μικρής κλίμακας.

Το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα, το οποίο αποτελεί και τον κορμό των ζητημάτων που ερευνούμε είναι: Ποιες είναι οι προσδοκίες και οι εμπειρίες των Ελλήνων ειδικευμένων γιατρών που εργάζονται στη Μεγάλη Βρετανία και ποια η σχέση με την κοινωνική τους τάξη;

Ακολουθώς τα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα είναι:

1. Ποιοι ήταν οι λόγοι που επέλεξαν να σπουδάσουν στην Ιατρική Σχολή και οι εμπειρίες από τις σπουδές;
2. Για ποιους λόγους επέλεξαν να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό;
3. Ποιες θετικές εμπειρίες έχουν από την εργασία στη Μεγάλη Βρετανία;
4. Ποιες αρνητικές εμπειρίες έχουν από την εργασία στη Μεγάλη Βρετανία;
5. Ποια είναι τα σχέδια τους για το μέλλον;
6. Υπάρχει σχέση μεταξύ επιλογής σπουδών και εμπειριών από αυτές, απόφασης να μεταναστεύσουν, εμπειριών από την εργασία στην Μεγάλη Βρετανία, σχεδίων με την κοινωνική τάξη;

4.2. Μέθοδος της έρευνας

Η κοινωνιολογική έρευνα αποτελεί προσπάθεια αναπαράστασης της κοινωνικής πραγματικότητας με την εφαρμογή συστηματικών μεθόδων συλλογής και ανάλυσης εμπειρικών στοιχείων (Κυριαζή, 2002). Βασικός της στόχος ανεξάρτητα από τη μέθοδο που εφαρμόζεται, είναι η σύνδεση του εμπειρικού υλικού που συλλέγεται με τις θεωρητικές ιδέες για το κοινωνικό γίνεσθαι. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις που κατασκευάζονται είναι κατά συνέπεια, εδραιωμένες στη διαπλοκή εμπειρικών δεδομένων και θεωρίας μέσω των ερευνητικών μεθόδων που εφαρμόζονται (Κυριαζή, 2002). Οι μέθοδοι και οι τεχνικές της κοινωνιολογικής έρευνας δεν είναι ουδέτερα εργαλεία, αλλά στηρίζονται σε παραδοχές για την κοινωνική πραγματικότητα και τη σχέση του υποκειμένου με αυτήν.

Την έρευνα μπορούμε να την προσεγγίσουμε με δύο τρόπους, μέσω μιας ποσοτικής ή μέσω μιας ποιοτικής μελέτης ανάλογα με το είδος του προβλήματος που χρειάζεται να μελετήσουμε. Προκειμένου η έρευνα να θεωρηθεί επιτυχημένη, κάθε ερευνητής πρέπει να κατανοήσει αρχικά τις διαφορές ανάμεσα στην ποσοτική και την ποιοτική έρευνα και στη

συνέχεια με γνώμονα τον τρόπο, με τον οποίο θέτει το πλαίσιο του ερευνητικού της προβλήματος να επιλέξει σωστά την ποσοτική ή την ποιοτική προσέγγιση που θα χρησιμοποιήσει στη μελέτη της (Creswell. J., 2011:65).

Ποιοτική έρευνα (quantitative research) είναι ένα είδος εκπαιδευτικής έρευνας, στην οποία ο ερευνητής αποφασίζει τι θα μελετήσει. Θέτει συγκεκριμένα ερωτήματα μικρού εύρους. Συγκεντρώνει από τους συμμετέχοντες δεδομένα που μπορούν να εκφραστούν ποσοτικά. Αναλύει τους αριθμούς αυτούς χρησιμοποιώντας τη στατιστική. Διεξάγει την έρευνα με αμερόληπτο και αντικειμενικό τρόπο. Οι ποσοτικές έρευνες είναι οι παλαιότερες στον χώρο της επιστήμης και αρκετά προσφιλείς. Ως και τα τέλη της δεκαετίας του 1960 κυριαρχούσαν με αποκλειστικότητα. Ονομάζονται «ποσοτικές» γιατί βασίζονται κατεξοχήν στη συλλογή ερευνητικών δεδομένων, τα οποία μπορούν να ποσοτικοποιηθούν και να παρουσιάσουν τα δεδομένα τους με αριθμούς σε πίνακες συχνοτήτων και να συγκριθούν με άλλα μέσω πολύπλοκων στατιστικών αναλύσεων, περιγραφικών και επαγωγικών (Παρασκευόπουλος, Ι., 1993). Όπως αναφέρει και ο Leddy, P. (1993), οι ποσοτικές έρευνες δεν είναι πάντα εύκολες, γιατί απαιτούν συστηματικό σχεδιασμό και οργάνωση, σαφή καθορισμό του θέματος ή του προβλήματος, προσδιορισμό των εξαρτημένων και ανεξάρτητων μεταβλητών, διατύπωση σαφών υποθέσεων για τις σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών και μετατροπή όλων των πληροφοριών που συλλέγουν σε αριθμούς. Επειδή οι άνθρωποι θεωρούν τους αριθμούς «ψυχρούς» και επειδή η επεξεργασία δεδομένων στις ποσοτικές έρευνες βασίζεται σε κανόνες, που επιβάλλουν οι αριθμοί, γι' αυτό και οι ποσοτικές έρευνες αποκαλούνται συνήθως «ψυχρές» έρευνες σε αντίθεση με τις ποιοτικές που αποκαλούνται «ζεστές».

Η ποιοτική έρευνα (qualitative research) είναι ένα είδος εκπαιδευτικής έρευνας, στην οποία ο ερευνητής βασίζεται στις απόψεις των συμμετεχόντων. Κάνει γενικές ερωτήσεις μεγάλου εύρους. Συγκεντρώνει δεδομένα που αποτελούνται σε μεγάλο βαθμό από λέξεις (ή κείμενο) από τους συμμετέχοντες. Περιγράφει και αναλύει αυτές τις λέξεις αναδεικνύοντας θέματα. (Creswell J., 2011:66). Σύμφωνα με τον Γκότοβο (1983) αυτού του είδους η έρευνα αποκαλείται ποιοτική, γιατί οι πληροφορίες ή τα δεδομένα τους δεν μετατρέπονται σε αριθμούς. Σχολιάζονται και αξιοποιούνται ως λεκτικά σύνολα. Η ποιοτική έρευνα όπως επισημαίνει χαρακτηριστικά ο Leddy, P., (1993) δεν είναι «ξέφραγο αμπέλι» αλλά δημιουργικό μέσο διερεύνησης, μια δημιουργική διαδικασία, η οποία για να ολοκληρωθεί απαιτεί χρόνο, κριτική σκέψη και μια αυξημένη διανοητική και συναισθηματική ενεργητικότητα. Έργο της ποιοτικής έρευνας είναι η ανάλυση και η προσεκτική σύνθεση, ώστε

να έχουν νόημα και να ανταποκριθούν στους στόχους της έρευνας. Κατά τον Eisner (1991) η ποιοτική έρευνα έχει τα ακόλουθα γνωρίσματα:

1. Εστιάζεται, κάθε φορά, σε συγκεκριμένους χώρους.
2. Μελετάει και προσπαθεί να κατανοήσει σε βάθος τα θέματα της. Δεν απαιτεί, για το σκοπό αυτό, αναγκαστικά ένα αυστηρά προσδιορισμένο πρόγραμμα έρευνας.
3. Αποδίδει ιδιαίτερη προσοχή σε ειδικά γεγονότα, πληροφορίες, συμπεριφορές κ.λ.π.
4. Για την παρουσίαση των ευρημάτων χρησιμοποιεί μια εκφραστική γλώσσα, έτσι ώστε να υπάρχει και «φωνή» στα κείμενα.
5. Διακρίνεται για τη συνοχή της, την ενόραση και την αμεσότητα που, κατά κανόνα, έχει η συλλογή των δεδομένων.
6. Ερμηνεύει τα δεδομένα, υπολογίζοντας πολύ αυτό στο οποίο έχει αποδώσει ιδιαίτερη σημασία. Προσπαθεί να επισημάνει τις σχέσεις, που υποκρύπτονται σε μια συμπεριφορά, καθώς και το νόημα που έχουν οι διάφορες πληροφορίες γι' αυτούς που τις παρέχουν.

Αναμφίβολα, υπάρχουν αρκετά προβλήματα και στην ποιοτική έρευνα, τα οποία σχετίζονται με την εγκυρότητα περιεχομένου, την αξιοπιστία και την αντικειμενικότητα. Στην ποιοτική μέθοδο δεν περιγράφονται μόνο τα υποκείμενα και οι αφηγήσεις τους. Η ποιοτική μέθοδος επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την κουλτούρα – πολιτισμό του ερευνητή. Ο ερευνητής καλείται να ερμηνεύσει τα δεδομένα που έχουν συλλεχθεί και να αναδείξει τα τελικά συμπεράσματα, χρησιμοποιώντας τις παρατηρήσεις του. Το κείμενο αποδεικνύει πως δεν βρίσκεται πίσω από τις γραμμές μια μηχανή, αλλά ένας άνθρωπος και μερικές φορές ίσως είναι ανειλικρινές, υποκριτικό (Eisner, 1991), το ότι καλύπτεται πίσω από το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο ή το τρίτο ενικό (π.χ. εμείς ή ο ερευνητής). Εκείνο λοιπόν που έχει βαρύτητα στις ποιοτικές μεθόδους είναι η κρίση του ερευνητή και όσων θα διαβάσουν την έρευνα (Eisner, 1991:39). Πάντοτε όμως τα αποτελέσματα μιας έρευνας αποτελούν αφετηρία για μια σειρά ποιοτικών και ποσοτικών μεθοδολογικών προσπαθειών, γιατί τα ζητήματα προς μελέτη και ανάλυση δεν σταματούν να υφίστανται και τα αποτελέσματα τους θέτουν συνεχείς προβληματισμούς στους ερευνητές. Αφού λοιπόν διατυπώθηκε το κεντρικό ερευνητικό πρόβλημα της παρούσας εργασίας αποφασίσαμε, ότι η ποιοτική μελέτη είναι η καταλληλότερη σε σχέση με την ποσοτική μελέτη ακριβώς λόγω της θεματολογίας του προβλήματος, δηλαδή της επίδρασης του οικονομικού και κοινωνικού υπόβαθρου στην επιλογή των νέων γιατρών να ασκήσουν το επάγγελμά τους στη Μεγάλη Βρετανία.

Θέματα κοινωνικής έρευνας, όπως αυτό της μετανάστευσης νέων Ελλήνων επιστημόνων στο εξωτερικό, αυτό που ονομάζεται καταχρηστικά της διαρροής εγκεφάλων (brain drain), το

οποίο πιθανόν να δημιουργεί νέες κοινωνικές ανισότητες στην ελληνική κοινωνία αν μελετηθούν μόνο με ποσοτικές μεθόδους, χωρίς αμεσότερη διείσδυση του ίδιου του ερευνητή στο χώρο και τον κόσμο των υποκειμένων της έρευνας και χωρίς ποιοτική ανάλυση των φαινομένων, τα συμπεράσματα, στα οποία αυτός θα καταλήξει δεν θα έχουν πληρότητα. Θέματα αυτού του είδους απαιτούν μελέτη σε βάθος για να κατανοηθεί ένας τρόπος ζωής, αντιλήψεις για τον κόσμο, νοοτροπίες, σχέσεις ανθρώπων, αξίες, σημασίες και νοήματα. Δεν πρόκειται απλώς για τη διερεύνηση και την καταμέτρηση ενός ή περισσότερων κοινωνικών φαινομένων αποσπασματικά και σε μεγάλο δείγμα πληθυσμού. Ο ερευνητής οφείλει να διερευνήσει την ατομική δράση μέσα σε συγκεκριμένες δομές, να κατανοήσει το αλληλένδετο και τη διαπλοκή του ατομικού με το κοινωνικό, την ταυτότητα των ατόμων, τη στάση ζωής, να αναζητήσει, εν κατακλείδι, το ποιόν των ανθρώπων με ποιοτική ανάλυση δεδομένων (Λυδάκη Α., 2001:128).

4.3. Τεχνική συγκέντρωσης των ποιοτικών δεδομένων και το ερευνητικό δείγμα

Με τον όρο «δείγμα» σε μια έρευνα εννοούμε σύμφωνα με τον Αθανασίου (2007:123-124) τον τελικό αριθμό των ατόμων, που επιλέγονται με διάφορες τεχνικές, προκειμένου να λάβουν μέρος σε μια έρευνα. Η επιλογή του δείγματος είναι αναγκαία, γιατί όλα τα άτομα μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας είναι πολύ δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να λάβουν μέρος σε μια έρευνα. Αναγκαστικά λοιπόν, η διεξαγωγή μιας έρευνας βασίζεται σε ένα μέρος του γενικότερου πληθυσμού ή σε ένα δείγμα, το οποίο καλείται να επιλέξει ο ερευνητής, έτσι ώστε η έρευνα να είναι εφικτή, αλλά και τα ευρήματα να μπορούν να γενικευτούν και σε πληθυσμούς μεγαλύτερους από αυτούς του δείγματος. Το δείγμα απαιτείται φυσικά να είναι αντιπροσωπευτικό. Αντιπροσωπευτικό θεωρείται ένα δείγμα, όταν έχει όλα τα γνωρίσματα του πληθυσμού από τον οποίο προέρχεται.

Η πλέον καθιερωμένη μέθοδος λοιπόν για τη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων είναι η δειγματοληπτική έρευνα, η οποία διεξάγεται σε αντιπροσωπευτικό τμήμα του πληθυσμού μια δεδομένη χρονική στιγμή (Κυριαζή Ν., 2002:100-101).

Στην ποσοτική έρευνα εστιάζουμε στην τυχαία δειγματοληψία (simple random sampling), στην επιλογή αντιπροσωπευτικών ατόμων και έπειτα στη γενίκευση από τα άτομα

αυτά σε κάποιον πληθυσμό. Αντίθετα στην ποιοτική έρευνα όπως αναφέρει ο Creswell J. (2011:233-244), την οποία διεξάγουμε κι εμείς στην παρούσα εργασία, η πρόθεση δεν είναι η γενίκευση των αποτελεσμάτων σε έναν πληθυσμό, αλλά το πώς θα εξελιχτεί η διερεύνηση ενός κεντρικού φαινομένου σε βάθος. Γι' αυτό το λόγο επιλέγουμε και εφαρμόζουμε την σκόπιμη δειγματοληψία (purposeful sampling). Στην περίπτωση αυτή ο ερευνητής επιλέγει εκ προθέσεως άτομα και τοποθεσίες για να μάθει ή να κατανοήσει το κεντρικό φαινόμενο. Το κριτήριο που χρησιμοποιείται για την επιλογή συμμετεχόντων και τοποθεσιών είναι το αν εξασφαλίζουν «πλούτο πληροφοριών» (Patton, 1990:169). Σύμφωνα με την Κυριαζή Ν. (2011:116)

«η σκόπιμη δειγματοληψία προϋποθέτει καλές γνώσεις του υπό έρευνα χώρου και των περιπτώσεων πριν από την επιλογή του δείγματος. Με τη σκόπιμη δειγματοληψία ο ερευνητής συνήθως επιλέγει περιπτώσεις που θεωρεί ότι είναι χαρακτηριστικές του θέματος που θέλει να ερευνήσει [...] επικεντρώνεται σε κάποιες περιπτώσεις που θεωρεί ότι είναι τυπικές του πληθυσμού και μπορούν να δώσουν απαντήσεις στα ερωτήματα του [...]»

Σε αυτό το σημείο είναι εξίσου αναγκαίο και σημαντικό για την επιτυχή έκβαση της έρευνας να προσδιορίσουμε τη στρατηγική της δειγματοληψίας. Η βιβλιογραφία περιγράφει εννέα στρατηγικές σκόπιμης δειγματοληψίας (Miles & Huberman, 1994). Οι στρατηγικές αυτές διαφοροποιούνται με βάση το αν χρησιμοποιούνται πριν από την έναρξη της συγκέντρωσης πληροφοριών ή μετά από αυτή. Επιπλέον κάθε μια έχει διαφορετική πρόθεση, ανάλογα με το ερευνητικό πρόβλημα και τα ερωτήματα που θέλουμε να απαντηθούν από τη μελέτη (Creswell, J., 2011:244).

Ως στρατηγική λοιπόν στην παρούσα εργασία χρησιμοποιούμε την ομοιογενή δειγματοληψία (homogeneous sampling), κατά την οποία ο ερευνητής παίρνει σκόπιμα δείγμα ατόμων ή χωρών με βάση το αν αποτελούν μέλη μιας υποομάδας που έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (Creswell, J., 2011:246).

Συμπερασματικά λοιπόν και με βάση τα ανωτέρω, χρησιμοποιούμε στην παρούσα εργασία ως τεχνική συγκέντρωσης των δεδομένων σκόπιμη δειγματοληψία μιας και η έρευνα είναι ποιοτική και μάλιστα ομοιογενή δειγματοληψία μιας και το δείγμα έπρεπε να είναι αντιπροσωπευτικό των αντιλήψεων και των εμπειριών, του συνολικού πληθυσμού των νέων Ελλήνων γιατρών, οι οποίοι έχουν μεταναστεύσει κατά την περίοδο της ελληνικής οικονομικής κρίσης στη Μεγάλη Βρετανία, προκειμένου να ασκήσουν το ιατρικό επάγγελμα. Έτσι λοιπόν επιλέχθηκαν 12 Έλληνες γιατροί (11 άντρες – 1 γυναίκα) διαφόρων ειδικοτήτων, οι οποίοι τελείωσαν την ειδικότητα τους στην Ελλάδα και αμέσως μετά μετανάστευσαν στη Μεγάλη Βρετανία, προκειμένου να ασκήσουν το επάγγελμά τους εκεί. Σημαντικό κριτήριο για

την επιλογή του δείγματος αποτέλεσε η χρονολογία μετανάστευσης τους στη Μεγάλη Βρετανία. Έπρεπε να έχουν εγκαταλείψει την Ελλάδα μετά την έναρξη της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, δηλαδή από το 2008 κι έπειτα.

4.4. Μέσο συγκέντρωσης των ποιοτικών δεδομένων

Ένα από τα δημοφιλέστερα μέσα συγκέντρωσης δεδομένων στην ποιοτική έρευνα είναι η συνέντευξη. Σύμφωνα με τον Αθανασίου (2007:206)

με τον όρο «συνέντευξη» στην επιστημονική έρευνα, εννοούμε την πρόσωπο με πρόσωπο επικοινωνία ερευνητή – υποκειμένου, προκειμένου να συζητηθεί και να διερευνηθεί ένα θέμα ή πρόβλημα.

Η ποιοτική συνέντευξη κατασκευάζει νοήματα και συνεπώς δεν έχει μόνο σημασία τι έχει λεχθεί ακριβώς, αλλά και πως εκτυλίσσεται και διαμορφώνεται η συζήτηση (Silverman D., 1997:113-129). Εξάλλου όπως υποστηρίζει η Κυριαζή Ν. (2002:264) αναγνωρίζεται, ότι στην διαδικασία αυτή παίζει ενεργό ρόλο όχι μόνο ο ερωτώμενος αλλά και ο συνεντευκτής. Με άλλα λόγια η συνέντευξη θεωρείται μια κοινωνική συνεύρεση, η οποία εξελίσσεται διαφορετικά, ανάλογα με τους συμμετέχοντες και τις συγκεκριμένες συνθήκες όπου διεξάγεται.

Αξίζει η αναφορά του Kvale (1996), σύμφωνα με τον οποίο ο ερευνητής - συνεντευκτής γίνεται ταξιδιώτης ή μεταλλωρύχος, που αναζητά το κρυμμένο μέταλλο μέσα από μια εσωτερική θέαση (inter-view) των πραγμάτων.

Στην παρούσα ποιοτική έρευνα η συνέντευξη είναι προσωπική (one-to-one interview). Μπορεί να είναι η πιο χρονοβόρα και δαπανηρή προσέγγιση στην εκπαιδευτική έρευνα, όπως αναφέρει ο Creswell, J. (2011:256) αλλά είναι μια διαδικασία συγκέντρωσης δεδομένων, στην οποία ο ερευνητής κάνει ερωτήσεις και καταγράφει τις απαντήσεις από ένα συμμετέχοντα στη μελέτη κάθε φορά. Αυτό δίνει την δυνατότητα στον ερωτώμενο να εκφραστεί με σαφήνεια και να μοιραστεί τις ιδέες του με άνεση (Κυριαζή Ν., 2002:256). Είναι σημαντικό επίσης το γεγονός, ότι μέσω της προσωπικής συνέντευξης, δίνεται η δυνατότητα της παρατήρησης του τρόπου που ο ερωτώμενος απαντά, του τόνου της φωνής, την έκφραση του προσώπου, της

στάσης του σώματος κλπ και της άντλησης πληροφοριών που θα αποκάλυπτε μια γραπτή απάντηση (Bell J., 2007:206).

Οι συνεντεύξεις ποικίλουν ως προς το περιεχόμενο κι ως προς τη δομή τους. Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιείται η ημιδομημένη συνέντευξη, η οποία περιέχει ανοιχτές ερωτήσεις με στόχο ο ερωτώμενος να προβεί στις δικές του ερμηνείες και περιγραφές. Η ημιδομημένη συνέντευξη αποτελείται από ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων, τις οποίες διακρίνει α. η ευελιξία ως προς τη σειρά που θα τεθούν στον ερωτώμενο, β. η εμβάθυνση και η δυνατότητα παράθεσης διευκρινήσεων σε τυχόν παρανοήσεις, γ. η δυνατότητα τροποποίησης του περιεχομένου των ερωτήσεων ανάλογα με τον ερωτώμενο και της προσθαφαίρεσης ερωτήσεων (Robson, C., 2007:327). Σύμφωνα με τον Kerlinger (Cohen, L., Manion, L., 1997:381)

«οι ανοιχτές ερωτήσεις που χρησιμοποιούμε παρέχουν ένα πλαίσιο αναφοράς για τις απαντήσεις των ερωτώμενων, αλλά βάζουν ελάχιστους περιορισμούς στις απαντήσεις και στην έκφρασή τους».

Ο οδηγός συνέντευξης της παρούσας έρευνας αποτελείται από πέντε μέρη, τα οποία αποτελούν και τους ερευνητικούς άξονες της εργασίας. Τίθενται προκαθορισμένες ερωτήσεις που στοχεύουν σε αντικειμενικές απαντήσεις αλλά και ανοιχτού τύπου ερωτήσεις, στις οποίες οι ερωτώμενοι απαντούν με βάση τις εμπειρίες, τις επιλογές τους και τις επιθυμίες τους.

1^{ος} άξονας: Επιλογή σπουδών και εμπειριών από αυτές.

1. Ποιοι ήταν οι λόγοι που επιλέξατε να σπουδάσετε Ιατρική;
2. Ποιες είναι οι εμπειρίες σας από τις σπουδές σας στην Ιατρική;
3. Υπάρχει σχέση μεταξύ κοινωνικής προέλευσης και επιλογής/εμπειριών;

2^{ος} άξονας: Λόγοι μετανάστευσης και κοινωνική προέλευση

1. Για ποιο λόγο επιλέξατε να μεταναστεύσετε στο εξωτερικό;
2. Υπάρχει σχέση μεταξύ απόφασης να μεταναστεύσετε και κοινωνικής προέλευσης;
3. Ποιες είναι οι προσδοκίες σας από την εργασία σας στη Μεγάλη Βρετανία;

3^{ος} άξονας: Εμπειρίες από την εργασία στη Μεγάλη Βρετανία και κοινωνική προέλευση

1. Ποιες θετικές εμπειρίες έχετε από την εργασία στη Μεγάλη Βρετανία;
2. Ποιες αρνητικές εμπειρίες έχετε από την εργασία στη Μεγάλη Βρετανία;

4^{ος} άξονας: Ενδεχόμενη επιστροφή στην Ελλάδα.

1. Υπάρχει επιθυμία επιστροφής στην Ελλάδα και υπό ποιες συνθήκες;
2. Ποια είναι η άποψή σας για μετανάστευση επιστημόνων στο εξωτερικό;

Ο πρώτος άξονας διερευνά «το γιατί» το δείγμα επέλεξε να ακολουθήσει τις εν λόγω σπουδές και «τις εμπειρίες» του από τις συγκεκριμένες σπουδές σε σχέση με την κοινωνική τάξη. Εξετάζουμε τη χρονική στιγμή, τις συνθήκες λήψης της απόφασης και τους παράγοντες που επηρέασαν τους ερωτώμενους. Εξετάζουμε επίσης τις εμπειρίες τους από τις εν λόγω σπουδές και κατά πόσο οι εμπειρίες αυτές κάλυψαν τις προσδοκίες που είχαν για τη συγκεκριμένη σχολή πριν εισαχθούν στο πανεπιστήμιο. Τα ευρήματα αναμένεται να δώσουν πληροφορίες για τη σχέση του οικονομικού και της κοινωνικής τους τάξης, για τη διαδικασία επιλογής των σπουδών τους καθώς και για τις εμπειρίες τους από τις συγκεκριμένες σπουδές.

Ο δεύτερος άξονας διερευνά τους λόγους, για τους οποίους οι νέοι επιστήμονες πήραν την απόφαση να μεταναστεύσουν και να εργαστούν στο εξωτερικό. Εξετάζουμε για ποιους λόγους δεν μείνανε στην Ελλάδα, γιατί επέλεξαν συγκεκριμένα τη Μεγάλη Βρετανία και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες πήραν τελικά την απόφαση να φύγουν στο εξωτερικό. Υπάρχει σχέση μεταξύ της απόφασης να μεταναστεύσουν και της κοινωνικής τους τάξης; Τα ευρήματα αναμένεται να δώσουν πληροφορίες για την επίδραση που είχε η κοινωνική τους προέλευση στη λήψη της απόφασης για εύρεση εργασίας στη Μεγάλη Βρετανία.

Ο τρίτος άξονας διερευνά τις εμπειρίες του δείγματος από την εργασία του στη Μεγάλη Βρετανία και την κοινωνική του τάξη. Επικεντρωνόμαστε στις εμπειρίες που βίωσαν κατά την προσπάθεια εύρεσης εργασίας στη Μεγάλη Βρετανία, ενδεχόμενες δυσκολίες, διακρίσεις ή προκατάληψη προς τους Έλληνες μετανάστες σε σχέση πάντα με το οικονομικό και κοινωνικό τους υπόβαθρο (κοινωνική τάξη) του δείγματος. Επίσης ενδιαφέρον στην έρευνα έχει και η διερεύνηση των αντιλήψεων των νέων γιατρών για τα οφέλη από την εργασία τους στη Μεγάλη Βρετανία, τα οποία δεν θα είχαν αν έμεναν στην Ελλάδα και γενικότερα ποια πλεονεκτήματα και ποια μειονεκτήματα βλέπουν στην απόφασή τους να εργαστούν στο εξωτερικό. Ακριβώς αυτή η διερεύνηση γύρω από το παραπάνω θέμα αναμένεται να μας δώσει ενδείξεις σχετικά με τις εμπειρίες και τις συνθήκες από την εργασία τους στο εθνικό σύστημα Υγείας της Μεγάλης Βρετανίας και ποια η επίδραση της κοινωνική τους τάξης στην ενσωμάτωση τους σε μια ξένη χώρα, αυτή της Μεγάλης Βρετανίας.

Ο τελευταίος άξονας διερευνά την ενδεχόμενη επιστροφή των νέων επιστημόνων στην Ελλάδα της κρίσης και την άποψή τους για το νέο απειλητικό φαινόμενο για την Ελλάδα, αυτό της διαρροής εγκεφάλων στο εξωτερικό (brain drain). Τα ευρήματα αναμένεται να μας δώσουν

πληροφορίες για τους παράγοντες που προκαλούν στους νέους επιστήμονες ανασφάλεια στη σκέψη της επιστροφής στην Ελλάδα και για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες υπάρχει περίπτωση να επιστρέψουν στην Ελλάδα και πως όλα αυτά συνδέονται με την κοινωνική τους τάξη.

Τέλος θα έχουν ενδιαφέρον οι απόψεις τους πάνω στο φαινόμενο της διαρροής επιστημόνων, μιας και αποτελούν τον πυρήνα του φαινομένου για το οποίο γίνονται κατά το τελευταίο χρονικό διάστημα όλο και περισσότερες επιστημονικές και δημόσιες συζητήσεις.

Σε αυτό το σημείο θεωρείται χρήσιμο να αναφερθεί, ότι κατά την εισαγωγή του οδηγού της συνέντευξης τίθενται στο δείγμα προσωπικά ερωτήματα που αφορούν τα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά τους Σύμφωνα με τον Creswell (2011:172) σκοπός αυτών των ερωτημάτων είναι να αναδειχθεί το προφίλ του δείγματος, να «σπάσει ο πάγος» ώστε να απαντηθούν πληρέστερα τα επόμενα ερευνητικά ερωτήματα.

Συμπερασματικά μέσα από την ανάλυση των δεδομένων μας, στόχος μας είναι να διαπιστωθεί σε ποιο βαθμό επιδρά και διαμορφώνει το πολιτισμικό και κοινωνικό υπόβαθρο το πλαίσιο της απόφασης για εύρεση εργασίας στη Μεγάλη Βρετανία, με σκοπό να αποτελέσει μέρος της ευρύτερης συζήτησης που γίνεται όλο και πιο συχνά για το φαινόμενο της μετανάστευσης νέων Ελλήνων επιστημόνων στο εξωτερικό, αυτό που ονομάζεται καταχρηστικά της διαρροής εγκεφάλων (brain drain).

4.5. Εργαλείο συλλογής των ποιοτικών δεδομένων

Η κάθε συνέντευξη μαγνητοφωνήθηκε στο σύνολό της, ώστε να εξασφαλιστεί η ακριβέστερη καταγραφή της κάθε συζήτησης. Ως εργαλείο συλλογής χρησιμοποιήθηκε ένα κατάλληλο μαγνητόφωνο, με τη βοήθεια του οποίου στη συνέχεια η κάθε συνέντευξη απομαγνητοφωνήθηκε. Το σύνολο των απομαγνητοφωνήσεων παρατίθενται στο παράρτημα της παρούσας εργασίας. Πρέπει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο, ότι ακριβώς επειδή το σύνολο του δείγματος διαμένει μόνιμα στην Αγγλία, η κάθε συνέντευξη έγινε μετά από ραντεβού μέσω skype, έτσι ώστε να υπάρχει οπτική επαφή μεταξύ του συνεντευκτή και των ερωτώμενων.

Επίσης κατά τη διάρκεια της κάθε συνέντευξης χρησιμοποιήθηκε και ένα πρωτόκολλο συνέντευξης (interview protocol), το οποίο περιλάμβανε οδηγίες για τη διαδικασία

συνέντευξης, τις ερωτήσεις που θα τίθονταν και φυσικά χώρο για σημειώσεις από τις απαντήσεις του κάθε ερωτηθέντος.

Όπως επισημαίνει και ο Creswell J. (2011:264) οι ποιοτικοί ερευνητές πρέπει εκτός των άλλων κατά τη διάρκεια μια συνέντευξης να χρησιμοποιούν ειδικά σχεδιασμένα πρωτόκολλα. Τα πρωτόκολλα καταγραφής δεδομένων (data recording protocols) είναι μορφές σχεδιασμένες, τα οποία χρησιμοποιούνται για την καταγραφή πληροφοριών κατά τη διάρκεια συνεντεύξεων από τον συνεντευκτή. Εκτός δηλαδή από την μαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων, η οποία αποτελεί τη λεπτομερή καταγραφή τους, καλό είναι ο συνεντευκτής να κρατά σημειώσεις κατά τη διάρκεια της συνέντευξης και να έχει έτοιμες τις ερωτήσεις που θέτει καθώς και χώρο για σημειώσεις από τις απαντήσεις του κάθε ερωτηθέντα.

4.6. Δεοντολογία σχετικά με την μέθοδο της συνέντευξης

Η αμοιβαιότητα, η αξιολόγηση του κινδύνου, η εμπιστευτικότητα, η συναίνεση κατόπιν ενημέρωσης, η πρόσβαση και η ιδιοκτησία δεδομένων, είναι μερικά μόνο από τα ηθικά ζητήματα προς εξέταση, όταν ένας ερευνητής διεξάγει μια ποιοτική έρευνα με μέσο συλλογής των ποιοτικών δεδομένων, την συνέντευξη. (Patton, 2002).

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Creswell J. (2011:269), όταν ένας ερευνητής συγκεντρώνει δεδομένα για μια ποιοτική έρευνα, αναζητά μια σε βάθος περιγραφή των φαινομένων. Αυτό σημαίνει, ότι μπορεί να ζητηθεί από τους συμμετέχοντες να ζητήσουν ιδιωτικές λεπτομέρειες των εμπειριών της ζωής τους για κάποια χρονική περίοδο, άρα πρέπει να αναπτυχθεί ένα επαρκές επίπεδο εμπιστοσύνης που βασίζεται σε ένα υψηλό επίπεδο προσωπικής ανακάλυψης των συμμετεχόντων προς τον συνεντευκτή.

Για αυτό ακριβώς το λόγο ο συνεντευκτής πρέπει στην αρχή της συνέντευξης να ενημερώσει για το σκοπό της μελέτης, να βεβαιώσει ότι η αναφορά στο δείγμα του θα είναι φυσικά ανώνυμη και να φροντίσει για τον σεβασμό απέναντι στον τόπο έρευνας, για την αμοιβαιότητα, για την διατήρηση της εμπιστευτικότητας και για τη συνεργασία του με τους συμμετέχοντες. Ειδικά η εμπιστευτικότητα απέναντι στους συμμετέχοντες είναι υπέρτατης σημασίας. Οι βιογραφίες και οι εμπειρίες των συμμετεχόντων πρέπει να αναφέρονται, όμως τα άτομα, από τα οποία σταχυολογήθηκαν οι πληροφορίες πρέπει να κρύβονται (Patton, 2002). Όπως σημειώνει και ο Αθανασίου (2007:231), όταν μιλά για την εγκυρότητα, την αξιοπιστία

και την αντικειμενικότητα των πληροφοριών από την συνέντευξη, στη συνέντευξη δεν υπάρχει ανωνυμία και η ειλικρίνεια εξαρτάται από τη σχέση ερευνητή – υποκειμένου και το κλίμα που αυτός δημιουργεί.

Λαμβάνοντας υπόψη λοιπόν την αρχή της δεοντολογίας και αφού επιλέξαμε τα άτομα που επιθυμούσαμε να συμπεριληφθούν στο δείγμα μας, αρχικά έγινε μια πρώτη τηλεφωνική επικοινωνία μαζί τους, ώστε να τους πληροφορήσουμε για το αντικείμενο της έρευνας μας, να τους ζητήσουμε τη συμβολή τους σε αυτή και μετά την αποδοχή τους να τους δώσουμε πληροφορίες για τη μέθοδο συμμετοχής (ημιδομημένη συνέντευξη με χρήση μαγνητοφώνου) και για το χρόνο που απαιτείται να μας αφιερώσουν. Φυσικά τους εγγυηθήκαμε την ανωνυμία και την εμπιστευτικότητα των δεδομένων που θα συλλεχθούν. Τέλος κλείστηκε ένα εκ νέου ραντεβού για την διεξαγωγή κάθε συνέντευξης μέσω skype. Όλες οι συνεντεύξεις έλαβαν χώρα σε ώρες που βόλευαν το δείγμα και διήρκησαν ένα (1) μήνα. Η σειρά των ερωτήσεων στο δείγμα διέφερε κάθε φορά ανάλογα με τη ροή της συζήτησης. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τη διαφορετικότητα της κάθε συνέντευξης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

5.1. Το προφίλ του δείγματος

Αναζητώντας ειδικευμένους Έλληνες γιατρούς, οι οποίοι εργάζονται αυτή τη στιγμή στο σύστημα υγείας της Μεγάλης Βρετανίας, καταφέραμε να πάρουμε συνέντευξη από έντεκα (11) άντρες και μόλις μία (1) γυναίκα. Σίγουρα δεν μπορεί να είναι τυχαία αυτή η τόσο μεγάλη αναντιστοιχία και εικάζουμε, ότι οι άντρες Έλληνες επιστήμονες παίρνουν πιο εύκολα την απόφαση να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό προς εύρεση εργασίας σε αντίθεση με τις γυναίκες Έλληνες επιστήμονες, οι οποίες μένουν στην πατρίδα πιθανώς για χάρη της δημιουργίας οικογένειας. Κάτι τέτοιο μπορούμε να εικάσουμε και από στοιχεία που μας έστειλε και το General Medical Council (GMC) μτφ. το Γενικό Ιατρικό Συμβούλιο της Μεγάλης Βρετανίας (δες 1.3. Η περίπτωση των γιατρών). Μάλιστα αξίζει να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη γυναίκα του δείγματος πήρε την απόφαση της εύρεσης εργασίας στη Μεγάλη Βρετανία, ακριβώς γιατί ο σύζυγός της εργαζόταν ήδη εκεί πριν την αρχή της οικονομικής κρίσης για την Ελλάδα (περίπου από το 2004). Σε κάθε περίπτωση η διαπίστωση αυτή αξίζει να διερευνηθεί περαιτέρω.

Όσον αφορά την ηλικία του δείγματος αξίζει να σημειωθεί, ότι η συντριπτική πλειοψηφία ανήκει στην κατηγορία των 30-40 ετών, στην ηλικιακή ομάδα δηλαδή των γιατρών που τελείωσαν την ειδικότητά τους στην Ελλάδα λίγο πριν την εμφάνιση ή κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης και άρα δεν είχαν ενταχθεί ακόμη στο ιατρικό προσωπικό της χώρας μας είτε στο Εθνικό Σύστημα Υγείας είτε στον ιδιωτικό τομέα, όταν εμφανίστηκε η οικονομική κρίση στη χώρα μας.

Πίνακας 10. Ηλικία γιατρών δείγματος

Ηλικία	Αριθμός ιατρών
30-35	5
35-40	6
40-45	1

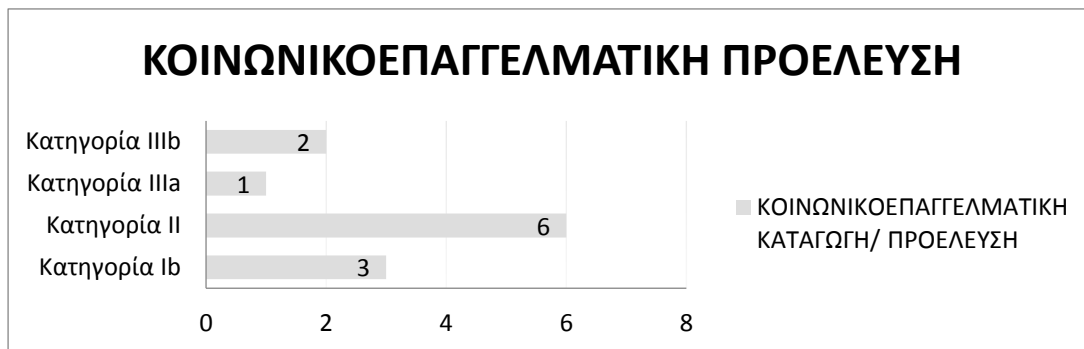
Στη συνέχεια θα χρησιμοποιηθεί το σχήμα, στο οποίο καταλήγει η Σιάνου (Σιάνου – Κύργιου, 2005:101), σχετικά με την ταξινόμηση του δείγματος κατά κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες και σχετικά με την αναπαράσταση της δομής της απασχόλησης από την οποία πηγάζει η «ταξική δομή», προκειμένου να απεικονιστεί η κοινωνικοεπαγγελματική καταγωγή του δείγματός μας με βάση την παραπάνω διαίρεση.

Κατηγορία I	Ia	Υψηλού επιπέδου στελέχη του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα, εργοδότες.
	Ib	Ανώτεροι υπάλληλοι του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα, αυτοαπασχολούμενοι που ασκούν ανώτερα επιστημονικά επαγγέλματα.
Κατηγορία II		Υπάλληλοι του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα ή αυτοαπασχολούμενοι που ασκούν χαμηλότερα επιστημονικά επαγγέλματα.
Κατηγορία III	IIIa	Χαμηλότερου επιπέδου, μη χειρωνακτες υπάλληλοι του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα που ασκούν μη επιστημονικά επαγγέλματα
	IIIb	Χειρωνακτες υπάλληλοι του δημοσίου ή του ιδιωτικού τομέα, μικροεπαγγελματίες, αυτοαπασχολούμενοι τεχνίτες.
Κατηγορία IV		Ημειδικευμένοι εργάτες.
Κατηγορία V		Ανειδίκευτοι εργάτες και αγρότες.
Κατηγορία VI		Όσοι δεν εργάστηκαν ποτέ ή είναι άνεργοι.

Η πλειοψηφία των οικογενειών του δείγματος ανήκει στην κατηγορία Ib και II, δηλαδή οι γονείς τους είναι ανώτεροι υπάλληλοι ή υπάλληλοι του δημοσίου ή του ιδιωτικού τομέα που ασκούν ανώτερα ή χαμηλότερα επιστημονικά επαγγέλματα. Αντίθετα μόλις δύο οικογένειες από τις 12 του δείγματος ανήκει στην κατηγορία III, δηλαδή οι γονείς τους είναι είτε μη χειρωνακτες υπάλληλοι του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα που ασκούν μη επιστημονικά επαγγέλματα, είτε χειρωνακτες υπάλληλοι του δημοσίου ή του ιδιωτικού τομέα. Συμπερασματικά λοιπόν θα λέγαμε, ότι οι εννέα οικογένειες ανήκουν στην ανώτερη και μεσαία κοινωνική τάξη, ενώ μόνο τρεις από τις οικογένειες ανήκουν στην μικροαστική

κοινωνική τάξη, μια διαπίστωση που θα μας βοηθήσει να αναλύσουμε στη συνέχεια από κοινωνιολογικής άποψης τα ευρήματα της ποιοτικής μας έρευνας.

Πίνακας 11. Κοινωνικοεπαγγελματική προέλευση του δείγματος

Όσον αφορά την ειδικότητα των συγκεκριμένων ιατρών διαπιστώνουμε, ότι η απόφαση μετανάστευσης στο εξωτερικό δεν σχετίζεται σε καμία περίπτωση με την ειδικότητα. Σε ένα τόσο μικρό αριθμό δείγματος (12) υπάρχει πληθώρα διαφορετικών ειδικοτήτων. Άρα οι λόγοι μετανάστευσης σχετίζονται με άλλους παράγοντες, τους οποίους θα αναλύσουμε διεξοδικά στη συνέχεια.

Πίνακας 12. Ειδικότητα γιατρών δείγματος

Ειδικότητα	Αριθμός ιατρών
Αιματολογία	2
Γαστρεντερολογία	1
Γενική Ιατρική	1
Γενική Χειρουργική	2
Γυναικολογία	2
Καρδιολογία	1
Ορθοπαιδική	1
Πνευμονολογία	1
Ωτορινολαρυγγολογία	1

Επίσης αξίζει να σημειωθεί ότι οι μισοί γιατροί του δείγματος πέτυχαν στην Ιατρική με την 1^η προσπάθεια. Τέσσερεις γιατροί από τους 12 πέτυχαν το στόχο τους με την 2^η προσπάθεια ενώ μόνο δύο πέτυχαν το στόχο τους είτε με την 3^η προσπάθεια είτε μετά από κατατακτήριες εξετάσεις.

Πίνακας 13. Αριθμός προσπαθειών για την επίτευξη του στόχου «Ιατρική»

Αριθμός προσπαθειών	Αριθμός γιατρών
1	6
2	4
3	1
Κατατακτήριες Εξετάσεις	1

Από την ανάλυση του προφίλ του δείγματος προκύπτει, ότι ο χρόνος επίτευξης του στόχου τους συνδέεται με την κοινωνική προέλευση των γονέων. Δηλαδή οι γονείς όσων πέρασαν με την πρώτη και με τη δεύτερη προσπάθεια ανήκουν στην κατηγορία Ib και II, δηλαδή στην ανώτερη και μεσαία κοινωνική τάξη. Όλοι φοιτούσαν σε Δημόσια σχολεία και κάνανε προετοιμασία για τις πανελλήνιες εξετάσεις σε συνδυασμό φροντιστηριακών και ιδιαίτερων μαθημάτων, γιατί το εισόδημα των γονέων τους το επέτρεπε. Είναι όμως αξιοσημείωτο, ότι και την πρώτη χρονιά οι συγκεκριμένοι άνθρωποι πέρασαν σε αξιόλογα τμήματα ΑΕΙ αλλά δε φοίτησαν γιατί ήταν ισχυρή η θέληση τους για την επίτευξη του στόχου τους, ακόμη κι αν αυτό σήμαινε τόσο οικονομική επιβάρυνση για ολόκληρη την οικογένεια τους όσο και προσωπικές θυσίες και κόπο για μελέτη. Φυσικά όμως η κοινωνική καταγωγή της οικογένειας επέτρεπε κάτι τέτοιο. Τέλος οι γονείς των γιατρών του δείγματος που πέτυχαν είτε με την τρίτη χρονιά είτε μετά από κατατακτήριες εξετάσεις στην Ιατρική Σχολή ανήκουν στην κατηγορία IIIb, δηλαδή στη μικροαστική κοινωνική τάξη αλλά στη περίπτωση αυτή έπαιξε ρόλο η υψηλή εκτίμηση για το επάγγελμα του γιατρού ως λειτούργημα, το οποίο προσδίδει κύρος και κοινωνική καταξίωση σε όποιον το ασκεί.

Από το προφίλ του δείγματος διαπιστώνει ακόμη κανείς, ότι ναι μεν οι μισοί γιατροί του δείγματος μας κατάγονται από την πρωτεύουσα και τη συμπρωτεύουσα της Ελλάδας, το οποίο σημαίνει, ότι είναι εξοικειωμένοι με το ξένο και απρόσωπο περιβάλλον της πόλης διαμονής τους, κάτι το οποίο συναντούν και στην πόλη διαμονής τους στην Μεγάλη Βρετανία, άρα η προσαρμογή τους είναι πιο εύκολη. Αλλά και όσοι ζουν σε μικρότερες πόλεις της Ελλάδας δεν διστάζουν να μεταναστεύσουν σε μια πολυπολιτισμική χώρα, όπως αυτή της Μεγάλης Βρετανίας, προκειμένου να αναζητήσουν καλύτερες συνθήκες εργασίας πάνω στο αντικείμενο σπουδών τους.

Πίνακας 14. Τόπος κατοικίας των γονέων

Τόπος κατοικίας γονέων	Αριθμός γιατρών
Αθήνα - Θεσσαλονίκη	6
Πόλη>100.000	3
Πόλη<100.000	3

Όσον αφορά την οικογενειακή κατάσταση του δείγματος, θα λέγαμε ότι το αν είναι παντρεμένοι με παιδιά ή ελεύθεροι δεν αποτελεί κριτήριο ή εμπόδιο για τη μετανάστευση τους σε μια ξένη χώρα. Αυτό που θα πρέπει να συσχετιστεί με την οικογενειακή τους κατάσταση είναι το αν σκοπεύουν να γυρίσουν στην Ελλάδα ή όχι.

Πίνακας 15. Οικογενειακή κατάσταση γιατρών δείγματος.

Οικογενειακή κατάσταση	Αριθμός γιατρών
Έγγαμος	5
Άγαμος	7

Και τα αποτελέσματα της παραπάνω μελέτης ακόμη και σαυτό το μικρό δείγμα της παρούσας εργασίας είναι εντυπωσιακά. Όλοι οι έγγαμοι, ανεξάρτητα από την κοινωνική τους προέλευση επιθυμούν να παραμείνουν στην Αγγλία, γιατί πιστεύουν ότι τα παιδιά τους θα μεγαλώσουν σε ένα πιο ποιοτικό περιβάλλον ακόμη κι αν βρίσκονται μακριά από το ευρύτερο συγγενικό περιβάλλον (παππούδες, γιαγιάδες) και μακριά από τον τόπο καταγωγής τους.

Χαρακτηριστικά αναφέρουν:

«Η προσωπική ζωή έχει αλλάξει πολύ, γιατί είσαι μόνος σου εδώ, δεν έχεις γονείς, δεν έχεις περιβάλλον, δεν έχεις τους παιδικούς σου φίλους. Σου λείπει η οικογένεια, υπάρχει μια συναισθηματική φόρτιση επειδή είσαι μακριά αλλά επαγγελματικά ...εντάξει...νύχτα με τη μέρα... Τα παιδιά πάνε σχολείο, τους αρέσει» (Σ9)

«Οι αποφάσεις αυτές (επιστροφής στην Ελλάδα) είναι σίγουρα πιο περίπλοκες, όταν έχεις και παιδιά που πηγαίνουν σχολείο, είναι πολύ δύσκολο να κάνεις μετακινήσεις τέτοιου τύπου όσο περνούν τα χρόνια. Το βασικό κριτήριο νομίζω για να κάνει κάποιος μια αλλαγή στη ζωή του είναι να μην περνάει καλά εκεί που βρίσκεται, να μην είναι ευχαριστημένος με αυτό που έχει. Κι επειδή αυτή η ανάγκη δεν έχει προκύψει ακόμη σε μας δεν το σκεφτόμαστε.» (Σ5)

«Τα παιδιά έχουν προσαρμοστεί, περνάνε καλά τώρα. Μιλάνε ελληνικά στο σπίτι και πάνε σε αγγλικό σχολείο. Είμαστε πολύ ευχαριστημένοι.» (Σ7)

Αντίθετα η πλειοψηφία των άγαμων γιατρών, ανεξάρτητα από την κοινωνική τους προέλευση θέλουν άμεσα να επιστρέψουν στην Ελλάδα γιατί δεν είναι ικανοποιημένοι από τον τρόπο ζωής τους στη Μεγάλη Βρετανία και όχι επειδή δεν βρίσκουν οφέλη στην επαγγελματική τους δραστηριοποίηση στη χώρα αυτή. Αυτό φαίνεται και από τα λεγόμενα του Σ2: *«Ποιότητα ζωής δεν έχεις καλή εδώ (στην Αγγλία), απλώς έρχεσαι για να δουλέψεις, να πάρεις κάποια πράγματα, που δυστυχώς η πατρίδα δεν μας τα 'δωσε. Δεν περνά καλά στην προσωπική μου ζωή, απλώς είμαι εδώ στην Αγγλία μόνο για να δουλέψω, να πάρω μερικές γνώσεις παραπάνω και τεχνικές.»*

Οι δύο περιπτώσεις του δείγματός μας, οι οποίοι είναι άγαμοι αλλά δεν επιθυμούν να επιστρέψουν στην Ελλάδα ανήκουν και οι δύο στην κατηγορία II της κοινωνικοοικονομικής τους προέλευσης, δηλαδή στη μεσαία κοινωνική τάξη. Η επιθυμία του ενός να παραμείνει στη Μεγάλη Βρετανία οφείλεται στο γεγονός, ότι βρέθηκε στην Αγγλία με αφορμή μια υποτροφία και είναι απόλυτα ικανοποιημένος από το συγκεκριμένο νοσοκομείο που εργάζεται καθώς και από την εξέλιξη που έχει πάνω στην ειδικότητα του ενώ του άλλου στο γεγονός, ότι δεν υπάρχει κατά τη γνώμη του επαγγελματικό μέλλον για εκείνον στην Ελλάδα. Αναγκάζεται κατά κάποιο τρόπο να παραμείνει στην Αγγλία αλλά δεν βλέπει άλλη επαγγελματική διέξοδο στην χώρα του. Να σημειωθεί, ότι η σύντροφος της τελευταίας περίπτωσης αποφάσισε πρόσφατα να μεταναστεύσει κι αυτή στην Αγγλία και να αναζητήσει κι εκείνη δουλειά εκεί, προκειμένου να νιώθει καλά και στον προσωπικό της τομέα. Μια απόφαση που νομίζουμε, ότι παίζει σημαντικό ρόλο και στην απόφαση του εν λόγω γιατρού να παραμείνει στη Μεγάλη Βρετανία.

Θα πρέπει όμως ίσως να λάβουμε υπόψη μας και τη θέση που κατέχουν οι γιατροί του δείγματος στο σύστημα υγείας της Μεγάλης Βρετανίας αυτή τη στιγμή.

Στο σημείο αυτό, πρέπει να γίνει προσπάθεια αντιστοιχίας των όρων των θέσεων εργασίας του αγγλικού συστήματος υγείας με το σύστημα υγείας της Ελλάδας. Σύμφωνα με το Αγγλοελληνικό Λεξικό:

consultant UK (senior doctor) = σύμβουλος
 registrar UK (doctor) = επιμελητής
 fellow UK (colleague) = συνάδελφος
 locum UK (substitute doctor) = αναπληρωτής

Λαμβάνοντας υπόψη λοιπόν τα λήμματα από το παραπάνω λεξικό αλλά και τις μαρτυρίες των γιατρών του δείγματος, θα επιχειρηθεί η παρακάτω αντιστοιχία:

consultant = επιμελητής Α΄

registrar = επιμελητής Β΄

fellow = επιστημονικός συνεργάτης

locum = επικουρικός γιατρός

Όπως παρατηρούμε από τις απομαγνητοφωνήσεις των συνεντεύξεων του δείγματος, οι έχοντες μια αξιόλογη θέση στο σύστημα υγείας της Μεγάλης Βρετανίας, αυτή του consultant (επιμελητής Α΄), δεν επιθυμούν σε καμία περίπτωση να επιστρέψουν στην Ελλάδα, ανεξαρτήτου κοινωνικοοικονομικής προέλευσης. Αυτό συμβαίνει, επειδή έχουν καταφέρει να προσαρμοστούν στον επαγγελματικό χώρο της Μεγάλης Βρετανίας, να γίνουν αποδεκτοί από το εργασιακό τους περιβάλλον και με τον κόπο τους να αναρριχηθούν στις διαφορετικές βαθμίδες εξέλιξης του αγγλικού συστήματος υγείας. Έτσι αυτή τους η «επιτυχία» έχει θετικό αντίκτυπο και στους υπόλοιπους τομείς της ζωής τους, γι' αυτό και δεν θέλουν να αλλάξουν κάτι από τις συνθήκες ζωής τους, όπως για παράδειγμα να επιστρέψουν στην Ελλάδα. Χαρακτηριστικά λέει ο γιατρός Σ3:

«Βρίσκομαι στην Αγγλία από το 2014, έχω θέση consultant και έχω καταφέρει να εξελίξω τις γνώσεις μου, να κάνω μια εξειδίκευση, που δεν θα είχα κάνει στην Ελλάδα γιατί δεν υπάρχει αυτή τη στιγμή στην Ελλάδα επίσημη. Έτυχε να βρεθώ σένα νοσοκομείο που κάνει πολύ μοντέρνες επεμβάσεις με σύγχρονο τεχνικό εξοπλισμό, που έχει την αφρόκρεμα των χειρουργών, οπότε είχα την τύχη να μάθω δίπλα σ' αυτούς, το οποίο είναι τεράστιο πλεονέκτημα από δω και πέρα για το πώς εξελίσσεται η καριέρα μου.»

Όλοι οι κατέχοντες θέση registrar του δείγματος της παρούσας έρευνας θέλουν να επιστρέψουν στην Ελλάδα. Αυτό φαίνεται από τις παρακάτω μαρτυρίες:

«Ήρθα στη Μεγάλη Βρετανία γιατί χρειάζομαι περισσότερη εμπειρία. Η Ελλάδα δεν μου προσέφερε τίποτε βασικά, δυστυχώς. Σκοπεύω να γυρίσω στην Ελλάδα, όταν αισθάνομαι, ότι έχω αποκτήσει κάποια προσόντα και εμπειρία και αισθανθώ άνετος, ότι μπορώ μόνος μου να σταθώ στον ιδιωτικό τομέα στην Ελλάδα.» (Σ6)

«Υπάρχουν ευκαιρίες σήμερα στην Ελλάδα, αν κάποιος είναι ανταγωνιστικός και επιλέξει και τον κατάλληλο τόπο, δηλαδή κάπου που δεν υπάρχουν πληθώρα γιατρών της ειδικότητας του ή της εξειδίκευσης που ενδεχομένως να ξέρει.» (Σ1)

Οι δύο προέρχονται από την κατηγορία Ib, που σημαίνει ότι η κοινωνική τάξη της οικογένειας τους είναι ανώτερη, άρα μάλλον έχουν συναισθηματικό και υλικό στήριγμα την οικογένεια τους. Ο τρίτος γιατρός όμως, ο οποίος κατάγεται από μικροαστική οικογένεια (κατηγορία IIIb) δεν μπορεί όπως φαίνεται να προσαρμοστεί σε ένα διαφορετικό τρόπο ζωής. Να σημειωθεί ότι ο τόπος καταγωγής και διαμονής των γονέων τους είναι η συμπρωτεύουσα, Θεωρούν, λοιπόν ότι σε μια μεγάλη πόλη της Ελλάδας έχουν εργασιακές ευκαιρίες. Σε κάθε περίπτωση όμως η παράμετρος αυτή, όσων δηλαδή κατέχουν θέση registrar και θέλουν να επιστρέψουν στην Ελλάδα αξίζει να διερευνηθεί περαιτέρω, ώστε να βγουν πιο έγκυρα συμπεράσματα.

Το 75% όσων έχουν θέση fellow (συνεργάτης) επιθυμούν να παραμείνουν στην Μεγάλη Βρετανία, επειδή είναι απολύτως ικανοποιημένοι από την επαγγελματική τους σταδιοδρομία εκεί και βλέπουν να υπάρχουν προοπτικές εξέλιξης στο μέλλον,

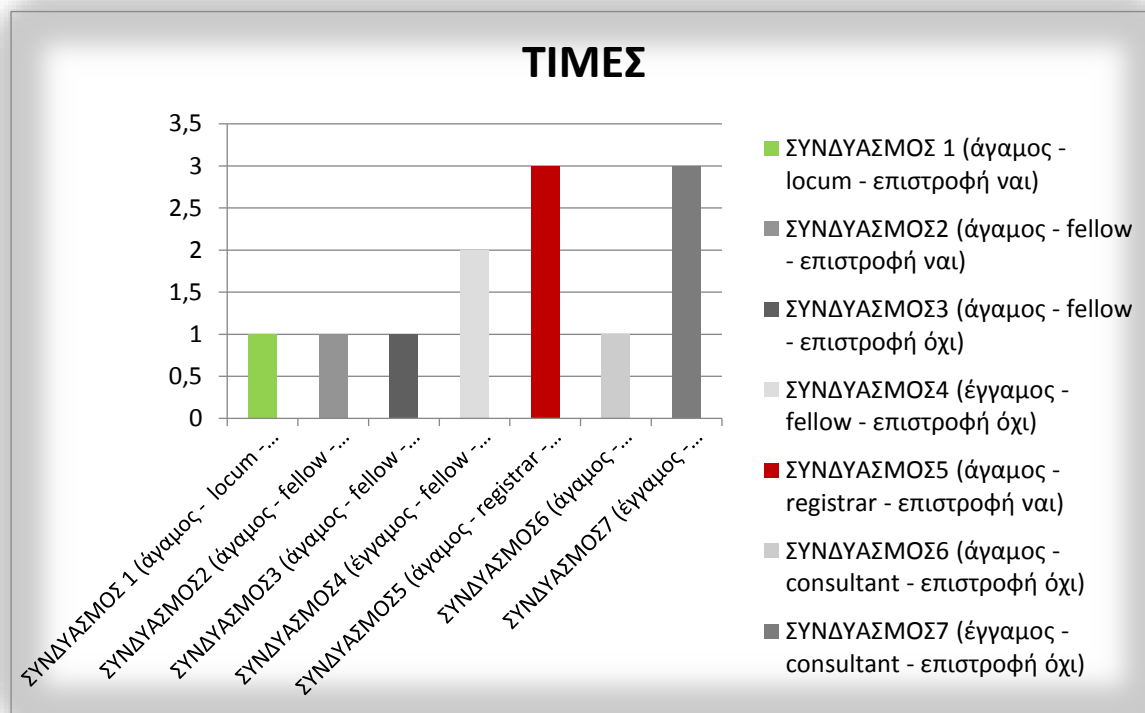
«Αυτή τη στιγμή έχω θέση fellow, αυτό σημαίνει, ότι έχεις πάρει την ειδικότητα και είσαι ένα βήμα πριν γίνεις επιμελητής. Μου έχουν τάξει θέση επιμελητή από τον Ιανουάριο του 2016, τόσο γρήγορα γίνονται εδώ τα πράγματα, την οποία θα την κυνηγήσω. Μονιμότητα εδώ (Μεγάλη Βρετανία) είναι να γίνεις επιμελητής εδώ για όσο θέλεις. Μέχρι να πάρεις σύνταξη. Αυτό δε σημαίνει, ότι δεν μπορείς να παραιτηθείς ανά πάσα στιγμή. Και η λέξη consultant εδώ είναι ευαγγέλιο. Αν γίνεις consultant, έχει τελειώσει το πρόβλημα της ζωής σου.» (Σ6)

ενώ μόνο το 25% φαίνεται να σκέπτεται να επιστρέψει στην Ελλάδα, αλλά όχι γιατί δεν είναι ικανοποιημένος με το επαγγελματικό του περιβάλλον αλλά έχει να κάνει με προσωπικούς λόγους, κάτι που θα αναλυθεί στη συνέχεια.

Τέλος ο ένας γιατρός του δείγματος, ο οποίος κατέχει θέση locum στο σύστημα υγείας της Μεγάλης Βρετανίας φαίνεται να θέλει να επιστρέψει στην Ελλάδα, παρόλο που δούλευε στο παρελθόν σε πιο μόνιμες θέσεις του συστήματος υγείας της Μεγάλης Βρετανίας, μάλλον γιατί υπάρχουν δύο βασικοί λόγοι που του δημιουργούν το αίσθημα ασφάλειας στην πατρίδα του, πρώτον ότι διατηρεί κάποιες επαφές για μελλοντική επαγγελματική συνεργασία με ιδιωτικό κέντρο υγείας των Αθηνών και δεύτερον η κοινωνικοοικονομική προέλευση της οικογένειας του ανήκει στην κατηγορία Ib, δηλαδή στην ανώτερη κοινωνική τάξη της

ελληνικής κοινωνίας και μάλιστα ο πατέρας του είναι ομότιμος καθηγητής Πανεπιστημίου, ιατρός αιματολόγος, δηλαδή ίδιο αντικείμενο σπουδών αλλά και ίδια ιατρική ειδικότητα.

Αν συσχετίσουμε την θέση εργασίας τους στο σύστημα υγείας της Μεγάλης Βρετανίας, την οικογενειακή τους κατάσταση καθώς και την επιθυμία τους για επιστροφή στην Ελλάδα τα συμπεράσματα είναι σαφή.

Γράφημα 1

Όσοι είναι consultant είτε είναι έγγαμοι είτε είναι άγαμοι (συνδυασμός 6+7) δεν θέλουν σε καμία περίπτωση να επιστρέψουν στην Ελλάδα, γιατί απ'ότι φαίνεται από τις μαρτυρίες τους κατάφεραν σε σύντομο χρονικό διάστημα με αξιοκρατικό τρόπο να αναρριχηθούν στο σύστημα υγείας της Μεγάλης Βρετανίας και να αποκτήσουν μια θέση μονιμότητας, κάτι που τους επιτρέπει να έχουν και μια καλύτερη ποιότητα ζωής.

«Η αυτοπεποίθησή μου αυξήθηκε, γιατί σίγουρα το να βρεθείς σε ένα δύσκολο ανταγωνιστικό περιβάλλον ξένο και να προσπαθήσεις μόνος σου να τα καταφέρεις ως ένα βαθμό, όσα έχω καταφέρει, σίγουρα σε κάνει να πιστεύεις στον εαυτό σου. Και σίγουρα, το γεγονός ότι σου έδωσαν να κάνεις πράγματα, επίσης σου τονώνει την αυτοπεποίθησή.» (Σ6)

Επίσης και οι γιατροί του δείγματος που έχουν θέση fellow και είναι έγγαμοι (συνδυασμός 4), που δηλαδή δεν έχουν ακόμη μια θέση που τους παρέχει μονιμότητα αλλά

είναι παντρεμένοι θέλουν να παραμείνουν στη Μεγάλη Βρετανία. Κι αυτό γιατί βλέπουν εξέλιξη στο μέλλον στην επαγγελματική τους σταδιοδρομία σε αντίθεση με την Ελλάδα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο ένας γιατρός του συνδυασμού αυτού, ο οποίος είναι έγγαμος αλλά η σύζυγός του δραστηριοποιείται επαγγελματικά σε μια μικρή πόλη της Ελλάδας και δεν έχουν ακόμη παιδιά. Ωστόσο βάζει προτεραιότητα στην επαγγελματική του καριέρα και παραμένει στο εξωτερικό, χωρίς να έχει στα άμεσα σχέδια του ούτε εκείνος να επιστρέψει στην Ελλάδα ούτε η σύζυγός του να μεταναστεύσει στην Μεγάλη Βρετανία. Επίσης και ο συνδυασμός 3 κατέχει θέση fellow και παρόλο που είναι άγαμος θέλει να παραμείνει στην Μεγάλη Βρετανία. Αυτό εξηγείται γιατί στην προσωπική του ζωή έχει μια σχέση χρόνων και η σύντροφός του δραστηριοποιείται και αυτή επαγγελματικά στη Μεγάλη Βρετανία. Οπότε είναι μαζί, είναι ικανοποιημένοι από την επαγγελματική τους διαδρομή στη Μεγάλη Βρετανία και δεν βρίσκουν κάποιο λόγο να επιστρέψουν στην Ελλάδα της κρίσης.

«Ερχόμενος στη Μεγάλη Βρετανία, βρέθηκα σε απόσταση με την σύντροφο μου. Εκείνη είχε σπουδές και δουλειά στην Ελλάδα. Και πρόσφατα επειδή τελείωσε τις επαγγελματικές τις υποχρεώσεις στην Ελλάδα, αυτό που έκανε μεταξύ να ξεκινήσει ένα διδακτορικό στην Ελλάδα ή να έρθει να ψάξει δουλειά στην Αγγλία, διάλεξε να έρθει στην Αγγλία για να είμαστε μαζί επί του παρόντος.»(Σ4)

Όσον αφορά τους συνδυασμούς 1, 2 και 5, αφορούν γιατρούς, οι οποίοι είναι άγαμοι, επιθυμούν να επιστρέψουν στην Ελλάδα και κατέχουν διαφορετικές θέσεις στο αγγλικό σύστημα υγείας, registrar, fellow και locum,. Στο σύνολο του δείγματος αποτελούν το 42%. Από τα δεδομένα των συνεντεύξεων συμπεραίνεται, ότι το 25% προέρχεται από την κατηγορία Ib, που σημαίνει ότι η κοινωνική τάξη της οικογένειας τους είναι ανώτερη μεσαία, άρα μάλλον έχουν συναισθηματικό και υλικό στήριγμα την οικογένεια τους. Στις δυο (θέση registrar και locum) εκ των τριών περιπτώσεων μάλιστα (17%) οι γονείς τους είναι ιατροί της ίδιας ειδικότητας, οπότε νιώθουν, ότι θα διαδεχθούν επαγγελματικά τους γονείς τους, κάτι φυσικά που τους προκαλεί ασφάλεια. Ο ένας το δηλώνει άμεσα.

«Ερχομαι Ελλάδα σχεδόν κάθε μήνα. Θέλω και το κάνω. Έχω και τον πατέρα μου με το ιατρείο, οπότε δουλεύω και στο ιατρείο, ώστε να έχω ένα πυρήνα ασθενών, όταν γυρίσω.» (Σ6)

Ενώ ο άλλος δηλώνει, ότι διατηρεί επαφές με μεγάλο ιδιωτικό κέντρο των Αθηνών, όπου έχει την ευκαιρία να εργαστεί, όταν επιστρέψει στην Ελλάδα.

«Υπάρχουν και στην Αθήνα κέντρα που ζητάνε αιματολόγους, θα μπορούσα να αρχίσω αλλά κυρίως με προβληματίζει το γεγονός, ότι αν αρχίσω δουλειά στην Ελλάδα, ευρισκόμενος στην Αγγλία, πιστεύω ότι θα με διαλύσει η εφορία. Δεν θέλω να αποκοπώ τελείως από την Αγγλία γιατί για μας τους αιματολόγους, είναι πάντα ένα καλό βήμα και έχει πάντα καλές θέσεις για δουλειά και εξέλιξη.»(Σ8)

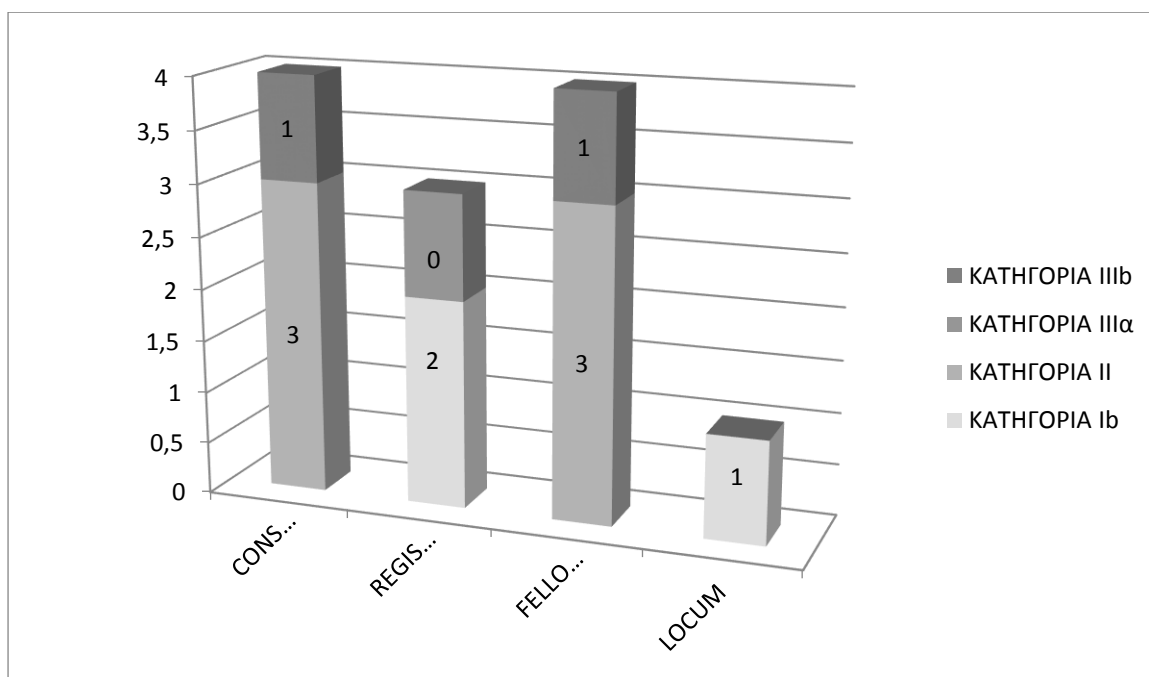
Ο τρίτος γιατρός (θέση registrar), μοναχοπαίδι οικογένειας ανώτερης κοινωνικής τάξης, καθώς ο πατέρας του είναι ομότιμος καθηγητής Πανεπιστημίου διαφορετικού βέβαια αντικειμένου σπουδών, νιώθει τη στήριξη της οικογένειας του να ορθοποδήσει με ένα ιδιωτικό ιατρείο σε μεγαλούπολη της Ελλάδας, ακόμη και εν μέσω οικονομικής κρίσης.

«Το συζητούσαμε με τους γονείς μου, όσο έκανα ειδικότητα. Στην αρχή δεν θέλανε να φύγω αλλά μετά είπαμε να φύγω για λίγα χρόνια Αγγλία μέχρι να ομαλοποιηθεί η κατάσταση στην Ελλάδα και θα δούμε τι θα κάνω.»

Άλλη μια περίπτωση του δείγματος (θέση registrar) εξηγείται όσον αφορά την επιθυμία του να επιστρέψει στην Ελλάδα από το γεγονός ότι κατάγεται από μικροαστική οικογένεια (κατηγορία IIIb) και δεν μπορεί όπως φαίνεται να προσαρμοστεί σε ένα διαφορετικό τρόπο ζωής από αυτό που ζούσε μέχρι πρόσφατα στην Ελλάδα, παρόλο που σε ένα μόλις χρόνο έχει θέση επιμελητή Β΄ σε αγγλικό νοσοκομείο. Η τελευταία περίπτωση του δείγματος που κατέχει θέση fellow και ωστόσο θέλει να επιστρέψει στην Ελλάδα συνδέεται με προσωπικούς λόγους γιατί η σύντροφός του θα φύγει από την Αγγλία, που διέμενε ως τώρα και θα επιστρέψει στην Ελλάδα για επαγγελματικούς λόγους. Οπότε στη περίπτωση αυτή η ισορροπία στον προσωπικό τομέα υπερνικά το ενδεχόμενο παραμονής και επαγγελματικής εξέλιξης στην Μεγάλη Βρετανία.

Στο σημείο αυτό θεωρείται απαραίτητο, να συσχετιστεί η θέση εργασίας που κατέχουν οι γιατροί του δείγματος αυτή τη στιγμή στο εθνικό σύστημα υγείας της Μεγάλης Βρετανίας με την κοινωνικοοικονομική καταγωγή της οικογένειας τους, για να διαπιστωθεί εάν επηρεάζει η κοινωνική τάξη της οικογένειας τους την επιμονή τους να αναδειχθούν ως επιστήμονες ακόμη και σε μια ξένη χώρα, ακόμη και αν αυτό συνεπάγεται άλλου είδους δυσκολίες προσαρμογής σε μια ξένη χώρα.

ΣΥΣΧΕΤΙΣΗ ΘΕΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ

Γράφημα 2

Λαμβάνοντας υπόψη την κοινωνική τους τάξη δεν θεωρούμε, ότι είναι τυχαίο το γεγονός, ότι οι γιατροί του δείγματος ανεξαρτήτως κοινωνικοοικονομικής καταγωγής καταλαμβάνουν όλα τα είδη θέσεων εργασίας του αγγλικού συστήματος υγείας. Αυτό σημαίνει ότι οι μεν ανήκοντες στις κατηγορίες Ib και II προσπαθούν να διατηρήσουν την εικόνα της οικογένειάς τους και να βελτιωθούν ακόμη περισσότερο, οι δε ανήκοντες στην κατηγορία IIIa και b προσπαθούν να κάνουν κάτι καλύτερο από ότι έχουν πετύχει οι γονείς τους για το προσωπικό τους μέλλον.

5.2. Ανάλυση δεδομένων

5.2.1. Επιλογή σπουδών και εμπειρίες από τις σπουδές

5.2.1.1. Λόγοι επιλογής της Ιατρικής ως αντικείμενο σπουδών

Στην ερώτηση σχετικά με τους λόγους που επιλέξαν να σπουδάσουν Ιατρική, το σύνολο του δείγματος δήλωσε, ότι διάλεξε να σπουδάσει Ιατρική επειδή είχε υψηλή σχολική επίδοση καθόλη τη διάρκεια της σχολικής τους ζωής και άρα σύμφωνα με τις παραδοσιακές αντιλήψεις

της ελληνικής οικογένειας ο καλός μαθητής έπρεπε να γίνει γιατρός ή δικηγόρος, ανάλογα αν του άρεσαν περισσότερο τα φυσικομαθηματικά ή τα αρχαία ελληνικά, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν τρεις από τις δώδεκα περιπτώσεις.

«Ήμουν πολύ καλός μαθητής, άριστος, σημαιοφόρος και οι καλοί μαθητές πήγαιναν στην Ιατρική την εποχή εκείνη» (Σ3)

«Δεν είχα αποφασίσει τι ήθελα να κάνω μέχρι που ήμουν στη Γ' Λυκείου και επειδή είχα καλή βαθμολογία διάλεξα την Ιατρική, είπα ας το τολμήσω» (Σ2)

«Νομίζω, ότι δεν ήταν απολύτως συνειδητή επιλογή. Υπήρχε μια τάση τότε οι καλοί μαθητές να πηγαίνουν στην Ιατρική, το θεώρησα ενδιαφέρον. Σίγουρα έπαιξε ρόλο η άποψη όχι μόνο της οικογένειας αλλά και της κοινωνίας, ότι αν κάποιος είναι καλός μαθητής θα πάει είτε Ιατρική είτε Νομική» (Σ5)

Άρα οι περισσότεροι γιατροί του δείγματος ήταν πολύ καλοί μαθητές και μάλιστα πιστεύουν, ότι η επιλογή της Ιατρικής δεν ήταν απόλυτα συνειδητή επιλογή . Απλά παρασύρθηκαν από το ρεύμα της ελληνικής κοινωνίας, ότι ο καλός μαθητής πρέπει να γίνει γιατρός.

Στην ίδια ερώτηση για τους λόγους που αποφάσισαν να σπουδάσουν Ιατρική, αρκετοί ιατροί αναφέρονται στα οφέλη που έβλεπαν από το επάγγελμα του γιατρού, είτε αυτά ήταν υλικά, δηλαδή πολύ καλές οικονομικές απολαβές που θα του πρόσφεραν μια πολύ καλή ποιότητα ζωής με ανέσεις, είτε ηθικά, δηλαδή κοινωνική αναγνώριση και κοινωνικό κύρος. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι παρακάτω μαρτυρίες:

«Με επηρέασε στην απόφασή μου να σπουδάσω Ιατρική, οι οικονομικές απολαβές, που πίστευα, ότι θα έχει αυτό το επάγγελμα.» (Σ6)

«Όσον αφορά τις απολαβές νομίζω, ότι θεωρούσαν όλοι τότε ότι σαν γιατρός έχεις τη δυνατότητα να ανήκεις με ευκολία στην αστική τάξη.» (Σ4)

«Τα λεφτά δεν με ενδιέφεραν, δεν το σκέφτηκα οικονομικά. Σίγουρα το κοινωνικό κύρος ήταν κάτι που με ενδιέφερε» (Σ5)

«Εκείνη την εποχή το επάγγελμα αυτό στην Ελλάδα είχε πάρα πολύ κύρος και διασφάλιζε μια καλή ποιότητα ζωής, όπως το βλέπαμε τότε.» (Σ3)

«Μου άρεσε η ιδέα της Ιατρικής ως οντότητα, να προσφέρω στον συνάνθρωπο, μόνο αυτό.» (Σ11)

Μια τρίτη διάσταση στο ερώτημα αυτό είναι οι επαγγελματικές προοπτικές που έχει το επάγγελμα του γιατρού σε όλες τις χρονικές περιόδους ανεξάρτητα από τις κατά καιρούς επικρατούσες πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές συνθήκες και ανεξάρτητα από τον τόπο άσκησης του συγκεκριμένου επαγγέλματος (μεγαλούπολη ή επαρχία), όπως διεξοδικά αναφέρουν.

«Ήταν κάτι που τότε πίστευα, ότι είχε ευκαιρίες επαγγελματικής αποκατάστασης, εξέλιξης» (Σ1)

«Τότε η αποκατάσταση των γιατρών ήταν πολύ καλή, δηλαδή δεν υπήρχε αυτό το φάσμα της ανεργίας, το οποίο υπάρχει σήμερα. Δηλαδή ήταν ένα επάγγελμα, το οποίο θεωρητικά σου εξασφάλιζε το μέλλον» (Σ5)

«Μέχρι το 2005-2006 τα επαγγέλματα υγείας έδιναν μια αρκετά καλή επαγγελματική αποκατάσταση για το μέλλον. Έτσι κι εγώ ήμουν επηρεασμένος από το γεγονός, ότι σαν γιατρός μπορεί να μη γίνω πλούσιος αλλά έχω μια περισσότερη σιγουριά από ότι σε ένα άλλο επάγγελμα, οπότε κι αυτό έπαιζε ρόλο (Σ4)

«Υπήρχε τότε η τάση ότι είναι ένα επάγγελμα με καλή αποκατάσταση.» (Σ7)

Τελευταία και ισχυρή επίδραση στους λόγους, για τους οποίους οι ιατροί του δείγματος αποφάσισαν να σπουδάσουν Ιατρική είναι η οικογενειακή παράδοση, σύμφωνα με την οποία ο πατέρας κυρίως ή ο παππούς ήταν γιατροί, οπότε κάποιος από τα παιδιά ή τα εγγόνια έπρεπε να συνεχίσει το έργο του και την κοινωνική του προσφορά στο συνάνθρωπό μας. Άρα όποιο παιδί ή εγγόνι ήταν και καλός μαθητής ωθήθηκε άμεσα ή έμμεσα στο συγκεκριμένο αντικείμενο σπουδών. Οι παρακάτω μαρτυρίες αποδεικνύουν περίτρανα την διαπίστωση αυτή.

«Η οικογένεια, το επάγγελμα του πατέρα μου, ήταν πολύ βασικό αυτό, τον έβλεπα και μου άρεσε αυτό που έκανε» (Σ6)

«Ήταν και το οικογενειακό περιβάλλον και το επάγγελμα του γιατρού, που είναι ανθρωπιστικό και βλέπαμε, ότι μπορείς να προσφέρεις πολλά» (Σ8).

Από την ανάλυση του περιεχομένου των συνεντεύξεων προκύπτουν ενδείξεις ότι η επιλογή σπουδών συνδέεται με την υψηλή σχολική επίδοση, τα υλικά και ηθικά οφέλη αλλά και τις επαγγελματικές προοπτικές που δηλώνουν, ότι έχουν οι γιατροί στην ελληνική κοινωνία. Επίσης η οικογενειακή παράδοση προστάζει να συνεχίσουν το επάγγελμα της οικογένειας.

Δεν προέκυψαν σημαντικά ευρήματα όσον αφορά το αν υπάρχουν διαφοροποιήσεις στις απαντήσεις όσων ανήκουν στην ανώτερη κοινωνική τάξη με όσους ανήκουν στη μεσαία ή χαμηλότερη κοινωνική τάξη. Άξιο λόγου είναι, ότι οι προερχόμενοι από τα μεσαία ή χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα προτάσσουν την άριστη σχολική τους επίδοση και τις επαγγελματικές προοπτικές του επαγγέλματος, ενώ οι προερχόμενοι από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα προτάσσουν τα υλικά και ηθικά οφέλη αλλά και την συνέχιση της οικογενειακής παράδοσης πάνω στο επάγγελμα του ιατρού.

5.2.1.2. Εμπειρίες από τις σπουδές και την ειδικότητα τους

Οι εμπειρίες από τις σπουδές στην Ιατρική είναι για το δείγμα και θετικές και αρνητικές. Πολλοί ιατροί τονίζουν στις θετικές εμπειρίες που αποκόμισαν από τις σπουδές τους το επίπεδο των καθηγητών τους, δηλαδή στο αν οι καθηγητές ήταν, σύμφωνα με την άποψη των φοιτητών πάντα, άρτια καταρτισμένοι πάνω στο γνωστικό τους αντικείμενο. Χαρακτηριστικά αναφέρουν κάποιοι στις μαρτυρίες τους τα παρακάτω:

«Είχαμε πάρα πολύ καλούς καθηγητές και αρκετά καταρτισμένους καθηγητές, παρόλο που δεν έρχονταν πολλές φορές για μάθημα. Αλλά υπήρχαν ορισμένοι που πραγματικά μπορούσαν να σου εμφυσήσουν τη γνώση τους και να πάρεις και πάρα πολλές ιατρικές γνώσεις αλλά κυρίως την φιλοσοφία της ιατρικής.» (Σ8)

Στις θετικές εμπειρίες τους από τις σπουδές τους στην Ιατρική συγκαταλέγεται επίσης και η αγάπη τους για το συγκεκριμένο αντικείμενο σπουδών, αυτό της Ιατρικής. Χαρακτηριστικά αναφέρει ένας γιατρός:

«Οι εμπειρίες από τις σπουδές μου ήταν πολύ καλές. Ειδικά όταν περάσαμε στο τρίτο έτος στα πιο κλινικά μαθήματα, ήμουν πολύ ευχαριστημένος. (Σ3)

Ωστόσο οι γιατροί του δείγματος δεν διστάζουν να εκφράσουν και τις **αρνητικές** εμπειρίες από την περίοδο των σπουδών τους. Οι περισσότεροι ιατροί του δείγματος θέτουν το θέμα του οδηγού σπουδών των τριών πρώτων ετών της Ιατρικής σχολής, ότι δηλαδή τα μαθήματα ήταν πολύ θεωρητικά και καθόλου ενδιαφέροντα και άρα δεν ανταποκρίνονταν στα ενδιαφέροντα τους. Χαρακτηριστικά αναφέρουν:

«Τα πρώτα χρόνια ήταν αρκετά θεωρητικά με μαθήματα βάσης, το οποίο σε απογοήτευε λίγο, γιατί δεν σε έβαζε σε κλινικές,» (Σ8)

«Δύσκολη σχολή, τα πρώτα χρόνια ζορίστηκα πάρα πολύ. Πολλά λάθη στο πρόγραμμα σπουδών της Ελλάδας και χαμένος χρόνος»(Σ9)

«Από τα έξι χρόνια, τα τρία πρώτα είχαν πολύ θεωρητικά μαθήματα, τα οποία δεν ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέροντα. Θα πρέπει να γίνει επαναπροσδιορισμός του κύκλου σπουδών των ελληνικών πανεπιστημίων, όσον αφορά την Ιατρική.» (Σ12)

Άλλη μία αρνητική εμπειρία την οποία αναφέρουν οι γιατροί του δείγματος για το χρονικό διάστημα των σπουδών τους είναι η αποστήθιση που απαιτούνταν στην ύλη κάποιων μαθημάτων κατά τις εξεταστικές περιόδους. Για να ανταπεξέλθουν δηλαδή με επιτυχία σε κάποια μαθήματα της συγκεκριμένης σχολής, ειδικά στα πρώτα έτη φοίτησης τους, οι γιατροί του δείγματος αναφέρουν, ότι έπρεπε να αποστηθίσουν συγκεκριμένη ύλη μόνο και μόνο για την εξέταση του εξαμήνου, η οποία δεν τους προσέφερε ουσιαστικές γνώσεις πάνω στην επιστήμη της Ιατρικής. Το φαινόμενο αυτό εντοπίζεται εύκολα από τις παρακάτω μαρτυρίες τους.

«Τις δικές μου προσδοκίες δεν τις κάλυπτε, γιατί δεν ήμουν ποτέ ο μαθητής που θα πάρω ένα βιβλίο και θα πάω σε τρεις μήνες να τους το πω απέξω. Αυτή είναι η Ιατρική στην Ελλάδα. Κατά βάση το διάβασμα και η αποστήθιση ήταν το μεγαλύτερο κομμάτι» (Σ1)

«Οι εξετάσεις ήταν πολύ απαιτητικές και δεν είχαμε καμία πρακτική επαφή. Μαθαίναμε ολόκληρους τόμους απέξω, που κανένας τώρα δεν θυμάται τίποτε από αυτά. Ούτε δεξιότητες αποκτήσαμε, ούτε εμπειρία – επαφή με τον άρρωστο αποκτήσαμε, ούτε τίποτε. Απλώς καθόμασταν, διαβάζαμε και δίναμε εξετάσεις.» (Σ2)

Άλλη μια αρνητική οπτική γωνία, την οποία αναφέρουν οι γιατροί του δείγματος από τις σπουδές τους στην Ιατρική αφορά τις γνώσεις που απέκτησαν από το πρόγραμμα σπουδών πάνω στην επιστήμη της Ιατρικής. Ως φοιτητές περίμεναν να αποκτήσουν περισσότερες γνώσεις πάνω στην ιατρική επιστήμη, κάτι που δεν έγινε κατά τη διάρκεια των προπτυχιακών σπουδών τους. Επίσης αναφέρουν έντονα την έλλειψη προσανατολισμού, δηλαδή, ότι οι πληροφορίες που λάμβαναν για την πορεία των σπουδών τους από τους αρμόδιους της σχολής δεν ήταν επαρκής, ώστε να ξέρουν τα μελλοντική πορεία που πρέπει να ακολουθήσουν. Αυτές οι αρνητικές εμπειρίες γίνονται αντιληπτές από τα αποσπάσματα που παρατίθενται παρακάτω από τις μαρτυρίες τους.

«Το επίπεδο εκπαίδευσης σε όλα τα επίπεδα ήταν πολύ χαμηλό.» (Σ5)

«Όχι, δεν κάλυπταν οι σπουδές μου τις προσδοκίες μου. Περίμενα καλύτερο επίπεδο.» (Σ10)

«Οι σπουδές μου δεν κάλυπταν τις προσδοκίες μου σε επιστημονικό πεδίο. Δεν είχαμε καθόλου προσανατολισμό.» (Σ7)

Συμπερασματικά λοιπόν, προκύπτουν ενδείξεις, ότι οι φοιτητές της Ιατρικής της τελευταίας δεκαετίας έχουν αποκομίσει και θετικές και αρνητικές εμπειρίες από τις σπουδές τους. Θετικές επειδή θεωρούν τους καθηγητές τους άρτια καταρτισμένους πάνω στο γνωστικό τους αντικείμενο και επειδή το αντικείμενο σπουδών τους έχει μεγάλο ενδιαφέρον για τους ίδιους. Από την άλλη κάποιοι εξέφρασαν και αρνητικές εμπειρίες, όσον αφορά το πρόγραμμα σπουδών ειδικά στα τρία πρώτα έτη της σχολής, στον τρόπο διεξαγωγής της εξέτασης σε ορισμένα μαθήματα κατά τη διάρκεια της εξεταστικής περιόδου, στα οποία χρειάζεται στείρα αποστήθιση πολλών σελίδων από τη βιβλιογραφία, αλλά και στην έλλειψη καθοδήγησης.

Επίσης πρέπει να επισημανθεί, ότι δεν υπάρχει κάποια διαφοροποίηση στην καταθεση των θετικών και αρνητικών εμπειριών από τις σπουδές μεταξύ των γιατρών που προέρχονται από ανώτερη κοινωνική τάξη με όσους προέρχονται από τη μεσαία ή χαμηλότερη κοινωνική τάξη.

Στην ερώτηση σχετικά με τις εμπειρίες από την ειδικότητα τους, οι εντυπώσεις των ιατρών, που συμμετείχαν στο δείγμα της έρευνας, ήταν ανάμεικτες και δεν μπορούν να ομαδοποιηθούν σε σχέση με το αν η ειδικότητα τους έγινε σε μεγαλύτερο ή μικρότερο νοσοκομείο της πρωτεύουσας και της συμπρωτεύουσας ή μικρότερης επαρχιακής πόλης. Άλλοι είχαν να κάνουν μόνο θετικά σχόλια, όπως αποδεικνύουν οι παρακάτω μαρτυρίες.

«Η ειδικότητα ήταν εκπληκτική εμπειρία. Πάρα πολλές θετικές εμπειρίες, πάρα πολύ δουλειά αλλά επιστημονικά γίναμε γιατροί. Στη σχολή δε γίνεσαι γιατρός, στη σχολή παίρνεις μια γενική εικόνα. Στην ειδικότητα ψήνεσαι.» (Σ7)

«Όσον αφορά την εκπαίδευση, η εκπαίδευση που έλαβα εγώ ήταν αρκετά καλή, είχαμε αρκετά χειρουργεία, αλλά αν το συγκρίνω με το τι θα μπορούσαμε να είχαμε πάρει, θα μπορούσαμε να είχαμε πάρει εκπαιδευτικά πολύ περισσότερα πράγματα για τις ώρες που δουλέψαμε, τον σωματικό και ψυχολογικό κόπο.» (Σ4)

«Οι εμπειρίες από την ειδικότητα γενικά καλές, όσον αφορά το εκπαιδευτικό κομμάτι για τα ελληνικά δεδομένα, νομίζω ότι έκανα μια καλή ειδικότητα, άνω του Μέσου όρου, θα μπορούσε βέβαια να είναι πολύ καλύτερη.» (Σ3)

«Ήταν καλές. Είχα την ευκαιρία να κάνω αρκετά πράγματα, δεν έχω κανένα παράπονο.» (Σ10)

Κι άλλοι μέσα από τις παρακάτω μαρτυρίες εκφράζουν την δυσαρέσκεια τους για το υψηλό επίπεδο διαφθοράς στα Δημόσια Νοσοκομεία αλλά και για την έλλειψη κονδυλίων για ουσιαστική έρευνα σε επιστημονικό επίπεδο. Χαρακτηριστικά αναφέρουν:

«Με τη κρίση που έχω τώρα, θα έλεγα ότι η γνώση και η εμπειρία που απέκτησα στα πέντε χρόνια της ειδικότητας ήταν ελλιπής.» (Σ2)

«έμαθα πράγματα αλλά η εκπαίδευση δεν ανταποκρίθηκε στις προσδοκίες μου, ήταν πολύ κατώτερη των προσδοκιών μου.»(Σ1)

«Οι εμπειρίες μου από την ειδικότητα στην Ελλάδα ήταν οικτρές, υπό την έννοια, ότι ήταν πολύ χαμηλό το επίπεδο των επιμελητών, του εκπαιδευτικού συστήματος και ήταν πολύ υψηλό το επίπεδο διαφθοράς. Ό,τι έκανα το έκανα μόνος μου, με τη βοήθεια ενός – δύο ανθρώπων, οι οποίοι ξεχώριζαν στο περιβάλλον, στο οποίο βρέθηκα. Γενικώς ήμουν απογοητευμένος» (Σ5)

«Ερευνητικά η Ελλάδα είναι σε κακό επίπεδο. Στα νομαρχιακά νοσοκομεία δε γίνεται σοβαρή έρευνα και στα πανεπιστημιακά η έρευνα είναι σκηνοθετημένη, γίνεται με σκοπό να βγει αποτέλεσμα, όχι να ψάξουμε αποτέλεσμα. Επίσης στα δημόσια νοσοκομεία δεν υπάρχουν κονδύλια για να κάνεις έρευνα» (Σ4)

Άρα οι μαρτυρίες για τις εμπειρίες που αποκόμισαν οι γιατροί του δείγματος κατά την ειδικότητα τους είναι θετικές όσον αφορά την εκπαίδευση και τις γνώσεις που έλαβαν. Αντίθετα είναι αρνητικές όσον αφορά την έλλειψη κονδυλίων για επιστημονική έρευνα και το υψηλό επίπεδο διαφθοράς, το οποίο δεν άφηνε περιθώρια για ουσιαστική εκπαίδευση των νεότερων από τους πιο έμπειρους.

Στην ερώτηση αυτή παρατηρείται το γεγονός, ότι όλοι όσοι εκφράζουν θετικές εμπειρίες από την ειδικότητα τους ανήκουν στη μεσαία κοινωνική τάξη.

Στην ερώτηση, αν υπάρχουν διαφορές στην απόκτηση ειδικότητας μεταξύ Μεγάλης Βρετανίας και Ελλάδας όλοι οι γιατροί του δείγματος συμφωνούν, στο ότι η απόκτηση ειδικότητας μεταξύ των δύο χωρών γίνεται με τελείως διαφορετικό τρόπο. Οι διαφορές που διακρίνουν αφορούν την απόκτηση εξειδίκευσης μέσα στα πλαίσια της ειδικότητας, ότι δηλαδή στην Μεγάλη Βρετανία οι ειδικευόμενοι έχουν την δυνατότητα να κάνουν και κάποια εξειδίκευση πάνω στην ειδικότητα που έχουν επιλέξει να κάνουν, ενώ στην Ελλάδα δεν έχουν την ίδια δυνατότητα. Αν θέλουν να κάνουν κάποια εξειδίκευση, μπορούν να το κάνουν μετά το τέλος της ειδικότητας με δικά τους οικονομικά έξοδα και επιδίωξη γενικότερα. Χαρακτηριστικά αναφέρει ένας γιατρός που συμμετείχε στην έρευνα:

«Στην Αγγλία οι ειδικευόμενοι μπορούν στο 6^ο – 7^ο έτος της ειδικότητας να κάνουν κάποια εξειδίκευση. Στην Ελλάδα δεν υπάρχουν εξειδικεύσεις. Ο καθένας είναι ό,τι δηλώσει.» (Σ1)

Άλλη μια διαφορά στην απόκτηση ειδικότητας μεταξύ των δυο χωρών είναι κατά τη γνώμη των γιατρών του δείγματος, η κατάρτιση των καθηγητών της Ιατρικής Σχολής της ειδικότητας τους, όταν αφορά Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο ή οι επιμελητές της κλινικής της

συγκεκριμένης ειδικότητας, όταν αφορά Νομαρχιακό Νοσοκομείο. Χαρακτηριστικά λέει ένας γιατρός κάνοντας τη σύγκρισή μεταξύ των δύο χωρών:

«Το επίπεδο των καθηγητών ή των γιατρών που διδάσκουν είναι καλύτερο, υπάρχει μεγαλύτερο ενδιαφέρον.» (Σ10)

Ακόμη μια διαφορά στην απόκτηση ιατρικής ειδικότητας μεταξύ Αγγλίας και Ελλάδας, η οποία εκφράζεται από όσους συμμετείχαν στην έρευνα, είναι η δυνατότητα των ειδικευόμενων να αξιολογούν τους εκπαιδευτές τους, δηλαδή στο γεγονός, ότι στην Μεγάλη Βρετανία οι ειδικευόμενοι μπορούν να αξιολογούν τους καθηγητές τους χωρίς να έχουν κάποια αρνητική επίπτωση στη συνέχιση της ειδικότητάς τους. Αντίθετα στην Ελλάδα κάτι τέτοιο δεν μπορεί να γίνει ούτε επίσημα ούτε ανεπίσημα. Ισχύει η ιεραρχία, άρα και αυτόματα ισχύει η άποψη ότι όσο μεγαλύτερη θέση κατέχει κάποιος, τόσο περισσότερες γνώσεις έχει και δεν μπορεί να αξιολογηθεί το έργο του από κάποιο μικρότερο γιατρό στην ιεραρχία ή νεότερο στην ηλικία. Το γεγονός αυτό φαίνεται από τις παρακάτω μαρτυρίες των γιατρών:

«Ο ειδικευόμενος στην Αγγλία μπορεί να κρίνει τους προϊσταμένους του, τους επιμελητές του, αν παρέχουν εκπαιδευτικό έργο.» (Σ1)

Άλλη μια ουσιαστική διαφορά, η οποία διακρίνεται από τους γιατρούς του δείγματος είναι η διάρκεια της ειδικότητας. Στην Μεγάλη Βρετανία οι γιατροί χρειάζονται περίπου 10 χρόνια για να τελειώσουν την ειδικότητά τους, ενώ στην Ελλάδα χρειάζονται το μισό χρονικό διάστημα, δηλαδή μόλις πέντε (5) χρόνια. Χαρακτηριστικά αναφέρουν:

«Η ειδικότητα στην Αγγλία διαρκεί πάρα πολλά χρόνια σε σχέση με την Ελλάδα.» (Σ3)

«Η απόκτηση ειδικότητας στην Αγγλία είναι περισσότερα χρόνια, που πιστεύω ότι χρειάζονται.» (Σ10)

Μία εξίσου σημαντική διαφορά μεταξύ του αγγλικού και του ελληνικού συστήματος απόκτησης ιατρικής ειδικότητας αποτελεί η ίδια η διαδικασία απόκτησης ειδικότητας. Στην Μεγάλη Βρετανία δεν είναι σίγουρο, ότι κάποιος θα τελειώσει με επιτυχία την ειδικότητά του. Οι ειδικευόμενοι ιατροί δίνουν συνέχεια εξετάσεις και κάποια στιγμή στην πορεία αν κάποια εξέταση δεν είναι επιτυχής, ο ειδικευόμενος μπορεί να απορριφθεί και να αποκλειστεί από την

κτήση της συγκεκριμένης ειδικότητας. Αντίθετα στην Ελλάδα το αρνητικό σημείο είναι η ενδεχόμενη αναμονή κάποιων ετών. Αλλά εάν κάποιος ξεκινήσει την ειδικότητα ξέρει, ότι σε πέντε (5) χρόνια θα την τελειώσει σίγουρα. Δεν έχει να κάνει με το πλήθος ή μη των γνώσεων που θα αποκτήσει. Οι παρακάτω μαρτυρίες των γιατρών του δείγματος είναι κατατοπιστικές:

«Οι ειδικευόμενοι στην Αγγλία δίνουν συνεχώς εξετάσεις μέσα στην ειδικότητα για να προχωρήσουν και στην ουσία για να είναι ανταγωνιστικοί δίνουν πάρα πολλές εξετάσεις και χρειάζεται να κάνουν και έρευνα προκειμένου να προχωρήσουν και να τελειώσουν την ειδικότητα τους.»(Σ3)

«Το εκπαιδευτικό σύστημα στην Αγγλία είναι οργανωμένο, πρέπει να κάνεις συγκεκριμένα πράγματα για να πάρεις την ειδικότητα, συγκεκριμένο αριθμό επεμβάσεων, συνεχή έλεγχο σε ποιο επίπεδο είσαι, είναι πιο σκληρό το σύστημα στην Αγγλία. Ουσιαστικά θες 10 χρόνια αλλάζοντας συνεχώς νοσοκομεία, το σύστημα είναι πολύ πιο ανταγωνιστικό.» (Σ5)

«Η οργάνωση και των νοσοκομείων και της εκπαίδευσης είναι πολύ πιο επαγγελματική. Δίνουν εξετάσεις πολλές φορές κατά τη διάρκεια της ειδικότητας, αλλάζουν νοσοκομείο ανά εξάμηνο ή ανά έτος, έχουν πολύ οργανωμένο πρόγραμμα να παρακολουθούν κλινικές, ιατρεία, να κάνουν έρευνα» (Σ8)

«Το σύστημα είναι αρκετά διαφορετικό. Εδώ (στην Αγγλία) αν δεν είσαι ικανός και δεν είσαι κατάλληλος, δεν θα πάρεις ειδικότητα. Κανένας δεν θα σου χαρίσει τίποτε, είναι αρκετά πιο αξιοκρατικό.» (Σ12)

«Στην Αγγλία διατηρούν ένα βιβλίο κλινικών πράξεων, στο οποίο αν δεν έχεις κάνει κάποιες πράξεις δεν πρόκειται να πάρεις ποτέ ειδικότητα. Όλο αυτό προάγει το σύστημα στο να θεωρείται καλύτερο. Δηλαδή λόγω αυτής της ιδιαιτερότητας καθιστά το σύστημα ως αξιόπιστο, πιο ανταγωνιστικό και πιο εκπαιδευτικό.»(Σ11)

«Δεν είναι σίγουρο ότι θα βγεις από εκεί και είναι πολλά χρόνια.» (Σ2)

«Η διαφορά είναι ότι εφόσον μπεις για ειδικότητα στην Αγγλία, ξέρεις ότι θα βγεις αποκατεστημένος επιμελητής σε νοσοκομείο, αν θέλεις βέβαια.» (Σ7)

Ακόμη μία διακριτή διαφορά από τους γιατρούς του δείγματος μεταξύ των δύο χωρών, όσον αφορά την απόκτηση ειδικότητας είναι οι αρμοδιότητες των ειδικευομένων κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσης τους, δηλαδή τι πρέπει να κάνουν και τι όχι. Σύμφωνα με συγκεκριμένη μαρτυρία οι ειδικευόμενοι στην Μεγάλη Βρετανία έχουν μεγαλύτερες ευθύνες.

Τέλος, η υλικοτεχνική υποδομή των νοσοκομείων, ως μέσο για να ασκηθεί σωστά η Ιατρική, είναι μια ακόμη σημαντική διαφορά που διακρίνεται μεταξύ των δυο χωρών, σύμφωνα πάντα με τις μαρτυρίες των γιατρών του δείγματος. Αυτό σημαίνει, ότι κάποιος Έλληνας γιατρός μπορεί να έχει γνώσεις πάνω στο αντικείμενο του, τις οποίες όμως δεν μπορεί να εφαρμόσει στην Ελλάδα, γιατί δεν υπάρχουν τα κατάλληλα μηχανήματα στα νοσοκομεία, ώστε να υποστηρίξουν το έργο του. Χαρακτηριστικά αναφέρει κάποιος:

«Θεωρώ ότι σαν Έλληνες είμαστε καλύτεροι γιατροί, απλά αυτό που βλέπω ότι υστερούμε ως κράτος είναι η υλικοτεχνική υποδομή, το οποίο αν το είχαμε θα ήμασταν τέλειοι.» (Σ11)

Συμπερασματικά, οι διαφορές που διακρίνουν οι γιατροί του δείγματος στην απόκτηση ειδικότητας μεταξύ Μεγάλης Βρετανίας και Ελλάδας αφορούν την απόκτηση εξειδίκευσης μέσα στα πλαίσια της ειδικότητας, το επίπεδο των καθηγητών τους, τη δυνατότητα των ειδικευόμενων να αξιολογούν τους καθηγητές τους, την διαφορά στη διάρκεια της ειδικότητας μεταξύ των δύο χωρών, αλλά και τις προϋποθέσεις που χρειάζονται οι ειδικευόμενοι, προκειμένου να αποκτήσουν την ειδικότητα.

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί, ότι όσοι γιατροί του δείγματος ανήκουν στην ανώτερη κοινωνική τάξη δεν τοποθετήθηκαν καθόλου πάνω στις διαφορές περί απόκτησης ειδικότητας μεταξύ Ελλάδας και Μεγάλης Βρετανίας. Η διαπίστωση αυτή μπορεί να είναι και τυχαία, λόγω του περιορισμένου δείγματος. Σε κάθε περίπτωση όμως αξίζει να ερευνηθεί περαιτέρω.

5.2.2. Λόγοι μετανάστευσης

5.2.2.1. Αιτίες μετανάστευσης

Στην ερώτηση για τους λόγους της μετανάστευσής τους οι Έλληνες γιατροί επικεντρώνονται στην ελλιπή κατάρτιση κατά την λήψη της ειδικότητας τους στην Ελλάδα.

Είναι πολλές οι μαρτυρίες του δείγματος που δείχνουν τη συγκεκριμένη αιτία, ως το κύριο λόγο μετανάστευσης. Χαρακτηριστικά αναφέρουν οι γιατροί του δείγματος:

«Ο κύριος λόγος ήταν, ότι δεν ήμουν ικανοποιημένος με το επίπεδο εκπαίδευσης που έμαθα κατά την ειδικότητα στην Ελλάδα» (Σ1)

«Γιατί δεν είχα τι άλλο να κάνω, απλό. Θεωρώ ότι χρειάζομαι περισσότερη εμπειρία. Η Ελλάδα δε μου πρόσφερε τίποτε βασικά, δυστυχώς. Διαγνωστικά είχα σοβαρές ελλείψεις» (Σ2)

«Οι λόγοι είναι να εξελίξω την εκπαίδευσή μου και να μάθω κάποια πράγματα, που δεν έμαθα στην Ελλάδα»(Σ4)

«Για καλύτερη εκπαίδευση... ο βασικός λόγος που είμαι τώρα στο εξωτερικό είναι για να συμπληρώσω τα κενά εκπαίδευσης που θεωρώ ότι ήταν ανεπαρκής» (Σ6)

«Η εκπαίδευση που είχαμε στο Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο δεν με ικανοποιούσε και ήταν δύσκολο φυσικά να βρω άλλο νοσοκομείο στην Ελλάδα» (Σ8)

Δεν είναι λίγες όμως και οι μαρτυρίες των γιατρών που δείχνουν ως λόγο μετανάστευσης την δυνατότητα απόκτησης κάποιας εξειδίκευσης, μια δυνατότητα την οποία το Ελληνικό Σύστημα Υγείας δεν δίνει στους Έλληνες γιατρούς. Συγκεκριμένα οι γιατροί του δείγματος λένε:

«Κέρδισα μια υποτροφία από την Ελληνική Καρδιολογική Εταιρεία για ένα χρόνο. Οπότε ο λόγος ήταν καθαρά επιστημονικός. Γιατί ήθελα κάτι παραπάνω, να έχω την εμπειρία του εξωτερικού, ήθελα και είχα την όρεξη να κάνω κάτι παραπάνω και να γνωρίσω και κάτι παραπάνω» (Σ5)

«Οι λόγοι ήταν επιστημονικοί και όχι οικονομικοί. Ήθελα να κάνω μια εξειδίκευση στην ενδοσκόπηση που είναι ο βασικός τομέας της γαστρεντερολογίας. Ήθελα να κάνω εξειδίκευση σε μεγάλο κέντρο του εξωτερικού για αυτό και πήγα Λονδίνο» (Σ7)

Αξιόλογο είναι όμως και το γεγονός, ότι πολλοί γιατροί αναφέρουν ως λόγο μετανάστευσης μεταξύ άλλων και τις συνέπειες της ελληνικής οικονομικής κρίσης, κάτι που

σημαίνει, ότι η αγορά εργασίας δεν μπορεί να απορροφήσει μεγάλο ποσοστό της νέας γενιάς των γιατρών που τελειώνουν τη δεκαετία που διανύουμε την ειδικότητά τους. Χαρακτηριστικά οι γιατροί του δείγματος αναφέρουν:

«Τελείωσα την ειδικότητα εν μέσω κρίσης, στη χειρότερη περίπτωση. Την εποχή λοιπόν που τελειώνα την ειδικότητα λόγω κρίσης δεν θα άνοιγαν καινούριες θέσεις, οπότε επειδή έβλεπα το πρόβλημα να έρχεται, σκέφτηκα, ότι θα πρέπει να αναζητήσω κάποιες διαφορετικές επιλογές για να βρω δουλειά, περίμενα δηλαδή ότι δεν θα έβρισκα δουλειά στην Ελλάδα στο δημόσιο τομέα»
(Σ3)

«Επειδή έβλεπα, ότι η κατάσταση πήγαινε από το κακό στο χειρότερο στην Ελλάδα, που μειώνονταν οι μισθοί, που έβλεπα το Μνημόνιο και έβλεπα ότι το δημόσιο σύστημα υγείας άρχιζε να παρουσιάζει πάρα πολλά προβλήματα και επίσης έβλεπα ότι ο κόσμος δεν είχε τη διάθεση, τη δυνατότητα να αντιδράσει και να δημιουργηθεί μια κατάσταση, δυνατότητα αναστροφής αυτού του κλίματος και με αυτή την έννοια έβλεπα ότι δεν είχε τόσο μέλλον να μείνω στην Ελλάδα»
(Σ3)

Επίσης ως λόγο μετανάστευσης δεν είναι λίγοι εκείνοι που αναφέρουν την έλλειψη προοπτικών και ευκαιριών για εξέλιξη στην καριέρα τους στην Ελλάδα, είτε γιατί δεν προκηρύσσονται νέες θέσεις εργασίας στα νοσοκομεία, είτε γιατί η ιεραρχία δεν αφήνει χώρο στους νέους γιατρούς να εξελιχθούν πάνω στην επιστήμη.

Τέλος, ως λόγος μετανάστευσης αναφέρεται και η γενικότερη απογοήτευση που νιώθουν κάποιοι Έλληνες γιατροί από το σύστημα υγείας της Ελλάδας.

Οι Έλληνες γιατροί λοιπόν την τελευταία δεκαετία οδηγούνται στην μετανάστευση προς πιο αναπτυγμένες χώρες προκειμένου να αποκτήσουν καλύτερη εκπαίδευση ή κάποια εξειδίκευση πάνω στην ειδικότητά τους, είτε γιατί παίρνουν μόνοι τους την απόφαση αυτή, είτε γιατί κερδίζουν κάποια υποτροφία. Άλλοι σκέφτονται, ότι στη Μεγάλη Βρετανία θα έχουν την δυνατότητα για καλύτερη επαγγελματική εξέλιξη. Τέλος υπάρχει και η μερίδα των γιατρών, οι οποίοι είναι απογοητευμένοι από τη λειτουργία του συστήματος υγείας της Ελλάδας και με αφορμή την οικονομική κρίση των τελευταίων χρόνων, η οποία συνεπάγεται όλο και λιγότερες θέσεις εργασίας παίρνουν την απόφαση να μεταναστεύσουν.

Άρα και στην ερώτηση ποιες είναι οι αιτίες που οδήγησαν τους γιατρούς στη μετανάστευση, δεν υπάρχει κάποια διαφοροποίηση μεταξύ των κοινωνικών τάξεων. Όλοι

ανεξαρτήτου κοινωνικής προέλευσης συγκλίνουν στην απόκτηση κάποιας εξειδίκευσης και στις καλύτερες επαγγελματικές προοπτικές.

5.2.2.2. Λόγοι επιλογής της Μεγάλης Βρετανίας

Τα δεδομένα από την ερώτηση «Γιατί επιλέξατε συγκεκριμένα τη Μεγάλη Βρετανία;» συγκλίνουν στο ότι όλοι οι γιατροί του δείγματος της έρευνας αναφέρουν ως κύριο λόγο επιλογής της μεγάλης Βρετανίας **τη γλώσσα**, γιατί το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα στο αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών περιλαμβάνει την εκμάθηση της αγγλικής γλώσσας ως πρώτη ξένη γλώσσα από τις πρώτες τάξεις κιόλας του Δημοτικού. Εκτός αυτού είθισται από την ελληνική οικογένεια να συμπληρώνεται η εκμάθηση της αγγλικής γλώσσας και με απογευματινά μαθήματα σε μορφή φροντιστηρίου ή ιδιαίτερου μαθήματος, όποια και αν είναι η κοινωνική τους τάξη. Ακόμη και οι οικογένειες που ανήκουν στην μικροαστική τάξη προσπαθούν από το υστέρημα τους να εξοπλίσουν τα παιδιά τους με εφόδια, όπως αυτά της εκμάθησης ξένων γλωσσών.

Το γεγονός αυτό ενισχύεται και από την εισαγωγική ερώτηση που τέθηκε «Ποιες ξένες γλώσσες έμαθες και σε ποιο επίπεδο ως μαθητής;».

Όλοι οι γιατροί του δείγματος έχουν μάθει ως μαθητές την αγγλική γλώσσα είτε σε επίπεδο B2 (Lower) είτε σε επίπεδο Γ2 (Proficiency) ενώ κάποιοι από αυτούς έχουν μάθει σε χαμηλότερο επίπεδο και μια δεύτερη ξένη γλώσσα μεταξύ της γερμανικής και της γαλλικής. Ιδιαίτερα όσον αφορά την αγγλική γλώσσα παρατηρείται το γεγονός, ότι κάποιοι γιατροί του δείγματος βελτίωσαν ακόμη περισσότερο το επίπεδο της αγγλικής γλώσσας, κατά τη διάρκεια των σπουδών τους, κάτι που σημαίνει, ότι προφανώς και είχαν στο μυαλό τους, ότι η αγγλική γλώσσα θα τους χρησιμεύσει στο μέλλον.

Πέρα από την γλώσσα κάποιοι γιατροί αναφέρουν ως επιλογή τους τη Μεγάλη Βρετανία λόγω του καλύτερου εκπαιδευτικού συστήματος, όσον αφορά πάντα το πρόγραμμα σπουδών της Ιατρικής Σχολής. Κάποιοι αναφέρουν χαρακτηριστικά:

Άλλος ένας λόγος επιλογής συγκεκριμένα της Μεγάλης Βρετανίας ως χώρα μετανάστευσης είναι και η πληθώρα ευκαιριών για εξέλιξη της καριέρας που δίνονται εκεί στους γιατρούς, γιατί δεν παίζει ρόλο η ηλικιακή ιεραρχία, ούτε τα χρόνια που ασκεί κάποιος το ιατρικό επάγγελμα αλλά οι ικανότητες πάνω στην επιστήμη που αποδεικνύει ο καθένας

έμπρακτα καθημερινά. Αυτό αποδεικνύεται και από τις παρακάτω μαρτυρίες των γιατρών του δείγματος:

«Είχα ακούσει, ότι η Αγγλία δίνει ευκαιρίες εργασίας και ευκαιρίες εξέλιξης στην καριέρα.» (Σ3)

«Η Αγγλία είναι αρκετά απορροφητική. Συνήθως σε παίρνουν σε θέσεις πολύ κατώτερες από αυτές που αξίζεις αλλά τουλάχιστον σου δίνουν τη δυνατότητα να σε απορροφήσουν.» (Σ4)

Αξίζει να σημειωθεί ότι κάποιοι γιατροί του δείγματος, αναφέρουν ως λόγο επιλογής της Μεγάλης Βρετανίας υποτροφία που κέρδισαν από το ΙΚΥ σε συγκεκριμένα νοσοκομεία της Αγγλίας, για περαιτέρω εξειδίκευση πάνω στην ειδικότητα.

Ακόμη η διαμονή και η εργασία οικείων προσώπων (συγγενείς ή φίλοι) στην Μεγάλη Βρετανία, προκαλεί μεγαλύτερη συναισθηματική ασφάλεια στους γιατρούς του δείγματος, στο να πάρουν πιο εύκολα την απόφαση της «μετανάστευσης, για αυτό και αποτελεί λόγο επιλογής συγκεκριμένα της Μεγάλης Βρετανίας. Χαρακτηριστικά αναφέρει κάποιος γιατρός του δείγματος:

«Εδώ (Μεγάλη Βρετανία) είχα κοινωνικό περίγυρο, είχα συγγενείς, είχα φίλους. Ήταν λίγο πιο θέμα παρέας, γιατί και η αδερφή μου ήξερε μόνο αγγλικά, οπότε θα ερχόταν μόνο εδώ.» (Σ6)

Συνοψίζοντας λοιπόν, θα λέγαμε, ότι οι λόγοι που οι γιατροί του δείγματος επέλεξαν συγκεκριμένα τη Μεγάλη Βρετανία προκειμένου να εργαστούν, είναι καταρχήν η πολύ καλή γνώση της αγγλικής γλώσσας, το καλύτερο εκπαιδευτικό σύστημα και οι περισσότερες ευκαιρίες για εξέλιξη της καριέρας τους. Επίσης η διαμονή κι άλλων συγγενών ή φίλων στη ίδια χώρα τους δημιουργεί πρόσθετη ασφάλεια. Οι προερχόμενοι από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα αναφέρουν ως κύριο λόγο τη γνώση της αγγλικής γλώσσας, ενώ οι προερχόμενοι από ανώτερα κοινωνικά στρώματα λαμβάνουν υπόψη και την διαμονή και άλλων οικείων προς αυτούς ανθρώπους.

5.2.2.3. Προηγούμενη σχέση με τον τόπο επιλογής για μετανάστευση

Στην ερώτηση εάν οι γιατροί του δείγματος είχαν επισκεφτεί παλαιότερα την Αγγλία και για ποιους λόγους, παρατηρείται ότι η συντριπτική πλειοψηφία, είχε ξαναεπισκεφθεί τη Μεγάλη

Βρετανία για διαφορετικούς βέβαια λόγους. Άρα σε αυτή τη περίπτωση διαπιστώνεται, ότι η κοινωνική τάξη των γιατρών του δείγματος δεν σχετίζεται, με το αν οι συγκεκριμένοι έχουν επισκεφθεί στο παρελθόν τη Μεγάλη Βρετανία ή όχι. Μάλιστα πρέπει να επισημανθεί, ότι δύο από τους γιατρούς του δείγματος, οι οποίοι δεν έχουν επισκεφθεί στο παρελθόν τη Μεγάλη Βρετανία ανήκουν στην μεσαία κοινωνική τάξη, κάτι το οποίο σημαίνει, ότι προφανώς δεν ήταν οικονομικοί οι λόγοι που δεν έχουν ταξιδέψει έως να πάρουν την απόφαση να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό με σκοπό την εύρεση εργασίας. Άξιο λόγου είναι το γεγονός, ότι οι μισοί όσων έχουν επισκεφθεί στο παρελθόν τη Μεγάλη Βρετανία πήγαν κατά τη διάρκεια της ειδικότητας τους σε θέση παρατηρητή, προκειμένου να έρθουν σε μια πρώτη επαφή με το αγγλικό σύστημα υγείας. Αυτό σημαίνει, ότι στην άκρη του μυαλού τους σκέφτονταν το ενδεχόμενο μετανάστευσης μετά το τέλος της ειδικότητας τους στην Ελλάδα. Αν λάβουμε υπόψη την κοινωνική τους προέλευση θα διαπιστωθεί, ότι η απόπειρα αυτή έγινε από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα, δηλαδή το 20% ανήκει στην κατηγορία II, άλλο ένα 20% ανήκει στην κατηγορία IIIb και το υπόλοιπο 10% στην κατηγορία Ib. Άρα ακόμη και μέρος του δείγματος, το οποίο ανήκει στην μικροαστική κοινωνική τάξη προσπαθούν να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα της παγκοσμιοποιημένης αγοράς εργασίας.

Ακόμη, όσοι έχουν επισκεφθεί τη Μεγάλη Βρετανία για τουρισμό ανήκουν στην κατηγορία II και IIIa, κάτι το οποίο μεταφράζεται ότι και ο λόγος αυτός δεν αποτελεί προνόμιο συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας.

Αντίθετα το 10%, το οποίο έχει συμμετάσχει σε συνέδρια του εξωτερικού ανήκει στην κατηγορία II, που σημαίνει, ότι η κοινωνική καταγωγή της οικογένειάς του, του επέτρεπαν να αφιερώσει κάποια χρήματα στην επιστημονική του κατάρτιση.

Το πιο αξιόλογο όμως όλων είναι, ότι οι οικογένειες που γνώρισαν το αγγλικό σύστημα υγείας ασκώντας ένα ορισμένο διάστημα της ειδικότητας ανήκει στην ανώτερη δηλαδή κοινωνική τάξη. Αυτή η επιλογή ήταν συνειδητή από μέρους τους, γιατί αφενός τους το επέτρεπε η οικονομική κατάσταση της οικογένειάς, αφετέρου, ήταν ενημερωμένοι επαρκώς, ότι με αυτό τον τρόπο θα γλιτώσουν μέρος της αναμονής τους στην Ελλάδα, γιατί το χρονικό διάστημα ειδικότητας στην Αγγλία θα αναγνωριστεί σίγουρα από το ελληνικό σύστημα υγείας.

5.2.2.4. Χρόνος λήψης απόφασης για μετανάστευση

Όσον αφορά, το πότε οι γιατροί του δείγματος πήρανε την απόφαση να απευθυνθούν στην Μεγάλη Βρετανία, προκειμένου να αναζητήσουν εργασία, η συντριπτική πλειοψηφία δηλώνει, ότι πήρανε την απόφαση κατά τη διάρκεια της ειδικότητας τους. Κάποιοι δηλώνουν επίσης, ότι πήραν την απόφαση μετά το τέλος της ειδικότητας τους. Η άποψη αυτή δεν φαίνεται να είναι και απόλυτα έγκυρη, απλά φαίνεται ότι μέχρι τότε απλά δεν το είχαν εκφράσει. Η μία περίπτωση έφυγε με αφορμή κάποια υποτροφία πάνω στην ειδικότητα του, άρα ακόμη και αν δεν έπαιρνε τη υποτροφία μάλλον θα έφευγε και η άλλη περίπτωση αποφάσισε να φύγει αμέσως μετά το γάμο του, προκειμένου να αποκτήσει μια περεταίρω εξειδίκευση στην ειδικότητα του. Να σημειωθεί, ότι η σύζυγός του παρέμεινε για επαγγελματικούς λόγους στην Ελλάδα. Άρα και σε αυτή την περίπτωση ενώ καταλάβαινε ότι θέλει να μεταβεί στο εξωτερικό για εξειδίκευση, δεν το εξέφραζε λόγω της οικογενειακής του κατάστασης σε συνδυασμό με την επαγγελματική έδρα της συζύγου του. Άρα συμπεραίνεται, ότι ανεξαρτήτου κοινωνικοεπαγγελματικής προέλευσης της οικογένειας, η τάση της νέας γενιάς γιατρών είναι η μετάβαση στην αγορά εργασίας του εξωτερικού για λόγους που αναλύθηκαν παραπάνω.

5.2.3. Εμπειρίες από την εργασία στη Μεγάλη Βρετανία

5.2.3.1. Θετικές εμπειρίες

Η πρώτη ερώτηση πάνω σ'αυτόν τον άξονα ήταν «Ποιες θετικές εμπειρίες έχετε από την εργασία στη Μεγάλη Βρετανία;»

Οι Έλληνες γιατροί έχουν αποκομίσει πολλές θετικές εμπειρίες από την εργασία τους στο αγγλικό σύστημα υγείας. Πιο συγκεκριμένα οι θετικές τους εμπειρίες επικεντρώνονται σαφώς στις οικονομικές αποδοχές, που λαμβάνουν δουλεύοντας στο αγγλικό σύστημα υγείας, ανεξαρτήτου θέσης που κατέχουν. Χαρακτηριστικά αναφέρει κάποιος γιατρός στη συνέντευξη που μου έδωσε:

«Ο μισθός έχει τεράστια διαφορά, είναι 4-5 φορές περισσότερα χρήματα από ότι στην Ελλάδα μηνιαίως.» (Σ3)

«Η αμοιβή είναι συναφής με το ωράριο σου, όσο αντέχεις δουλεύεις και πληρώνεσαι αναλόγως. Στην Ελλάδα δεν υπάρχει αυτό το πράγμα.»(Σ7)

Άλλη θετική εμπειρία που αποκόμισαν από την εργασία τους στο στην Μεγάλη Βρετανία είναι οι προοπτικές εξέλιξης, που τους δίνονται στη Μεγάλη Βρετανία ανεξαρτήτου ηλικίας και χρονικού διαστήματος που ασκούν το ιατρικό επάγγελμα. Οι μαρτυρίες των γιατρών του δείγματος, έτσι όπως καταγράφηκαν στις συνεντεύξεις τους είναι χαρακτηριστικές:

«Είναι θέλημα να μένεις στην Αγγλία και να δουλεύεις σαν γιατρός. Έχει πάρα πολύ καλούς επιστήμονες, πολύ εξειδικευμένους, πράγματα που δεν θα τα βρεις στην Ελλάδα. Επιστημονικά έχει πάρα πολλά να πάρεις.» (Σ7)

«Και βέβαια μιλάμε για τεράστιες διαφορές στις προοπτικές εξέλιξης που έχει η Αγγλία.» (Σ3)

«Έχεις ευκαιρίες να προχωρήσεις επιστημονικά, έχεις ευκαιρίες να κάνεις πάρα πολλά πράγματα, υπάρχει πάρα πολύ εκπαίδευση σε νεότερους γιατρούς και φοιτητές κι αυτή η επαφή σε κάνει ακόμη καλύτερο.» (Σ5)

Άλλη μια θετική εμπειρία, η οποία αναφέρεται από τους γιατρούς του δείγματος είναι οι συνθήκες εργασίας, τις οποίες συγκρίνουν με αυτές που είχαν όταν έκαναν την ειδικότητά τους σε κάποιο ελληνικό δημόσιο νοσοκομείο. Αυτό αποδεικνύεται από τα παρακάτω αποσπάσματα των όσων είπαν κατά τη συνέντευξή μας.

«Συνθήκες εργασίας ...επίσης πολύ μεγάλη διαφορά, είναι πολύ καλύτερες στην Αγγλία, πολύ μεγαλύτερη υποστήριξη από άλλες ειδικότητες από το νοσοκομείο και γενικά πολύ πολύ πολύ πιο οργανωμένο σύστημα.» (Σ3)

«Το επίπεδο της Ιατρικής είναι πολύ καλύτερο σε σχέση με την Ελλάδα, υπάρχουν καθορισμένα πρωτόκολλα δράσης που αν τα ακολουθήσει ο γιατρός είναι καλούμενος και δεν έχει πρόβλημα.» (Σ6)

«Ο τρόπος δουλειάς είναι πολύ οργανωμένος και οι κλινικές και τα ιατρεία, οπότε υπάρχει μια αρκετή οργάνωση και δεν χρειάζεται να ασχολείσαι με το παραϊατρικό ζήτημα, όπως γίνεται στην Ελλάδα.» (Σ8)

«Το σαββατοκύριακο αν κάποιος γιατρός δεν έχει εφημερία δεν πρόκειται να τον ενοχλήσει κανείς.» (Σ8)

Ακόμη στις θετικές εμπειρίες που αποκομίζουν οι γιατροί από την εργασία τους στη Μεγάλη Βρετανία συγκαταλέγονται και οι καλύτερες συνθήκες εφημεριών, οι οποίες είτε γίνονται από το σπίτι είτε διαρκούν συγκεκριμένες ώρες. Συγκεκριμένα αναφέρουν κάποιοι γιατροί:

«Η δουλειά είναι καλή, δεν μπορώ να πω, ότι εξοντώνομαι στη δουλειά, όπως γινόταν στην Ελλάδα, οι εφημερίες μου είναι από το σπίτι.» (Σ2)

«Οι εφημερίες είναι το πολύ 12 ώρες.» (Σ6)

Άλλη μια θετική εμπειρία είναι η διακριτή κατανομή αρμοδιοτήτων ανάμεσα στους γιατρούς ανάλογα τη θέση που κατέχουν. Αυτό σημαίνει, ότι ανάλογα τη θέση εργασίας υπάρχει πρωτόκολλο, το οποίο καθιστά σαφείς τις αρμοδιότητες κάθε θέσης εργασίας, κάτι το οποίο διευκολύνει την κατανομή αρμοδιοτήτων στο ιατρικό επάγγελμα στο σύνολό του. Αυτό γίνεται κατανοητό και σαφές από τις παρακάτω μαρτυρίες:

«Υπάρχει ένα πολύ έντονα ταξικό σύστημα και μια πολύ ευδιάκριτη ιεραρχία. Οπότε δεν υπάρχει θέμα να αμφισβητήσει κάποιος το κύρος σου, τη θέση σου και να υπάρχουν αυτά τα προβλήματα που υπάρχουν στην Ελλάδα, όχι εγώ δεν το κάνω αυτό, δεν είναι δική μου δουλειά είναι του άλλου, ξέρεις ...αυτό το πράγμα. Είναι πολύ ευδιάκριτοι οι ρόλοι και η θέση του καθενός μέσα στο σύστημα, το οποίο κάνει τη ζωή σου πιο εύκολη.» (Σ5)

Αξιόλογη εμπειρία είναι, κατά τη γνώμη των γιατρών που συμμετείχαν στην έρευνα και η ύπαρξη συστήματος αξιολόγησης των γιατρών όλων των βαθμίδων, με την έννοια ότι στο αγγλικό σύστημα υγείας δεν υπάρχει η μονιμότητα με την έννοια που υπάρχει στην Ελλάδα. Αντίθετα όλοι ανεξαρτήτου θέσης που κατέχουν αξιολογούνται τόσο από τους συναδέλφους

τους όσο και από τους ασθενείς τους. Αυτό αναφέρει ένας από τους γιατρούς, με τους οποίους συνομιλήσαμε για το θέμα:

«Υπάρχει ένα σύστημα αξιολόγησης, οι πάντες αξιολογούνται ετησίως και σε κοιτάνε να είσαι σε εγρήγορση ακόμη και σε μόνιμη θέση να είσαι, δεν είναι η μόνιμη θέση, ότι μπήκα και επαναπαύτηκα.» (Σ5)

Τέλος ως θετική εμπειρία αναφέρεται από τους γιατρούς και η άποψη της αγγλικής κοινωνίας για τον γιατρό, ότι δηλαδή το επάγγελμα του γιατρού έχει μεγάλη αξία για την κοινωνία και ο γιατρός έχει κύρος και αξία. Χαρακτηριστικά αναφέρει κάποιος:

«Στην Αγγλία αισθάνεσαι επιστήμονας και αναγνωρίσιμος, το επάγγελμα του ιατρού οι Άγγλοι το έχουν πάρα πολύ ψηλά και μάλιστα πρέπει να είσαι και πάρα πολύ υπεύθυνος από το ντύσιμο, στη συμπεριφορά σου ως και εξωιατρικές συμπεριφορές.» (Σ8)

Οι θετικές εμπειρίες λοιπόν που αποκομίζουν οι γιατροί του δείγματος από την εργασία τους στη Μεγάλη Βρετανία επικεντρώνονται στις οικονομικές απολαβές, οι οποίες είναι πολύ υψηλότερες από οποιαδήποτε θέση ή σύμβαση εργασίας στην Ελλάδα, αλλά και στις καλύτερες συνθήκες εργασίας, αλλά και στις πολύ μεγαλύτερες προοπτικές εξέλιξης. Επίσης το σύστημα αξιολόγησης των γιατρών όλων των βαθμίδων στη Μεγάλη Βρετανία είναι ένα σημαντικό κίνητρο, όλοι να προσπαθούν συνεχώς να βελτιώνονται. Τέλος το κύρος και η αναγνωρισιμότητα του ιατρικού επαγγέλματος στην αγγλική κοινωνία είναι ακόμη μια θετική εμπειρία για τους Έλληνες γιατρούς του δείγματος.

Αξίζει να αναφερθεί, ότι τόσο οι γιατροί που ανήκουν στα χαμηλότερα και μεσαία κοινωνικά στρώματα όσο και αυτοί που ανήκουν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα προτάσσουν στις θετικές εμπειρίες από την εργασία τους στη Μεγάλη Βρετανία τις οικονομικές απολαβές. Και μετά ακολουθούν οι καλύτερες συνθήκες εργασίας και η αναγνωρισιμότητα που λαμβάνουν στον κοινωνικό τους περίγυρο, ανεξάρτητα από την κοινωνική τους προέλευση.

5.2.3.2. Αρνητικές εμπειρίες

Ωστόσο οι γιατροί του δείγματος που εργάζονται αυτή τη στιγμή στη Μεγάλη Βρετανία διακρίνουν και κάποια αρνητικά σημεία, τα οποία ομαδοποιούνται καταρχήν στο ωράριο εργασίας. Στην Μεγάλη Βρετανία το ωράριο εργασίας είναι κατά κανόνα 09.00 π.μ. – 17.00 μ.μ., κάτι το οποίο σημαίνει έλλειψη ελεύθερου χρόνου. Χαρακτηριστικά αναφέρουν κάποιοι γιατροί:

«Στην Αγγλία δουλεύουμε περισσότερες ώρες από τους συναδέλφους στην Ελλάδα.» (Σ3)

«Το ωράριο εργασίας είναι αρκετά εξαντλητικό, δεν τηρείται όχι γιατί σε αναγκάζουν να μην το τηρήσεις αλλά γιατί οι συνθήκες σε αναγκάζουν να μην το τηρήσεις.. Δηλαδή το ωράριο μου επεκτείνεται 60-70% των ημερών, γυρνάω πιο μετά από τη λήξη του ωραρίου μου.» (Σ4)

«Ένα άλλο αρνητικό που θα έλεγα είναι οι πολλές ώρες εργασίας, δηλαδή η δουλειά είναι πολύ σκληρή εδώ πέρα και ο φόρτος εργασίας είναι τεράστιος.. Δηλαδή ο αριθμός των ασθενών που βλέπει ένας γιατρός στην Αγγλία δεν συγκρίνεται με τον αριθμό ασθενών που βλέπουν οι γιατροί στην Ελλάδα.» (Σ5)

Άλλη μια αρνητική εμπειρία από την εργασία τους στη Μεγάλη Βρετανία είναι και ο φόρτος εργασίας. Όπως αναφέρουν οι γιατροί του δείγματος σε όλο το ωράριο εργασίας δεν υπάρχει περιθώριο για ανάπαυλα και οι υποχρεώσεις ενός γιατρού μέσα σε μια εργάσιμη μέρα είναι πάρα πολλές. Οι μαρτυρίες τους πάνω στο θέμα αυτό είναι σαφείς:

«Η εργασία στην καθημερινότητα της είναι πολύ πιεστική, με την έννοια ότι πρέπει σε συγκεκριμένο χρόνο να δεις τον ασθενή στα ιατρεία, σε συγκεκριμένο χρόνο να κάνεις επέμβαση, ότι έχει μεγάλη συσσώρευση περιστατικών και μεγάλη κίνηση στα επείγοντα περιστατικά των νοσοκομείων.» (Σ1)

Ακόμη και οι απαιτήσεις που έχουν από τον γιατρό οι προϊστάμενοι του κάθε νοσοκομείου, να τα ξέρει όλα γύρω από την ειδικότητα, δυσχεραίνει την εργασιακή

καθημερινότητα των γιατρών. Το γεγονός αυτό αποτυπώνεται και από την παρακάτω μαρτυρία:

«Όταν σε προσλαμβάνουν σε μια δουλειά εδώ πέρα έχουν την απαίτηση την πρώτη μέρα να ξέρεις τα πάντα για χειρουργεία.» (Σ1)

Ως αρνητική εμπειρία από τον εργασιακό χώρο αναφέρεται και ο φόβος παραπόνων από τους ασθενείς για τον γιατρό, κάτι το οποίο σημαίνει, ότι η δουλειά του γιατρού γίνεται κάτω από ένα συνεχόμενο φόβο, μήπως κάτι δεν πάει καλά, το οποίο με τη σειρά του συνεπάγεται έλλειψη πρωτοβουλιών και έλλειψη δημιουργικότητας.

Τέλος και η γραφειοκρατία αποτελεί για τους γιατρούς του δείγματος αρνητικές εμπειρίες στον εργασιακό τομέα στη Μεγάλη Βρετανία, η οποία με έκπληξη διαπιστώνουμε, σύμφωνα πάντα με τις μαρτυρίες του συγκεκριμένου δείγματος, ότι είναι μεγαλύτερη από αυτή της Ελλάδας.

Από τα δεδομένα της έρευνας προκύπτουν ενδείξεις, ότι και οι αρνητικές εμπειρίες που αποκομίζουν οι Έλληνες γιατροί του δείγματος από την εργασία τους στη Μεγάλη Βρετανία δεν είναι ασήμαντες. Αυτές εντοπίζονται στο μεγάλο ωράριο εργασίας, στον πολύ φόρτο εργασίας, στις πολλές απαιτήσεις που έχουν οι συνάδελφοι από την αρχή να γνωρίζουν τα πάντα για την ειδικότητα, στο διαρκή φόβο, που έχουν οι γιατροί, μήπως παραπονεθεί κάποιος ασθενής και μετά έχουν πρόβλημα στη σύμβασή εργασίας τους.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι αρνητικές εμπειρίες αναφέρουν οι γιατροί που προέρχονται από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, κάτι το οποίο πιθανώς να σημαίνει, ότι δεν μπορούν γενικότερα να προσαρμοστούν στον διαφορετικό τρόπο εργασίας αλλά και ζωής. Μια έρευνα που θα εστίαζε στη σχέση μεταξύ εμπειριών από την εργασία στη Μεγάλη Βρετανία και κοινωνικής καταγωγή, θα έδινε περισσότερο φως στις ενδείξεις της παρούσας έρευνας.

5.2.3.3. Προοπτικές εξέλιξης και καριέρας στο εξωτερικό για τους ξένους επιστήμονες

Στην ερώτηση «Υπάρχουν προοπτικές εξέλιξης και καριέρας για τους ξένους επιστήμονες στη Μεγάλη Βρετανία;», οι γιατροί του δείγματος στο σύνολό τους απαντούν, ότι υπάρχουν

προοπτικές εξέλιξης και καριέρας. Μάλιστα για να δείξουν ότι είναι σίγουροι για αυτή τους την απάντηση εκφράζονται με μονολεκτικές απαντήσεις, όπως απόλυτα (Σ6) ή φυσικά (Σ2). Αλλά κάποιοι φροντίζουν να συμπεριλάβουν στη θετική τους απάντηση και κάποιες παραμέτρους για την επίτευξη της εξέλιξης της καριέρας τους.

Για παράδειγμα απαντά ο Σ1 «Ναι υπάρχουν, με υπερεργασία αλλά υπάρχουν».

Ο Σ4: «Υπάρχουν προοπτικές καριέρας. Επί του παρόντος είναι περισσότερες σε σχέση με αυτές που υπάρχουν στην Ελλάδα, αλλά με αρκετό κόπο, με πιο δύσκολο ωράριο σε σχέση με την Ελλάδα, σε πιο οργανωμένο εργασιακό περιβάλλον σε σχέση με την Ελλάδα αλλά και με αρκετή μετακίνηση. Αλλάζεις νοσοκομεία, μέχρι να φτάσεις να πάρεις μόνιμη θέση ως consultant, που αυτός είναι ο στόχος όσων έρχονται εδώ. Μπορεί να γυρίσεις τέσσερα πέντε μέρη της Αγγλίας αλλά υπάρχουν προοπτικές εξέλιξης.»

«Υπάρχουν αλλά η δουλειά είναι πολύ δύσκολη.» (Σ9)

«Νομίζω, ότι είναι πολύ καλές οι προοπτικές εξέλιξης. Νομίζω, ότι εξαρτάται από σένα πόσο θα το κυνηγήσεις και πόσο θα το ψάξεις παραπάνω. Αλλά ναι, νομίζω ότι υπάρχουν προοπτικές.» (Σ5)

«Ναι στο εξωτερικό υπάρχουν. Εφόσον καθίσεις και δουλέψεις, κάνεις αυτά που πρέπει να κάνεις, αυτά που σου λέει το σύστημα, υπάρχει η δυνατότητα να ανελιχθείς, να γίνεις consultant, να φτάσεις ακόμη πιο ψηλά. Να μπορείς να δουλεύεις σε ιδιωτικό νοσοκομείο, σε δημόσιο νοσοκομείο, έχεις αρκετές δυνατότητες.» (Σ12)

Είναι σαφές, ότι οι Έλληνες γιατροί του δείγματος πιστεύουν, ότι υπάρχει μεγαλύτερη αξιοκρατία, όταν μιλούν για προοπτικές εξέλιξης στην καριέρα τους στο αγγλικό σύστημα υγείας. Έχουν την άποψη, ότι αν κάποιος είναι ικανός και σωστά καταρτισμένος πάνω στην επιστήμη του, η εθνικότητα και η ηλικία δεν αποτελεί εμπόδιο και μπορεί να αναρριχηθεί στην ιεραρχία του αγγλικού συστήματος υγείας.

Όσον αφορά το αν η κοινωνική προέλευση των γιατρών του δείγματος συνδέεται με την άποψη τους, αν υπάρχουν προοπτικές εξέλιξης και καριέρας στη Μεγάλη Βρετανία, μπορούμε με ευκολία να πούμε, ότι δεν διαφοροποιούνται οι απόψεις των γιατρών λόγω της διαφορετικής

τους κοινωνικής καταγωγής. Όλοι ανεξαρτήτου κοινωνικής τάξης πιστεύουν ότι υπάρχουν προοπτικές εξέλιξης και καριέρας.

5.2.3.4. Διακρίσεις και προκαταλήψεις

Για να αποσαφηνιστεί ακόμη καλύτερα το δεύτερο σκέλος της παραπάνω ερώτησης σχετικά με τους ξένους επιστήμονες, στη συνέχεια τέθηκε η ερώτηση αν οι γιατροί του δείγματος ως μη Άγγλοι επιστήμονες αντιμετώπισαν κάποια μορφή διάκρισης ή αν υπάρχουν προκαταλήψεις απέναντι στους Έλληνες επιστήμονες. Είναι άξιο λόγου, το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες στο δείγμα της έρευνας διατυπώνουν ποικίλες απόψεις πάνω στο ίδιο θέμα.

Κάποιοι θεωρούν, ότι δεν υπάρχει καμία προκατάληψη απέναντι στους Έλληνες επιστήμονες και αυτό αποδεικνύεται από τις παρακάτω μαρτυρίες τους:

«Δεν υπάρχει καμία προκατάληψη ούτε από ασθενείς, ούτε από συναδέλφους. Δηλαδή μετράνε οι ικανότητες, όχι η καταγωγή, γιατί οι Άγγλοι το έχουν αυτό το πολυεθνικό από πάντα. Είναι πολύ δεκτικοί στους ξένους.»

Μάλιστα ένας γιατρός επισημαίνει, ότι οι Άγγλοι έχουν θετική άποψη για τους Έλληνες γιατρούς. Χαρακτηριστικά λέει:

«Για τους Έλληνες γιατρούς γενικά επικρατεί, ότι είμαστε καλοί γιατροί, ότι έχουμε καλό επίπεδο.»
(Σ1)

Στην ίδια ερώτηση, εάν υπάρχει κάποιο είδος διάκρισης ή προκαταλήψεις απέναντι στους Έλληνες γιατρούς, κάποιοι γιατροί είναι πιο επιφυλακτικοί λέγοντας:

«Κοίτα να δεις, εγώ δεν έχω ζήσει τέτοια φαινόμενα. Αυτό δε σημαίνει όμως ότι δεν υπάρχουν.»
(Σ5)

«Δεν έχω εισπράξει κάποιο ρατσιστικό σχόλιο, απλά μου έχουν πει, ότι οι Έλληνες δεν κάνουν καλή εκπαίδευση.» (Σ2)

Όμως δυστυχώς υπάρχουν και άλλοι γιατροί που εισπράττουν κάποια ρατσιστική διάθεση από τους συναδέλφους τους, άμεση ή έμμεση. Χαρακτηριστικά αναφέρουν κάποιοι από τους γιατρούς του δείγματος:

«Θεωρώ, ότι το ελληνικό σύστημα υγείας θεωρούν, ότι είναι κατώτερο από το δικό τους, σέβονται τους Έλληνες γιατρούς, γιατί θεωρούν, ότι είναι καλοί επαγγελματίες και δεν μας συμπαθούν γιατί θεωρούν, ότι έχουμε τελειώσει την εκπαίδευση μας νωρίτερα από αυτούς. Το σύστημά τους τους καθυστερεί πάρα πολύ ενώ το σύστημά μας είναι πιο γρήγορο. Δηλαδή άνθρωποι με τα δικά μου προσόντα είναι πέντε χρόνια μεγαλύτεροι από μένα. Υπάρχουν προκαταλήψεις.» (Σ4)

«Αν θες να με ρωτήσεις αν υπάρχει ρατσισμός, ναι υπάρχει ρατσισμός. Για αυτούς είναι το ίδιο είτε είμαστε επιστήμονες είτε κάνουμε χειρωνακτική εργασία.» (Σ11)

«Άμεσα ποτέ, εμμέσως ναι. Εντάξει υπάρχει, οι Άγγλοι είναι ευγενικοί πάντα, αλλά έχουν μια μακιγιαρισμένη ευγένεια. Ποτέ δεν θα σου πουν, ότι είσαι ξένος αλλά με τον τρόπο τους μπορούν να σου πουν...να σε υποβαθμίσουν λίγο, να κάνουν μια διάκριση αλλά πότε ευθέως. Ειδικά για τους Έλληνες επιστήμονες δεν υπάρχει προκατάληψη, γιατί οι Έλληνες επιστήμονες είναι αρκετά καλοί για το σύστημα και τις γνώσεις. Απλά μπορεί να είναι προκατειλημμένοι για το πόσο γνωρίζεις τη γλώσσα για παράδειγμα, πόσο μπορείς να συνεννοηθείς και σίγουρα οποιοσδήποτε λαός, οποιοσδήποτε άνθρωπος της ίδιας χώρας βλέπει κάποιο ξένο να έχει την ίδια θέση με αυτόν, σίγουρα αισθάνεται κάπως.» (Σ12)

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί, ότι οι πολλές διαφορετικές απόψεις των γιατρών πάνω στο θέμα αυτό δεν μπορούν να κατηγοριοποιηθούν και να ερμηνευθούν με βάση την κοινωνικοοικονομική τους προέλευση. Ίσως μια περαιτέρω έρευνα πάνω στο συγκεκριμένο θέμα με μεγαλύτερο αριθμό δείγματος θα μπορούσε να ερμηνεύσει την ποικιλία των απόψεων πάνω στο συγκεκριμένο θέμα.

5.2.3.5. Αλλαγές στο τρόπο ζωής, στο τρόπο εργασίας, στο σύστημα αξιών

Στην ερώτηση «Σε ποιους τομείς σας επηρέασε η παραμονή σας στη Μεγάλη Βρετανία; Τι έχει αλλάξει στον τρόπο ζωής, στον τρόπο εργασίας, στο σύστημα αξιών;» όλοι οι γιατροί του δείγματος είχαν κάτι αξιόλογο να περιγράψουν από τις εμπειρίες τους κατά τη διαμονή τους στη Μεγάλη Βρετανία είτε αφορά τις αλλαγές στο τρόπο ζωής τους, είτε στο τρόπο εργασίας τους είτε στο σύστημα αξιών τους.

Όσον αφορά τον τρόπο ζωής τους οι περισσότεροι γιατροί του δείγματος εκφράζουν τις δυσκολίες που καλούνται να αντιμετωπίσουν στη νέα χώρα εγκατάστασής τους ως προς το μεγαλύτερο κόστος διαβίωσης, ως προς τις διαπροσωπικές σχέσεις, ως προς το ωράριο εργασίας, ως προς τον τρόπο διασκέδασης, ως προς το ντύσιμο, ως προς τη συμπεριφορά και ως προς τη γραφειοκρατία της Μεγάλης Βρετανίας. Αυτό αποδεικνύεται από τις μαρτυρίες τους κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, οι χαρακτηριστικότερες των οποίων παρατίθενται παρακάτω και εστιάζονται στο υψηλό κόστος ζωής, στο συναισθηματικό κενό που νιώθουν μακριά από τους φίλους και τους συγγενείς τους:

«Ναι, τον τρόπο ζωής τον έχει αλλάξει σε μεγάλο βαθμό, όχι ως προς το καλύτερο βέβαια. Για παράδειγμα τα ενοίκια είναι ακριβά, επειδή θέλω να είμαι δίπλα στο χώρο εργασίας και να μην έχω καθημερινή μετακίνηση.» (Σ1)

«Είσαι μακριά από το σπίτι σου, τους αγαπημένους σου, οι κοινωνικές σχέσεις είναι διαφορετικές εδώ πέρα, είναι περισσότερο απρόσωπες οι καταστάσεις εδώ πέρα, δεν κάνεις εύκολα φίλους, κάνεις εύκολα γνωστούς ή παρέες αλλά δεν κάνεις εύκολα πιο στενές σχέσεις.» (Σ1)

«Δεν έχω καλή ποιότητα ζωής εδώ απλά ήρθα εδώ (στην Αγγλία) για να δουλέψω, να πάρω κάποια πράγματα που δυστυχώς δεν μας έδωσε η πατρίδα. Δεν περνάω καλά στην προσωπική μου ζωή, απλά είμαι εδώ στην Αγγλία μόνο για να δουλέψω, να πάρω μερικές γνώσεις παραπάνω και τεχνικές.» (Σ2)

«Η προσωπική ζωή έχει αλλάξει πολύ, γιατί είσαι μόνος σου εδώ, δεν έχεις γονείς, δεν έχεις περιβάλλον, δεν έχεις φίλους, τους παιδικούς σου φίλους, βέβαια έχουμε ένα πολύ καλό κύκλο

και είμαστε πολύ ευτυχισμένοι με αυτό. Τα αρνητικά είναι, ότι σου λείπει η οικογένεια, υπάρχει μια συναισθηματική φόρτιση, επειδή είσαι μακριά.» (Σ9)

«Ο τρόπος ζωής είναι πιο δύσκολος εδώ (στην Αγγλία). Ο καιρός είναι διαφορετικός, η οικογένεια μου είναι μακριά. Αλλά όλα αυτά είναι σε δεύτερη μοίρα, όταν τα επαγγελματικά είναι καλά.» (Σ10)

«Στο τρόπο ζωής έχει αλλάξει, τα ωράρια μου είναι πιο δύσκολα επαγγελματικά. Δηλαδή δουλεύω περισσότερες ώρες από την Ελλάδα.» (Σ4)

«Όχι δεν έχει αλλάξει κάτι, απλά θα έλεγα ότι ίσως οι έξοδοι μου έχουν περιοριστεί σε σχέση με όταν ήμουν στην Ελλάδα.» (Σ6)

«Έχουν αλλάξει αρκετά πράγματα, από διατροφικά πράγματα μέχρι και η διασκέδασή μου, η ψυχαγωγία μου και όλα αυτά.» (Σ12)

«Όσον αφορά την εμφάνιση δεν μπορεί να είσαι με το τζιν και με αθλητικά, πρέπει να είσαι προσεγμένος, η συμπεριφορά σου να είναι πάντα σωστή.» (Σ8)

«Πρέπει να έχεις τις επιστημονικές σου γνώσεις και πάρα πολύ γρήγορα να δίνεις λύση, να είσαι πολύ πρακτικός, να μεγιστοποιείς τη συμπεριφορά σου, μαθαίνεις να μην εκδηλώνεσαι όπως εκδηλωνόμαστε στην Ελλάδα με το μεσογειακό μας, να κρατάμε πάντα το μέσο όρο, ούτε να δείχνουμε πάρα πολύ θυμωμένοι, ούτε πολύ χαρούμενοι, δηλαδή να είμαστε πιο πολύ διπλωμάτες και να φτάνουμε σε όρια και τα ξεπερνάμε σε περιβάλλοντα που δεν είμαστε συνηθισμένοι.» (Σ8)

«Η γραφειοκρατία των Άγγλων δεν συγκρίνεται με την ελληνική. Είναι πολύ χειρότερη η γραφειοκρατία τους. Κάποια θέματα στην Ελλάδα είναι πολύ πιο απλά, παραδείγματος χάρη για μεταφράσεις κειμένων, εδώ στην Αγγλία πρέπει να πληρώσεις 30 λίρες το έγγραφο.» (Σ11)

«Αλλάζει ο τρόπος ζωής στην Αγγλία. Νομίζω ότι αλλάζουν όλα. Είναι λογικό να αλλάξουν. Έρχεσαι σε μια άλλη κοινωνία, πολυπολιτισμική κοινωνία, είναι λογικό να αλλάξει.» (Σ3)

Μόνο ένας γιατρός εκφράζεται θετικά για την αλλαγή στον τρόπο ζωής που έχει τώρα κατά τη διαμονή του στην Μεγάλη Βρετανία και αυτό το αποδίδει, στο γεγονός, ότι όταν το οικονομικό θέμα είναι λυμένο, τότε περνάς καλά και νοιώθεις ευτυχισμένος. Έτσι αναφέρει:

«Ο τρόπος ζωής έχει αλλάξει προς το θετικό, ότι περνάω περισσότερο χρόνο με την οικογένεια παρά του ότι δουλεύω πιο πολύ γιατί δεν υπάρχει καλή διάθεση. Είμαστε πιο ευτυχισμένοι εδώ πέρα και κυρίως λόγω οικονομικού. Ας μη γελιόμαστε τώρα. Με αποτέλεσμα ότι περνάς περισσότερο χρόνο από ότι έχανες στην Ελλάδα ψάχνοντας και αγχωνόσουν. Ως υπέρ μου θα έλεγα ότι σαν οικογένεια μας έχει αλλάξει προς το καλύτερο.» (Σ7)

Όσον αφορά τον τρόπο εργασίας, οι περισσότεροι γιατροί του δείγματος συγκλίνουν στην άποψη ότι η εργασία τους στην Μεγάλη Βρετανία τους έχει βοηθήσει να δουλεύουν με διαφορετικό τρόπο, σαφώς καλύτερο και πιο οργανωμένο. Τα παρακάτω αποσπάσματα μαρτυρούν ακριβώς αυτή τη διαπίστωση.

«Έχει αλλάξει πάρα πολύ η συμπεριφορά προς τους ασθενείς και ο τρόπος σκέψης, που ασκώ Ιατρική καθημερινά.» (Σ1)

«Οι Άγγλοι βάζουν τη λογική της προληπτικής Ιατρικής, παρά της αντιμετώπισης, δηλαδή κάποια βήματα, πάντα να σκέφτεσαι πιο μπροστά, πάντα πρέπει να είσαι ευγενικός, να εξηγείς στους ασθενείς, να προσπαθείς να βρίσκεις λύσεις χωρίς να είσαι απότομος και χωρίς να τους αποκαρδιώνεις.» (Σ8)

«Πρέπει να είσαι πάντα συνεργάσιμος με τους συναδέλφους σου γιατί πάντα λειτουργούν σε επίπεδο ομάδας, σε δύσκολες αποφάσεις, παίρνονται αποφάσεις από κοινού.» (Σ8)

«Πρώτα από όλα διευρύνονται οι ορίζοντες, ο τρόπος που σκέφτεσαι, ο τρόπος που βλέπεις τους ασθενείς, ο τρόπος που αντιμετωπίζεις τους ασθενείς. Έχει αλλάξει πάρα πολύ ο τρόπος που ασκώ την Ιατρική, που δουλεύω.» (Σ9)

«Έχω γίνει πιο προσεκτικός, πολύ πιο μεθοδικός, έχω γίνει όπως θα έπρεπε να μια, να εξηγήσω τα πάντα στον ασθενή, να σημειώσω τα πάντα, να τα γράψω κάπου κάτω, ώστε να υπάρχουν γραπτώς, γενικότερα έχει γίνει πολύ πιο οργανωμένος ο τρόπος εργασίας μου εδώ πέρα.» (Σ12)

Στην ίδια ερώτηση, εάν έχει αλλάξει ο τρόπος εργασίας τους κατά την διαμονή τους στην Μεγάλη Βρετανία, μόνο δύο γιατροί θεωρούν, ότι ο τρόπος εργασίας τους παραμένει ο ίδιος. Συγκεκριμένα απαντούν:

«Με τον ίδιο τρόπο δουλεύω και στην Ελλάδα και στην Αγγλία. Δεν έχει αλλάξει κάτι στον τρόπο εργασίας.» (Σ10)

«Νομίζω ότι συμπεριφέρομαι το ίδιο, δεν έχει αλλάξει κάτι, απλά πλέον εδώ (στην Αγγλία) κάποια πράγματα τα θεωρείς δεδομένα, από το να έχεις γάντια μέχρι να ζητάς μια πολύπλοκη εξέταση και να την έχεις σε μια ώρα.» (Σ11)

Ακόμη δύο γιατροί του δείγματος κάνουν λόγο για το σκληρό ωράριο εργασίας όσο και το μεγάλο φόρτο εργασίας. Όμως τόσο οι υλικές απολαβές όσο και οι συμβολικές απολαβές είναι αντίστοιχες των συνθηκών εργασίας. Αυτό φαίνεται και από τις παρακάτω απόψεις τους:

«Το ωράριο εργασίας είναι μεγαλύτερο. Μπορεί να χρειαστεί να μείνεις πέραν του ωραρίου αλλά θα σε αποζημιώσουν.» (Σ6)

«Ο φόρτος εργασίας είναι ασύγκριτος, δουλεύω 12 ώρες την ημέρα. Εδώ δεν μπορείς να πάρεις ανάσα, δε σου χαρίζουν λίρα, ό,τι λεφτά βγάζεις, τα δουλεύεις μέχρι τελευταίας πέννας και οι ευθύνες είναι αφόρητες. Εντάξει η εμπειρία είναι ανεκτίμητη αλλά ακροβατείς νομίζω κάθε μέρα.» (Σ9)

Όσον αφορά τις αλλαγές στο σύστημα αξιών όλοι οι γιατροί του δείγματος συμφωνούν, ότι μόνο πλεονεκτήματα τους έχει προσφέρει η διαμονή τους στην Μεγάλη Βρετανία. Μάλιστα ένας γιατρός δηλώνει, ότι η «μετανάστευση» κατάφερε να βελτιώσει και τον χαρακτήρα του, γιατί τονώθηκε η αυτοπεποίθησή του. Χαρακτηριστικά αναφέρουν:

«Ναι, οφείλεται στις δύσκολες συνθήκες, στο ότι κάποια πράγματα που στην Ελλάδα θεωρείς δεδομένα, τώρα αποτελούν πολυτέλεια. Βλέπεις κάποια πράγματα, τα οποία είναι πιο αξιοκρατικά εδώ πέρα, τα οποία λες γιατί να μην μπορώ να τα έχω κι εγώ αυτά στη χώρα μου.» (Σ1)

«Το να ζεις ένα διάστημα στην Ελλάδα σε μια άλλη περιοχή και να ζεις σε μια άλλη χώρα, να δεις μια άλλη κουλτούρα σε κάνει καλύτερο άνθρωπο, γιατί εκτιμάς κάποια πράγματα που θεωρείς δεδομένα στην Ελλάδα και αντιλαμβάνεσαι και κάποια από τα μελανά σημεία που έχουμε εμείς στην Ελλάδα.» (Σ4)

«Έχουν ισχυροποιηθεί κάποιες αξίες που είχα ήδη από την Ελλάδα, δηλαδή η αξία της οικογένειας που εδώ πέρα είναι αρκετά δύναμη, οπότε μέσα από αυτή τη διαδικασία μπορείς να εκτιμάς πολλά διαφορετικά πράγματα, απλά και καθημερινά που έχεις στην Ελλάδα και απλά δεν τα εκτιμάς.» (Σ12)

«Δε νομίζω ότι έχει επηρεάσει δραματικά τις αξίες μου. Νομίζω, ότι και στην Ελλάδα όταν ήμουν, λειτουργούσα αντίστοιχα με ένα ανάλογο τρόπο και ίσως για αυτό να ήμουν και λίγο εκτός κλίματος. Αν εντόπιζα κάποια αλλαγή, είναι ότι αυξήθηκε η αυτοπεποίθησή μου, γιατί σίγουρα το να βρεθείς σε ένα δύσκολο ανταγωνιστικό περιβάλλον, ξένο και να προσπαθήσεις μόνος σου και μνα τα καταφέρεις ως ένα βαθμό, όσα έχω καταφέρει σίγουρα σε κάνει να πιστεύεις στον εαυτό σου. Και σίγουρα το γεγονός ότι εδώ σου δίνονται πάρα πολλές δυνατότητες να κάνεις πράγματα, επίσης σου τονώνει την αυτοπεποίθηση. Αυτό είναι ίσως μια αλλαγή αλλά όχι στις αξίες μου, ίσως στο χαρακτήρα μου» (Σ5)

Άρα ο τρόπος ζωής των γιατρών του δείγματος αναπόφευκτα αλλάζει, γιατί καλούνται να προσαρμοστούν στα δεδομένα μιας διαφορετικής κοινωνίας από αυτή που έχουν συνηθίσει μέχρι πρόσφατα, αυτή της πατρίδας τους. Και ομολογουμένως στους περισσότερους δεν αρέσει αυτή η αλλαγή. Όσον αφορά το τρόπο εργασίας, οι περισσότεροι συγκλίνουν στο ότι έχουν βελτιωθεί σε σχέση με τον τρόπο που δούλευαν στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της ειδικότητάς τους, κυρίως ως προς την οργάνωση της δουλειάς τους. Τέλος, όλοι οι γιατροί συμφωνούν, ότι η διαμονή και εργασία τους στη Μεγάλη Βρετανία έχει επιφέρει θετικές αλλαγές στο σύστημα αξιών τους. Του έχει βοηθήσει να βελτιώσουν τον χαρακτήρα τους και να δώσουν σημασία σε αξίες που παραμελούσαν ή θεωρούσαν δεδομένες, όπως για παράδειγμα το θεσμό της οικογένειας.

Στη συνέχεια της συνέντευξης τα υποκείμενα του δείγματος ρωτήθηκαν, εάν υπάρχουν μειονεκτήματα από την διαμονή και την εργασία σας στη Μ. Βρετανία. Από τις απαντήσεις φαίνεται, ότι υπάρχουν κάποια μειονεκτήματα στον τρόπο ζωής κυρίως, τα οποία όμως,

«παραμερίζονται όταν τα επαγγελματικά είναι καλά», όπως χαρακτηριστικά απαντά κι ένας γιατρός του δείγματος. (Σ10). Άλλοι αναφέρουν:

«Ότι πολλές φορές μας λείπει το καλοκαίρι της Ελλάδας. Οργανώνουμε τις άδειες μας αλλά δεν είναι το ίδιο να είσαι Ιωάννινα, μισή ώρα πτήσης με μια ώρα από τη θάλασσα. Και το άλλο είναι ότι κάποιες φορές νιώθουμε, ότι δουλεύουμε πολύ. (Σ3)

«Κοινωνικά μειονεκτήματα, ότι η οικογένεια μου είναι μακριά, ότι ο τρόπος ζωής είναι πιο δύσκολος εδώ, ο καιρός είναι διαφορετικός.»(Σ10)

«Νομίζω, ότι αν έχεις ένα καλό εισόδημα δεν υπάρχει κανένα μειονέκτημα. Τα μειονεκτήματα είναι εντελώς προσωπικά, δηλαδή μπορεί να σου λείπουν οι γονείς σου, οι φίλοι σου, κάποια συναισθηματική σχέση με την Ελλάδα, η οποία σου λείπει. Πέρα από αυτό δε μπορώ να βρω πολλά αρνητικά στο τρόπο ζωής. Μετά από έξι σχεδόν χρόνια δεν υπάρχει κάτι να μου λείπει.»(Σ5)

«Τα μειονεκτήματα είναι, ότι τον πρώτο καιρό έρχεσαι αντιμέτωπος με ένα καινούριο εργασιακό περιβάλλον, το οποίο σε στρεσάρει γιατί πρέπει να αποδείξεις, ξέρεις εδώ δεν έχεις 6 χρόνια ειδικότητας έρχεσαι και είσαι έτοιμος με αποτέλεσμα ο πρώτος χρόνος, η έναρξη του επαγγέλματος να είναι αρκετά στρεσογόνα. Βέβαια η υποστήριξη που έχεις από το περιβάλλον είναι εκπληκτική, κανείς δε σε μειώνει, μέσα σου προσπαθείς να αποδείξεις, ότι δεν είσαι ελέφαντας. Από εκεί και πέρα αλλά μειονεκτήματα, το κλίμα που είναι τραγικό γιατί παίζει ρόλο στον Έλληνα, ακούγεται κλισέ το ξέρω αλλά είναι θέμα, κατά τα άλλα θα έλεγα... και η νοσταλγία για την Ελλάδα Από εκεί και πέρα δεν βρίσκω άλλο αρνητικό να σου πω την αλήθεια. Είμαστε πολύ ευχαριστημένοι.» (Σ7)

«Έχω αποφασίσει, ότι δεν θα μείνω μόνιμα εδώ (Αγγλία). Δε σου μιλάω μόνο για κλιματολογικές συνθήκες. Ειλικρινά σου μιλάω, υπάρχει διάκριση και ρατσισμός, όσο και να δεν είναι τόσο φανερό. Αν είσαι οπουδήποτε αλλού εκτός Λονδίνου, νομίζω ότι κάποια μορφή διάκρισης, κάποιο bullying θα το αντιμετωπίσεις.» (Σ11)

Από τα μειονεκτήματα, που αναφέρουν συχνότερα, κεντρικό ρόλο παίζει το συναισθηματικό δέσιμο με την Ελλάδα, το οποίο εκφράζεται είτε με τον καλό καιρό της Ελλάδας και τη θάλασσα, είτε με το ότι ζουν μακριά από το οικογενειακό τους περιβάλλον.

Μόνο ένας γιατρός αναφέρει ως μειονέκτημα το ρατσισμό και τις διακρίσεις, αλλά αυτό το ζήτημα θα χρειαζόταν κατά τη γνώμη μου περισσότερη διερεύνηση, μιας και η μαρτυρία περί ρατσισμού ως μειονέκτημα από τη διαμονή και την εργασία στη Μεγάλη Βρετανία, είναι μεμονωμένη.

Στο τέλος της τρίτης κατηγορίας ερωτήσεων του οδηγού της ημιδομημένης συνέντευξης με θέμα «Εμπειρίες από την εργασία στη Μεγάλη Βρετανία», τέθηκε ως συμπερασματική ερώτηση εάν «Έχετε μετανιώσει και θεωρείτε ότι ήταν καλύτερα να μείνετε στην Ελλάδα». Ομόφωνα όλοι οι γιατροί του δείγματος απάντησαν αρνητικά είτε μονολεκτικά, είτε περιφραστικά θέλοντας να ενισχύσουν ή να αιτιολογήσουν την αρνητική τους απάντηση. Παρακάτω παρατίθενται κάποιες απαντήσεις πάνω στην συγκεκριμένη ερώτηση.

«Όχι δε νομίζω. Ίσα ίσα νομίζω, ότι ήταν το καλύτερο που μπορούσα να κάνω για μένα στο γεγονός, ότι με βοήθησε πάρα πολύ. Σε βοηθάει και σαν επαγγελματία και σαν προσωπικότητα.»
(Σ8)

«Επαγγελματικά όχι, γιατί νομίζω, ότι αυτά που κέρδισα αυτά τα χρόνια από δω (Αγγλία), δεν θα τα έπαιρνα ούτε σε 20 χρόνια στην Ελλάδα. Αλλά στην προσωπική μου ζωή είναι δύσκολο να το πω.» (Σ9)

Διαπιστώνουμε, ότι δεν υπάρχουν διαφορές, όσον αφορά το οικογενειακό και πολιτισμικό υπόβαθρο και στην ερώτηση, αν έχουν δει διαφορές στο σύστημα αξιών.

5.2.4. Ενδεχόμενη επιστροφή στην Ελλάδα

Ο τελευταίος άξονας της έρευνας εστιάζει στην ενδεχόμενη επιστροφή των νέων επιστημόνων στην Ελλάδα της κρίσης και την άποψή τους για το νέο απειλητικό φαινόμενο για την Ελλάδα, αυτό της διαρροής εγκεφάλων στο εξωτερικό (brain drain). Τα ευρήματα όπως αναλύονται παρακάτω μας δίνουν πληροφορίες α. για το αν υπάρχει επιθυμία ή σχεδιασμός επιστροφής στην Ελλάδα και υπό ποιες συνθήκες, β. τους παράγοντες που προκαλούν στους νέους επιστήμονες ανασφάλεια στη σκέψη της επιστροφής στην Ελλάδα πέρα από την ανεργία και γ. ποια είναι η προσωπική τους άποψη για τη μετανάστευση των Ελλήνων επιστημόνων

στο εξωτερικό και πως όλα αυτά συνδέονται με το οικονομικό και κοινωνικό τους υπόβαθρο (κοινωνική τάξη).

5.2.4.1. Ενδεχόμενο επιστροφής στην Ελλάδα και προϋποθέσεις

Πιο συγκεκριμένα, στην ερώτηση, εάν υπάρχει επιθυμία επιστροφής στην Ελλάδα και υπό ποιες συνθήκες, διαπιστώθηκε τόσο η θέση που κατέχουν αυτή τη στιγμή στο σύστημα υγείας της Αγγλίας όσο και η οικογενειακή τους κατάσταση παίζει καταλυτικό ρόλο στην απόφαση τους, αν θα επιστρέψουν στην Ελλάδα ή όχι. Σαφώς η κοινωνικοοικονομική καταγωγή της οικογένειάς τους δρα επίσης καταλυτικά στην απόφαση τους αυτή.

Στην ερώτηση υπό ποιες συνθήκες θα γυρνούσαν, χαρακτηριστικές είναι οι παρακάτω απαντήσεις, οι οποίες εστιάζονται στην προσωπική τους εκπαιδευτική και επαγγελματική κατάρτιση, η οποία δεν έχει να κάνει με τις συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα λόγω οικονομικής κρίσης:

«Σε δυο-τρία χρόνια το σκέφτομαι να γυρίσω. Έστω κι αν είναι τα πράγματα στην Ελλάδα, όπως είναι τώρα. Αν είναι χειρότερα ίσως να σκεφτώ να μείνω. Σκέφτομαι να μείνω δύο – τρία χρόνια λόγω εκπαίδευσης, να αποκτήσω περισσότερες εμπειρίες ενδεχομένως και μια εξειδίκευση και μετά να επιστρέψω στην Ελλάδα.» (Σ1)

«Όταν αισθάνομαι, ότι έχω αποκτήσει κάποια προσόντα και εμπειρία και αισθανθώ άνετος, ότι μπορώ μόνος μου να σταθώ στον ιδιωτικό τομέα στην Ελλάδα.» (Σ2)

Άλλοι πάλι ελπίζουν, ότι θα μπορέσουν κάποια στιγμή να συμβάλλουν με τις γνώσεις τους και την εμπειρία που θα έχουν αποκομίσει δουλεύοντας κάποια χρόνια σε άλλο σύστημα Υγείας (αυτό της Μεγάλης Βρετανίας) στη βελτίωση του συστήματος Υγείας της Ελλάδας. Χαρακτηριστικά αναφέρουν:

«Θα γυρνούσα με τις κατάλληλες προϋποθέσεις ότι θα είναι μια αντίστοιχη θέση που θα ήταν το επίπεδο που θα ήθελα, στο επίπεδο, που θα μπορούσα να αλλάζω πράγματα στην Ελλάδα με την εμπειρία που έχω στην Αγγλία. Δηλαδή μια απλή θέση επιμελητή δεν θα με έκανε να γυρίσω στην

Ελλάδα ποτέ. Μια υψηλόβαθμη όμως θέση στο πανεπιστήμιο και ταυτόχρονα σε επίπεδο Διευθυντή στην Ελλάδα, θα το σκεφτόμουν, γιατί θα είχα τη δύναμη και το ρόλο να αλλάξω – να βελτιώσω πράγματα σε μια ελληνική κλινική σύμφωνα με τα αγγλικά πρότυπα και να βοηθήσω και την εκπαίδευση φοιτητών.» (Σ10)

«Αν η κατάσταση είναι σταθερή οικονομικά και αν μπορέσω να φέρω και να εκμεταλλευτώ τις γνώσεις που απέκτησα εδώ, να τις εκμεταλλευτώ και στην Ελλάδα. (Σ11)

Στην ίδια ερώτηση υπό ποιες συνθήκες θα επέστρεφαν στην Ελλάδα, πολλοί είναι εκείνοι, που επηρεάζονται κυρίως από τον οικονομικό παράγοντα. Οι οικονομικές απολαβές δηλαδή στη Μεγάλη Βρετανία είναι πολύ περισσότερες από ότι στην Ελλάδα και δεν συγκρίνονται με όποια θέση κι αν κατέχει κάποιος στην Ελλάδα. Έτσι αναφέρουν:

«Ένα πάρα πολύ καλό εισόδημα, αντίστοιχο με αυτό της Αγγλίας και μια θέση σε ένα ιδιωτικό νοσοκομείο, πλέον γιατί στην Ελλάδα πλέον δεν νομίζω ότι μπορείς να πας να δουλέψεις σε δημόσιο νοσοκομείο πλέον. Εγώ προσωπικά για να είμαι ειλικρινής θα γύριζα μόνο στην Αθήνα σε κάποιο μεγάλο ιδιωτικό ή και στη Θεσσαλονίκη.» (Σ3)

«Θα γύριζα αν είχα μόνιμη δουλειά, όχι δουλειά με σύμβαση και ανάλογα και το μέρος που θα ήταν. Επίσης να υπάρχουν αξιοπρεπείς ως καλές απολαβές. Δε μιλάω να έχω τις απολαβές της Αγγλίας. Αν εγώ αυτή τη στιγμή γύριζα Ελλάδα θα έπαιρνα λιγότερο από το 50% του μισθού που παίρνω στην Αγγλία, οπότε με αυτό το μισθό δε γυρίζω.» (Σ4)

«Ναι θα γυρνούσα στην Ελλάδα αν είχα ένα μισθό που θα μπορεί να μας συντηρήσει και τους δύο, χωρίς να αγχωνόμαστε για τα επόμενα χρόνια. Αυτό που μας έλειψε στην Ελλάδα. Ακούγεται πολύ αδρό τώρα, αλλά δεν μπορώ να είμαι πιο λεπτομερής γιατί δεν ξέρω τι θα γίνει στην Ελλάδα. Το οικονομικό θέμα είναι υποκειμενικό. Παρόλα αυτά είναι το νούμερο ένα θέμα αν θα γύριζα στην Ελλάδα ή όχι.» (Σ7)

«Όταν θα είμαστε πολύ well established εδώ και θα μπορέσουμε να υποστηρίξουμε οικονομικά το να πάρουμε το ρίσκο να γυρίσουμε στην Ελλάδα, μπορεί να το κάνουμε. Αλλά υπάρχει μεγάλη αστάθεια επαγγελματική και δε θα το έπαιρνα έτσι ρίσκο να φύγουμε από εδώ. Τα παιδιά μεγαλώνουν. Δεν ξέρω... αν μπορούν σε πανεπιστήμια αργότερα και είναι πιο αυτόνομα. Έ, τώρα ξέρεις είναι αυτά τα οικογενειακά που σκέφτεσαι. Η μεγάλη είναι 5,5 – 5 ετών αλλά εδώ πάνε

και ένα χρόνο νωρίτερα, οπότε είναι year 1 (1η δημοτικού). Και το μικρό πάει παιδικό. Τους αρέσει. Από το 2012 πηγαίνοερχόμαστε, μετά μείναμε κιόλας γιατί είχα άδεια από την ειδικότητα που γέννησα το 2ο, οπότε ουσιαστικά η μεγάλη από 1,5 ετών ζει εδώ και τα τελευταία 3 χρόνια είναι εδώ σταθερά. Οπότε δεν θυμάται και κάτι άλλο.» (Σ9)

Τέλος η άποψη ενός γιατρού, η οποία δείχνει την πραγματικότητα της κατάστασης λέει ότι συναισθηματικά θέλει να επιστρέψει στην πατρίδα ο συγκεκριμένος γιατρός, ρεαλιστικά όμως δεν θα γίνει ποτέ, γιατί η Ελλάδα μας δεν θα δημιουργήσει ποτέ τις ιδανικές για αυτόν συνθήκες στο εργασιακό περιβάλλον, ώστε να επιστρέψει στον τόπο καταγωγής του. Συγκεκριμένα λέει:

«Αν μελλοντικά έχω κάποιες συνθήκες πολύ θετικές για να γυρίσω, μπορεί να το σκεφτώ. Αλλά προς το παρόν δε νομίζω να υπάρξουν αυτές οι συνθήκες στα επόμενα 20 χρόνια στην Ελλάδα.» (Σ3)

Συμπερασματικά θα λέγαμε, ότι όλοι οι γιατροί του δείγματος κατά βάθος θα ήθελαν να επιστρέψουν κάποια στιγμή στην πατρίδα τους για συναισθηματικούς λόγους. Η διαφορά έγκειται στο ότι κάποιοι συμβιβάζονται ρεαλιστικά με συγκεκριμένες συνθήκες που θα αντιμετωπίσουν σε περίπτωση επιστροφής στην Ελλάδα και κάποιο όχι. Άρα η απάντηση στην συγκεκριμένη ερώτηση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την κοινωνική τους καταγωγή. Κι αυτό επειδή οι γιατροί που ανήκουν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα έχουν την υλική τους κληρονομιά από τους γονείς τους, ως στήριγμα μέχρι να δουν τι επαγγελματικές επιλογές έχουν. Άρα είναι πιο εύκολο για αυτούς να πάρουν την απόφαση να επιστρέψουν στην Ελλάδα, εάν κάτι δεν τους αρέσει στην εργασία τους ή γενικότερα στον τρόπο ζωής σε σύγκριση με όσους προέρχονται από μεσαία ή χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα και δεν έχουν «στρωμένη δουλειά» να τους περιμένει.

5.2.4.2. Παράγοντες που προκαλούν ανασφάλεια σε ενδεχόμενη επιστροφή στην Ελλάδα

Στην συνέχεια οι συμμετέχοντες στην έρευνα ρωτήθηκαν πιο συγκεκριμένα εάν υπάρχουν παράγοντες που τους προκαλούν ανασφάλεια στη σκέψη επιστροφής πέρα από την

ανεργία, ώστε να διερευνηθεί αν τελικά η οικονομική κρίση που πλήττει μεταξύ άλλων και το επάγγελμα των ιατρών είναι ο ουσιαστικός ή ο φαινομενικός λόγος. Χαρακτηριστικά αναφέρουν:

«Είμαι αρκετά πραγματιστής. Η ανασφάλεια του ΕΣΥ της Ελλάδας είναι από τα πράγματα που με ενοχλούνε. Η κοινωνία και τα προβλήματα που έχει η Ελλάδα ως κοινωνία επειδή μεγαλώσαμε μέσα σε αυτά δεν είναι ανυπέρβλητα, έτσι ώστε να γυρίσεις. Δηλαδή αν έχεις δουλειά μέσα σε ένα σύστημα που φαίνεται να πάει προς το καλύτερο, είναι ένα αρκετά καλό κίνητρο να γυρίσω πίσω. Δε θεωρώ ότι θα έχει αλλάξει η κατάσταση της χώρας στα επόμενα δύο χρόνια, έτσι ώστε να αλλάξουν οι συνθήκες. Και είναι ανεξάρτητο από ποια κυβέρνηση υπάρχει.» (Σ4)

«Το πολιτικό σκηνικό της χώρας, ότι μπορεί ανά πάσα στιγμή κάποια κυβέρνηση να αλλάξει όρους στο Δημόσιο, να αλλάξει τις συνθήκες τελείως, δε θα έλεγα κάτι άλλο.» (Σ10)

«Ο κύριος παράγοντας είναι η αναξιοκρατία, το 2ο είναι το πελατειακό κράτος, ο γνωστός του γνωστού, που θα έχει προτεραιότητα από εσένα όσα διδακτορικά και να κάνεις, όσα postdoc και να κάνεις, όσες δημοσιεύσεις και να έχεις, το 3ο και βασικό είναι η έλλειψη επενδύσεων που σημαίνει ότι οικονομικά η χώρα δε θα ορθοποδήσει και 4ο και βασικό που μάλλον δεν είναι 4ο αλλά 1ο και βασικό η έλλειψη παιδείας του Έλληνα. (Σ12)

«Έχουμε συνηθίσει εδώ, δεν ξέρω αν θα μας φαίνεται ξένος ο τρόπος ζωής, αν θα συνηθίσουν τα παιδιά.» (Σ9)

Προκύπτουν βάσιμες ενδείξεις, ότι οι περισσότεροι γιατροί που μετανάστευσαν στην Μεγάλη Βρετανία κατά την τελευταία δεκαετία, μετανάστευσαν λόγω της οικονομικής κρίσης. Οι λίγες απαντήσεις εστιάζουν στην μη σωστή λειτουργία του ΕΣΥ, στο πολιτικό σκηνικό της χώρας μας, στην αναξιοκρατία, στο πελατειακό κράτος, στην έλλειψη επενδύσεων, στην έλλειψη παιδείας του Έλληνα και στην ανασφάλεια, αν θα συνηθίσουν πάλι τον τρόπο ζωής της Ελλάδας.

5.2.4.3. Η άποψη των γιατρών του δείγματος για τη «διαρροή επιστημόνων»

Στη συνέχεια της συνέντευξης ζητήθηκε η γνώμη των γιατρών του δείγματος για το φαινόμενο της διαρροής επιστημόνων στο εξωτερικό (brain drain). Από τις μαρτυρίες τους, συμπεραίνεται, ότι κάποιοι πιστεύουν ή καλύτερα θέλουν να πιστεύουν, ότι η διαρροή ειδικά των Ελλήνων γιατρών προϋπήρχε της οικονομικής κρίσης. Αυτό φαίνεται από τις παρακάτω μαρτυρίες τους:

«Το φαινόμενο αυτό ειδικά με τους γιατρούς ήταν πιο παλιό, λόγω της λίστας αναμονής της ειδικότητας στην Ελλάδα. Προϋπήρχε της κρίσης. Εγώ τέλειωσα το 2008, η κρίση ξεκίνησε το 2009 και ήδη το 2006-2007 που ήταν μεγάλες οι λίστες έφευγε αβέρτα ο κόσμος. Τώρα για άλλες ειδικότητες έχει γίνει...έχει μειωθεί τα τελευταία χρόνια αυτό το φαινόμενο. Η άποψη μου είναι ότι...είναι σίγουρα στενάχωρο και δε βλέπω κάποια λύση στον άμεσο ορίζοντα γιατί η κρίση θα κρατήσει κάποια χρόνια ακόμη. Τους δικαιολογώ απόλυτα που φεύγουνε ψάχνοντας στο εξωτερικό αλλά κάποια στιγμή ελπίζω ότι θα γυρίσουμε. Όχι όλοι, οι πιο πολλοί.» (Σ6)

«Το brain drain δεν έχει να κάνει κατά τη γνώμη μου με την οικονομική κρίση στο χώρο της Ιατρικής. Έχει να κάνει με την εξειδίκευση. Γιατί ακριβώς έχουν αρχίσει όλοι να συνειδητοποιούν ότι αν δεν πας για λίγο στο εξωτερικό, αν δεν μάθεις κάτι παραπάνω, όταν κα αν σε ενδιαφέρει να καταλάβεις μια θέση στο ΕΣΥ, δεν θα έχεις τα προσόντα, δεν θα έχεις τις γνώσεις, δεν θα έχεις το βιογραφικό για να την καταλάβεις. Υπήρχε πάντα ένας αριθμός γιατρών που έφευγε στο εξωτερικό για εξειδίκευση, ο αριθμός αυτός έχει 5πλασιαστεί/ 10πλασιαστεί γιατί έρχονται παιδιά μικρότερης ηλικίας για να κάνουν ειδικότητα» (Σ11)

Όμως οι περισσότεροι γιατροί του δείγματος της έρευνας θεωρούν αυτή τη λύση της μετανάστευσης αναγκαστική για ποικίλους λόγους. Ένας γιατρός ονοματίζει ως αιτία αυτής της αναγκαστικής μετανάστευσης το μη οργανωμένο ελληνικό σύστημα υγείας:

«ο σώσας εαυτόν, σωθήτω» αυτή είναι η άποψη μου. Δεν έχει κανένα νόημα νομίζω, αν μπορείς να φύγεις να ταλαιπωρείσαι σε ένα σύστημα που δεν έχει να σου προσφέρει τίποτε. Γιατί να το κάνεις αυτό; Εντάξει μπορεί να υπάρχουν ηθικοί λόγοι για να το κάνεις αυτό αλλά νομίζω πρέπει να είσαι ρεαλιστής. Αν κάποιος μπορεί να φύγει και δεν έχει υποχρεώσεις στην Ελλάδα και νιώθει

ότι έχει τη δύναμη να παλέψει σε ένα καινούργιο σύστημα και να κάνει μια καινούργια αρχή στη ζωή του, νομίζω ότι είναι ό,τι καλύτερο θα μπορούσε να κάνει στην παρούσα φάση και στην παρούσα συνθήκη.» (Σ5)

Άλλη αιτία της αναγκαστικής μετανάστευσης των νέων επιστημόνων αναφέρεται από τους γιατρούς του δείγματος και η μείωση των μισθών ως συνέπεια της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Παρακάτω αναλύει την άποψη αυτή ένας γιατρός του δείγματος με αριθμούς:

«Ο κόσμος φεύγει γιατί...όταν εγώ ξεκίνησα ο μισθός ήταν 1200-1300 και με εφημερίες χαλαρά πήγαινε 2000. Τώρα ο μισθός είναι 1000 ευρώ και τις εφημερίες δεν σου τις πληρώνουν κιόλας. Άντε να πας 1300. Είναι πολύ χάλια και οι εργασιακές συνθήκες. Αυτός είναι ένας έξτρα λόγος που τα τελευταία χρόνια ο κόσμος φεύγει μαζικά. Το Ιπποκράτειο μου χρωστά πάνω από 1000 ευρώ σε εφημερίες.» (Σ6)

Άλλη μια παράμετρος που οδηγεί τους νέους γιατρούς στην μετανάστευση, κατά τη γνώμη τους, αναφέρεται και η έλλειψη δυνατότητας εξειδίκευσης τους στα ελληνικά νοσοκομεία. Πιο συγκεκριμένα, το ελληνικό σύστημα υγείας δεν δίνει την δυνατότητα στους γιατρούς κατά τη διάρκεια ή μετά την ειδικότητα τους, να κάνουν κάποια υποειδίκευση πάνω στην ειδικότητά τους. Συγκεκριμένα αναφέρουν κάποιοι γιατροί του δείγματος:

«Από τη μια πλευρά δεν είναι κακό με την έννοια ότι η Ελλάδα δεν μπορεί να προσφέρει σε κάποιους τομείς όσα μπορεί να προσφέρει η Αμερική, η Αγγλία, η Γερμανία. Δηλαδή από μόνη της η επιστήμη είναι πιο πίσω στην Ελλάδα, αφενός γιατί δεν έχουν εξελιχθεί τα πράγματα εδώ, αφετέρου οι άνθρωποι/ οι γιατροί που βρίσκονται στα νοσοκομεία/ πανεπιστήμια δεν αφήνουν τους νέους να εξελιχθούν. Το σύστημα στην Ελλάδα δεν ευνοεί κάποιον, ο οποίος είναι καλό και νέος σε ηλικία να εξελιχθεί γρηγορότερα από κάποιον που είναι μεγαλύτερος με όχι τόσα προσόντα που απλά είναι στο σύστημα. Εδώ δεν υπάρχει αυτό στην Αγγλία. Οφείλεται και στις δύο πλευρές, και στη χώρα που διώχνει τους επιστήμονες και αφετέρου στη χώρα που προφέρει πράγματα στους επιστήμονες. Δεν υπάρχει σταθερότητα στην Ελλάδα, ούτε θέσεις κατάλληλες, ούτε δομές να υποστηρίξουν νέα άτομα. Υπάρχουν σε άλλες χώρες και επίσης σε άλλες χώρες είναι και πιο εξελιγμένα τα πράγματα.» (Σ10)

«Δεν τους αδικώ, από την άλλη νομίζω ότι και η Ελλάδα αν μπορούσε να μπει στις σωστές κλινικές, αν μπορούσε να κάνει τα σωστά βήματα και η Ελλάδα προσφέρει καλή εκπαίδευση

στο προσωπικό της. Είναι προσωπική επιλογή του καθενός και ανάλογα με τις συνθήκες που παίρνεις την απόφαση. (Σ9)

Άλλη μια αιτία της μετανάστευσης των νέων επιστημόνων αποτελεί σύμφωνα με τις μαρτυρίες των ιδίων και η λαθεμένη εκπαιδευτική πολιτική, σύμφωνα με την οποία ο αριθμός των εισαχθέντων φοιτητών δεν αντιστοιχεί με τον αριθμό των επιστημόνων ανά κλάδο, που απορροφούνται κάθε χρόνο στην ελληνική αγορά εργασίας. Ένας από τους γιατρούς του δείγματος λέει χαρακτηριστικά:

«Θεωρώ ότι είναι ένα πράγμα, το οποίο ήταν αναπόφευκτο να γίνει. Καταρχάς, για μένα ξεκινάς από τη λάθος βάση που έχει οικοδομηθεί λάθος το όλο εκπαιδευτικό σύστημα στην Ελλάδα. Στην Ελλάδα σπουδάζει όποιος θέλει και όχι όποιος μπορεί. Δηλαδή είτε μπορείς να τα καταφέρεις να τελειώσεις μια σχολή, είτε δεν μπορείς, θα το πάρεις το πτυχίο που σημαίνει ότι στην Ελλάδα έχει συσχετιστεί λάθος για εμένα με την αγορά εργασίας. Το ότι σπουδάζεις δε σημαίνει ότι θα βρεις δουλειά έτσι έχουν τα πράγματα. Οπότε θεωρώ ότι έχει γίνει τελείως λάθος προγραμματισμός. Δηλαδή για παράδειγμα βγάζεις 300 δικηγόρους κάθε χρόνο και μπορείς να καλύψεις τις ανάγκες μόνο 200, οι άλλοι 100 ή θα μείνουν άνεργοι ή αν ανοίξουν και αυτοί γραφείο και θα πάρουν δουλειά από τους άλλους 200, οπότε όλοι θα ζουν μη ικανοποιητικά. Γενικά υπάρχει λαθεμένος σχεδιασμός από το εκπαιδευτικό και εργασιακό σύστημα από την αρχή. Και αντί να αλλάζει αυτό το πράγμα γίνεται όλο και χειρότερο. Έχει επιδεινωθεί η κατάσταση στον τομέα των ιατρών λόγω οικονομικής κρίσης β γιατί...ειδικά στη επαρχία, γιατί εκεί που είχε όταν οι καιροί ήταν καλοί και υπήρχε οικονομική ευρωστία να το πούμε έτσι αν και αυτό ήταν πλασματικό ο άλλος είχε τη δυνατότητα να δώσει 20-30-40 ευρώ για επίσκεψη σε έναν γιατρό. Τώρα δεν έχει την οικονομική δυνατότητα να το κάνει αυτό, οπότε αναγκαστικά θα πάει στο νοσοκομείο.» (Σ12)

Εντυπωσιακή βέβαια είναι και η διαπίστωση του ίδιου του δείγματος, ότι φεύγουν οι πιο άξιοι, οι πιο ικανοί να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις τόσο στον επαγγελματικό χώρο όσο και στην προσαρμογή τους σε ένα νέο τρόπο ζωής μακριά από την χώρα που μεγάλωσαν, την οποία εκφράζουν με τις παρακάτω απόψεις τους:

«Τα τελευταία χρόνια, μπορεί να ακουστεί αλαζονικό, φεύγουν μαζικά οι πιο άξιοι.» (Σ7)

«Ότι πιο καταρτισμένο, ελπιδοφόρο υλικό υπάρχει και μάλιστα το οποίο έχει εκπαιδευτεί με χρήματα του ελληνικού κράτους πηγαίνει κατευθείαν έτοιμο στο εξωτερικό για να προσφέρει τις υπηρεσίες φυσικά για πάρα πολύ καλό σκοπό δεν το συζητάω, αλλά παραμένει στην Ελλάδα και επιστημονικά αλλά κυρίως κοινωνικά και πολιτιστικά κιάλας ένας χαμηλού επιπέδου νέος κόσμος που δημιουργεί και άσχημη και συμβάλλει πάλι στην άσχημη κατάσταση και δεν είναι εύκολο να αλλάξει έτσι το ρου και τη διάθεση και το ρου του νέου κόσμου.» (Σ8)

Αξίζει να μνημονευθεί, ότι η αντιμετώπιση όσων γιατρών επέλεξαν να παραμείνουν στην Ελλάδα δεν ήταν καθόλου καλή απέναντι σε όσους «επέλεξαν» να μεταναστεύσουν. Αυτό το αναφέρει συγκεκριμένος γιατρός του δείγματος ως εξής:

«Η αντιμετώπιση που είχαμε από αυτούς που έμειναν πίσω ήταν κακή. Θεωρούσαν ότι ήταν η εύκολη λύση να πας έξω. Έχουν μαύρα μεσάνυχτα, όσοι πιστεύουν αυτό.» (Σ7)

Μετά την παράθεση των απόψεων των γιατρών του δείγματος πάνω στο θέμα της διαρροής των επιστημόνων, φυσικά τους ζητήθηκε να εκφράσουν τι επιπτώσεις έχει το φαινόμενο αυτό για την Ελλάδα. Άλλοι εντόπισαν κοινωνικές επιπτώσεις, όπως φαίνεται στο παρακάτω απόσπασμα:

«Το βλέπω όποτε ταξιδεύω, έχει κοινωνικές επιπτώσεις, έχει οικογενειακές επιπτώσεις. Βλέπεις μεγάλους ανθρώπους, συνταξιούχους να παίρνουν το αεροπλάνο να έρχονται εδώ (Αγγλία) για να κάνουν baby sitting τα εγγόνια τους. Βλέπεις μωρά όλη την ώρα πήγαινε – έλα με τα αεροπλάνα.» (Σ1)

Άλλοι μίλησαν για ελλειπείς παροχές του ελληνικού συστήματος, γιατί όπως λένε και οι ίδιοι φεύγουν οι καλύτεροι. Χαρακτηριστικές είναι οι παρακάτω μαρτυρίες του δείγματος:

«Είναι πάρα πολύ κακό για τη χώρα γιατί στην ουσία η χώρα αποδυναμώνεται επιστημονικά. Είναι λογικό όταν δεν φεύγουν κάποιοι άνθρωποι που είναι καλοί στην δουλειά τους, η χώρα αυτούς τους στερείται. Αλλά νομίζω αυτή τη στιγμή είναι και αναπόφευκτο. Αυτή τη στιγμή όποιος μπορεί, φεύγει, από ότι βλέπω από γνωστούς, συγγενείς και φίλους.» (Σ3)

«Οι επιπτώσεις είναι ότι θα χειροτερέψει το επιστημονικό επίπεδο των γιατρών, των μηχανικών, των οικονομολόγων, γιατί κατά τη δική μου άποψη αυτοί οι οποίοι μένουν στην Ελλάδα είναι

αυτοί οι οποίοι βολεύονται, δεν θέλουν να εξελιχθούν και επαγγελματικά και τουλάχιστον – δε θέλω να μιλήσω για άλλες ειδικότητες αλλά όσον αφορά τους γιατρούς είναι αυτοί, οι οποίοι δεν είναι καλοί και δεν μπορούν να σταθούν και επαγγελματικά και στο εξωτερικό.» (Σ3)

«Συνήθως φεύγει ένα ανθρώπινο δυναμικό, το οποίο ελπίζει ότι μπορεί να κάνει κάτι στο εξωτερικό και οι άνθρωποι οι οποίοι πιστεύουν ότι μπορούν να επιβιώσουν στο εξωτερικό τόσο επαγγελματικά όσο και προσωπικά, και αυτοί που μένουν πίσω είναι οι άνθρωποι που μένουν πίσω λόγω οικογένειας, είτε προσωπικών, είτε γιατί επαγγελματικά φοβούνται να κάνουν ένα βήμα παραπάνω. Αν είναι εργένηδες και προτιμούν να είναι άνεργοι μέχρι να ανοίξει η θέση στο Δημόσιο π.χ. αν είναι γιατροί και προτιμούν να είναι άνεργοι και προτιμούν να εξασκούν πολύ χαμηλής ποιότητας Ιατρική μέχρι να ανοίξουν θέσεις από το να φύγουν σε μια χώρα και αν εξελιχθούν έστω 1-2 χρόνια, νομίζω ότι αυτό είναι... ίσως δεν πιστεύουν στις δυνατότητές τους.» (Σ4)

«Ποιοι θα μείνουν πίσω να δουλέψουν στο νοσοκομείο, ποιοι θα μείνουν πίσω να δουλέψουν στον ιδιωτικό τομέα; Το επίπεδο φαντάζομαι, ότι θα πέσει πάρα πολύ. Από την άλλη πλευρά δεν ξέρω αν μας χρειάζεται και όλου η Ελλάδα. Υπήρχε ένα φοβερός πληθωρισμός στην Ελλάδα γιατρών και πραγματικά δεν ξέρω αν χρειάζεται τόσους γιατρούς η Ελλάδα. Τώρα φυσικά έχουμε φτάσει στο άλλο άκρο, να φεύγουμε όλοι, αλλά δεν ξέρω ίσως και το σύστημα, η αγορά αυτορυθμίζεται κατά κάποιο τρόπο.» (Σ5)

«Οι υπηρεσίες που απολαμβάνει ο κόσμος σε όλους τους τομείς, όχι μόνο στην Ιατρική, είναι χαμηλότερου επιπέδου.» (Σ7)

«Εντάξει, οι καλοί γιατροί φεύγουν, δεν ξέρω τι έχει μείνει πίσω.» (Σ9)

Οι περισσότεροι όμως γιατροί του δείγματος δυστυχώς επικεντρώθηκαν στις οικονομικές επιπτώσεις για την Ελλάδα, όταν ρωτήθηκαν για τις αρνητικές συνέπειες που έχει στη χώρα το νέο μεταναστευτικό κύμα των επιστημόνων. Οι παρακάτω μαρτυρίες τους είναι σαφείς:

«Φαντάσου εμάς που βγήκαμε από το ΑΧΕΠΙΑ, εμάς μας πλήρωσε το κράτος, σπουδές 6 χρόνια, μετά δουλεύαμε, μας πλήρωνε το κράτος 5 χρόνια για να κάνουμε ειδικότητα, για να βγούμε ΩΡΛ για να στελεχώσουμε τα νοσοκομεία ή οτιδήποτε άλλο για την πατρίδα και τώρα επειδή μας

κάνανε όπως μας κάνανε σηκωθήκαμε και φύγαμε και ήμασταν άχρηστοι όταν τελειώσαμε. Οπότε φυσικά έχει επιπτώσεις για την Ελλάδα και οικονομικές γιατί εμείς δεν πληρώσαμε για τις σπουδές μας όπως πληρώνουν εδώ αλλά και πρακτικές γιατί θα φτάσουμε σε μια φάση που δεν θα υπάρχει κανένας, ούτε να πάει ως ειδικευόμενος στα νοσοκομεία, ούτε ως ειδικός.» (Σ2)

«Οι άλλες χώρες παίρνουν προσωπικό ήδη εκπαιδευμένο, για το οποίο έχει πληρώσει η ελληνική κοινωνία ήδη μέσω της φορολογίας για να τα εκπαιδεύσει, απλά η ελληνική αγορά ή το ελληνικό κράτος δεν κάνουν τίποτε ή δεν μπορούν να τους απορροφήσουν.»(Σ4)

«Υπάρχει ένα ηθικό ζήτημα όταν φεύγεις, π.χ. εμένα μου έδωσε η Ε.Κ.Ε μια υποτροφία 1 χρόνου που όποιο ίδρυμα σου δίνει μια υποτροφία περιμένει ότι αυτή η γνώση που θα μάθεις, θα πας να την εφαρμόσεις στην Ελλάδα και μακροπρόθεσμα η χώρα σου θα κερδίσει από αυτό αλλά επειδή δε υπάρχει καμιά σαφής δομή και όλα γίνονται πρόχειρα, δηλαδή πάρε μια υποτροφία αλλά δεν έχουν σκεφτεί πως θα σε αξιοποιήσουν μετά. Πάρε μια υποτροφία για ένα χρόνο αλλά μετά είσαι επί ξύλου κρεμάμενος. Τι θα κάνεις μετά αν δε σου δίνουν τη δυνατότητα να εργαστείς κάπου, να αξιοποιήσεις αυτό που έμαθες; Οπότε, το ηθικό δίλημμα εκμηδενίζεται. Συμφωνώ απόλυτα. Εμείς σπουδάσαμε δωρεάν, η Ελλάδα είναι από τις λίγες χώρες που μπορείς να σπουδάσεις στο πανεπιστήμιο δωρεάν και παρόλα αυτά η Ελλάδα δεν αξιοποιεί τον καρπό των χρημάτων που ξοδεύει στους ανθρώπους.» (Σ5)

«Ουσιαστικά εκπαιδεύτηκα στην Ελλάδα, το ελληνικό δημόσιο πλήρωσε για μένα στην εκπαίδευση μου στο σχολείο, στο Πανεπιστήμιο, στην ειδικότητα και να τα εκμεταλλεύεται μια ξένη χώρα γιατί εδώ στην Αγγλία για να φοιτήσουν οι φοιτητές πληρώνουν δίδακτρα. Εμένα η Αγγλία τα εκμεταλλεύτηκε όλα αυτά γιατί ήρθα έτοιμος από την Ελλάδα. Αυτό δεν είναι πρόβλημα της Αγγλίας, είναι της Ελλάδας.» (Σ10)

«Όταν πληρώνεις τόσα εκατομμύρια για να σπουδάσεις έναν πολίτη σου και ξαφνικά ο πολίτης σου φεύγει χωρίς το κράτος να εκμεταλλευτεί ότι του έχει προσφέρει δωρεάν τόσο καιρό, ναι έχει επιπτώσεις. Και θα δεις σε λίγα χρόνια ότι όλο και λιγότεροι άνθρωποι θα πηγαίνουν στο εξωτερικό γιατί λόγω της κρίσης δεν θα έχουν οι γονείς να τους στείλουν και οι γιατροί που είναι ήδη στην Ελλάδα, που έχουν σπουδάσει στην Ελλάδα, όλο και περισσότεροι θα φεύγουν και σε σου κρύβω ότι και εγώ θα έφευγα για Αμερική αν γυρνούσα το χρόνο πίσω. Τότε θεωρούσα ότι 12 ώρες ταξίδι είναι πασαρα πολύ μακριά. (Σ11)

«Η Ελλάδα δηλαδή προετοιμάζει επιστήμονες, δαπανά χρήματα για να τους σπουδάσει, επενδύει πάνω τους και τους παίρνουν...έτοιμους κάποιες άλλες χώρες. (Σ12)

Από τις απόψεις λοιπόν των γιατρών του δείγματος πάνω στο φαινόμενο της διαρροής επιστημόνων στο εξωτερικό (Brain Drain) γενικότερα, προκύπτουν ενδείξεις ότι η μετανάστευσή τους κατά κάποιο τρόπο ήταν αναγκαστική, λόγω της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Απλά ο καθένας το εκφράζει διαφορετικά. Άλλος δηλαδή δίνει βαρύτητα στο μη οργανωμένο ελληνικό σύστημα υγείας, άλλος στην έλλειψη δυνατότητας εξειδίκευσης στα ελληνικά νοσοκομεία και άλλος στη μείωση των οικονομικών απολαβών ή στην προκήρυξη ελάχιστων θέσεων εργασίας στο ΕΣΥ. Από τη μία φεύγουν για την προσωπική τους επαγγελματική εξέλιξη και είναι χαρούμενοι για αυτό, από την άλλη στεναχωριούνται γιατί νιώθουν, ότι φεύγουν οι πιο άξιοι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν και αυτό θα έχει σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα αρνητικό αντίκτυπό στην ποιότητα παρεχόμενης Ιατρικής φροντίδας από το ελληνικό σύστημα υγείας στους Έλληνες πολίτες.

Στο τέλος της συνέντευξης τους ζητήθηκε να εκφράσουν την άποψη τους, αν θεωρούν, ότι υπάρχει ρεαλιστική λύση για την αντιμετώπιση του τόσο επίκαιρου και έντονου κοινωνικού πια προβλήματος της διαρροής επιστημόνων, που αποτελούν και οι ίδιοι μέρος αυτού του πληθυσμού που επέλεξε ή αναγκάστηκε να μεταναστεύσει.

Μόνο ένας γιατρός εκφράζει ότι για αυτή τη γενιά δυστυχώς ρεαλιστική λύση δεν υπάρχει. Πρέπει να γίνει σωστός όμως σχεδιασμός, ώστε η επόμενη γενιά να δει πάλι την Ελλάδα να ευημερεί:

«Ρεαλιστική λύση σε αυτή τη φάση δεν νομίζω ότι υπάρχει. Νομίζω ότι είναι ένα γενικότερο πρόβλημα της οικονομικής κρίσης στη χώρα που οδήγησε σε αυτό. Θα πρέπει να υπάρξει μια μεγάλη βελτίωση γενικά για να αλλάξει αυτό το οποίο δυστυχώς νομίζω ότι η δική μας γενιά δε θα προλάβει να το ζήσει αυτό. Ίσως τα παιδιά μας να ζήσουν μια άλλη Ελλάδα, μια Ελλάδα που θα αλλάξει και πάλι να ευημερεί. Αλλά η δική μας γενιά ρεαλιστικά είναι λίγο δύσκολο» (Σ3)

Όλοι οι υπόλοιποι γιατροί του δείγματος εκφράζουν ουσιαστικά τις προτάσεις τους για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που τους οδηγούν τελικά στη μετανάστευση. Προτάσεις ρεαλιστικές και ίσως αυτονόητες για ένα υγιές κράτος, όπου τα αυτονόητα είναι δεδομένα από όλους του πολίτες του. Αυτές οι προτάσεις διατυπώνονται με σαφήνεια και στα παρακάτω αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις των γιατρών του δείγματος:

«Το μόνο που φαντάζομαι ως αντιμετώπιση είναι η αζιοκρατία, η αντιμετώπιση της διαφθοράς σε όλα τα επίπεδα, σε δημόσιο, σε πανεπιστήμιο. Αυτό που με ενοχλεί είναι ότι η διαφθορά διαιωνίζεται σε άτομα δικής μου γενιάς. Ότι είναι μεγαλωμένοι κι αυτοί με την ίδια αντίληψη.» (Σ1)

«Θα σου απαντήσω με κάτι το οποίο δεν περίμενα ότι θα το πω ποτέ, αλλά νομίζω ότι στην Ελλάδα για να ανορθωθεί το σύστημα υγείας θα πρέπει να ιδιωτικοποιηθούν τα νοσοκομεία. Όχι να πουληθούν, να έχουν την έννοια της αυτοδιαχείρισης. Θες να το πεις ιδιωτική πρωτοβουλία, θες να το πεις ότι ανήκουν στο δήμο αλλά θα πρέπει τα νοσοκομεία να έχουν μια σχέση ωφέλειας – value for money. Δεύτερον άρση της νομιμότητας και τρίτον για να μπορέσει να ελαττωθεί η διαφθορά που υπάρχει στο σύστημα υγείας οικονομικά πρέπει να ελεγχθεί καλύτερα ο τομέας μας και να δοθούν αξιοπρεπέστεροι μισθοί.»(Σ4)

«Βασικά είναι το πρόβλημα που έχουν όλοι οι εργαζόμενοι στην Ελλάδα. Όσο και να δουλέψεις, δεν πρόκειται να ανταμειφθείς. Θα ανταμειφθεί το κράτος. Οπότε είναι καθαρά οικονομικό πιστεύω. Εμείς τη λατρεύουμε την Ελλάδα. Μόνο μεγαλύτερες πληρωμές, περισσότερες προσλήψεις και αξιοπιστία του κράτους.» (Σ7)

«Ρεαλιστικά, η μισθοδοσία, να φτιάξει το οικονομικό, πολύ σημαντικό κομμάτι και η αζιοκρατία να φτιάξει. Νομίζω πιο πολύ θίγονται οι Έλληνες γιατροί από την έλλειψη αζιοκρατίας και αυτό το σύστημα που ο καθένας κάνει ό,τι θέλει στην Ελλάδα από έλλειψη πρωτοκόλλων και από άποψη ότι δεν υπάρχει αξιολόγηση, δεν είναι δυνατόν να παίρνεις ένα πτυχίο Ιατρικής από όπου και να το έχεις πάρει και να κάνεις μια ειδικότητα, όπου και να την έχεις κάνει, και από εκεί και πέρα να μην αξιολογείσαι. Η Ιατρική είναι μια ζωντανή επιστήμη που χρειάζεται διαρκή ανανέωση, training είναι σε όλη την καριέρα. Δεν είναι δυνατόν να ηγούνται κλινικών άτομα τα οποία δεν είχαν ξανά εκπαιδευτική σχέση με την Ιατρική από όταν αποφοίτησαν. Αυτό θίγει κυρίως τους Έλληνες γιατρούς που έχουν μια ευαισθησία και αναρωτιούνται τι δεν γίνεται σωστά. Αυτό με έθιγε και εμένα στα νοσοκομεία και πολλές φορές έλεγα ότι κακώς κάθομαι εδώ πέρα και λίγο και αυτό με επηρέασε στο να φύγω, ότι έκανα κλινικές με συναδέλφους, οι οποίοι δεν ακολουθούσαν κανένα πρωτόκολλο. Ένιωθα άσχημα για τους ασθενείς και γι' αυτό που αναγκαζόμουν να τους πω, γιατί αυτό μου λέγανε να τους πω. Δεν υπήρχε αυτό το evidence-practice που έχουμε εδώ, δεν υπάρχουν ούτε κατά διάνοια στην Ελλάδα. Θέλει διαρκή εκπαίδευση και αξιολόγηση, και δεν είναι αν την αφήσεις στα χέρια του κάθε τυχαίου. Υπάρχουν κλινικές

που ήταν πολύ καλά καταρτισμένες και υπήρχε καλή εκπαίδευση και στους ειδικευόμενους και στους επιμελητές. Αλλά κατά κύριο λόγο τα πράγματα ήταν ΤΥΧΑΙΑ. (Σ9)

«Για την αντιμετώπιση του προβλήματος θα πρέπει καταρχάς να αρχίσουν να εφαρμόζονται κάποια πράγματα που λέγονται νόμοι εδώ και χρόνια. Υπάρχει τρομερή διαρροή μαύρου χρήματος ειδικά στους γιατρούς, οπότε ουσιαστικά θα πρέπει να αυξήσεις τους μισθούς των γιατρών στα νοσοκομεία μέχρι ένα λογικό ποσό και οποιοσδήποτε μαύρος ή παράνομος χρηματισμός γίνει αντιληπτός σε κάποιο δημόσιο νοσηλευτικό ίδρυμα, θα πρέπει να αφαιρείται η άδεια του γιατρού 1-2-3-4 χρόνια, δεν ξέρω πόσο. Οπότε έτσι θα σταματήσουν όλοι. Επίσης θα πρέπει να μαζέψεις τη φοροδιαφυγή για να αποκτήσεις κονδύλια για τους πολίτες σου και να μην τους έχει τόσο άσχημο – βαρύ φορολογικό σύστημα, με αποτέλεσμα να έχουν τη δυνατότητα να κάνουν αποταμίευση για να σπουδάσουν τα παιδιά τους και να τους προσφέρεις μια καλύτερη ζωή και άλλο να έχουν τη δυνατότητα να πληρώσουν για την ιδιωτική παροχή υγείας, αν χρειάζεται και μετά θα πρέπει βασικά να ελέγξεις τους γιατρούς σου. Να ελέγχεις αξιοκρατικά αν κάποιος αξίζει να έχει τίτλο ειδικότητας ή δεν αξίζει να έχει αυτόν τον τίτλο. (Σ12)

«Θα πρότεινα καταρχήν να μειωθούν οι θέσεις στις Ιατρικές σχολές γιατί υπάρχουν αυτή τη στιγμή στην Ελλάδα 5-6 σχολές που παράγουν κόσμο σωρηδόν. Εντάξει όλοι θέλουν να γίνουν γιατροί, κι εγώ ήθελα ας πούμε, αλλά εντάξει, κάποτε πρέπει να το κόψει και η Ελλάδα γιατί δεν το βγάζει, δεν βγαίνουν οι γιατροί. Που θα τον βάλεις τόσο κόσμο; Αναγκαστικά εξάγεις το γιατρό. Που θα τον βάλεις; Δεν έχεις που να το απασχολήσεις.» (Σ2)

«Αν έκανε κάποιες κινήσεις, όπως να έκανε υποχρεωτικό το αγροτικό για όλους όσους τελειώνουν μια σχολή στην Ελλάδα και να υπάρχουν εξετάσεις στην Ελλάδα για την ειδικότητα, ώστε να μειωθεί η πιθανή αναμονή, γιατί ακόμη υπάρχει αναμονή σε μεγάλα νοσοκομεία σε κάποιες ειδικότητες, θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί. Όσον αφορά την καρδιολογία, αρχίζουν δειλά δειλά να γίνονται κάποια πρώτα βήματα στο να υπάρχουν κάποιες καθιερωμένες εξειδικεύσεις στον τομέα των υπερήχων για παράδειγμα, αλλά σε όλα τα άλλα είναι πολύ δύσκολα, γιατί όλα αυτά τα μηχανήματα του αζονικού στεφανιογράφου ή το software και τη μαγνητική καρδιάς κοστίζουν εκατοντάδες χιλιάδες ευρώ. Οπότε δεν θα το πάρει ποτέ ένα δημόσιο νοσοκομείο, υποτίθεται για να εκπαιδεύσει τους πιθανούς ειδικευόμενους. Ενώ στην Ιταλία, στην οποία υλικοτεχνολογικά είναι πολύ πιο μπροστά από εμάς και γίνονται πολύ περισσότερα πράγματα αλλά αυτοί έχουν άλλο θέμα. (Σ11)

«Πρέπει να γίνει ένας σοβαρός σχεδιασμός για την ποιότητα της ειδικότητας. Τώρα η λογική ήταν να πάει κόσμος στα νησιά, να πάει κόσμος οπουδήποτε, να κάνει ειδικότητα κάνα 2 χρόνια για να υπάρχουν εργατικά χέρια για να κάνουν τις εφημερίες. Από τη στιγμή που σε βλέπουν ένα ζευγάρι εργατικά χέρια που είσαι στην καλύτερη φάση παραγωγής για να μάθεις πέντε πράγματα και να γίνεις γιατρός, τέλειωσε το παιχνίδι, πάει. Αυτή είναι η δική μου άποψη.» (Σ2)

Όλες οι παραπάνω προτάσεις των ιατρών του δείγματος είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσες και αναφέρονται σε χρόνια προβλήματα που πιέζουν τους πτυχιούχους της Ιατρικής Σχολής. Τα σημαντικότερα και ουσιαστικότερα είναι η αντιμετώπιση της διαφθοράς, η αύξηση μισθών, η διαρκής εκπαίδευση και αξιολόγηση των γνώσεων και του έργου των γιατρών, η πιθανότητα γραπτών εξετάσεων, προκειμένου να ξεκινήσει κάποιος ειδικότητα, η ποιότητα της ειδικότητας αλλά και η μείωση θέσεων στις Ιατρικές σχολές.

Άρα σύμφωνα με τη γνώμη των γιατρών του δείγματος είναι δυνατή και ρεαλιστική η επίλυση του φαινομένου της διαρροής επιστημόνων στο εξωτερικό. Απλά χρειάζεται σωστός σχεδιασμός και οργάνωση από το ελληνικό κράτος σε επίπεδο εκπαίδευσης και οικονομίας. Είναι απαραίτητη η αντιμετώπιση της διαφθοράς, αξιοπρεπέστεροι μισθοί, διαρκής εκπαίδευση και αξιολόγηση των γνώσεων και του έργου των γιατρών, σωστή σύνδεση του αριθμού εισαχθέντων στα πανεπιστήμια με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας, σωστός σχεδιασμός για την αντιμετώπιση του μεγάλου χρόνου αναμονής για ειδικότητα και παροχή ποιοτικής εκπαίδευσης κατά την διάρκεια της ειδικότητας.

Όλες αυτές οι προτάσεις αντιμετώπισης των χρόνιων προβλημάτων στον ιατρικό κλάδο εκφράζονται από όλους τους γιατρούς του δείγματος, χωρίς να παρατηρείται κάποια διαφοροποίηση στις προτάσεις τους σύμφωνα με την κοινωνική τους προέλευση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την προηγηθείσα ανάλυση των δεδομένων της έρευνας προκύπτουν ενδείξεις, οι οποίες μας οδηγούν σε ορισμένα γενικότερα συμπεράσματα και απαντούν τόσο στο κεντρικό ερευνητικό ερώτημα της έρευνας όσο και στα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας.

Απλά στο σημείο αυτό πρέπει να τεθούν κάποιοι περιορισμοί στην παρούσα έρευνα. Κατά τη διάρκεια της έρευνας καταβλήθηκε κάθε προσπάθεια προκειμένου τα αποτελέσματα να είναι έγκυρα και τεκμηριωμένα. Παρά την ύπαρξη ποικίλων παραγόντων, θεωρούμε ότι οι στόχοι επιτεύχθηκαν σε ικανοποιητικό βαθμό. Ο προβληματισμός που τίθεται έγκειται στο γεγονός, ότι οι συνεντεύξεις έγιναν μέσω skype, αφού οι γιατροί του δείγματος διαμένουν μόνιμα στη Μεγάλη Βρετανία. Σε συνδυασμό με την έλλειψη ελεύθερου χρόνου των γιατρών του δείγματος στην καθημερινότητα τους, ο οδηγός της ημιδομημένης συνέντευξης ίσως χρησιμοποιούνταν με διαφορετικό τρόπο κατά της διάρκεια της συνέντευξης, αν γινόταν από κοντά. Ίσως θα μπορούσαν να εκμαιευθούν περισσότερες εμπειρίες των γιατρών σε κάθε άξονα της συνέντευξης, αν υπήρχε περισσότερος χρόνος. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφέρω και την περίπτωση σφάλματος του συνεντευκτή, λόγω του άγχους να επιτευχθεί η συνέντευξη σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα της μιας ώρας, προσπερνώντας και όποια τεχνικά προβλήματα προκύπταν από τη σύνδεση του internet.

Στόχος της έρευνας ήταν να διερευνηθεί η επίδραση του πολιτισμικού και κοινωνικού κεφαλαίου στην απόφαση των νέων να εργαστούν στη Μεγάλη Βρετανία και οι εμπειρίες από την εργασία τους εκεί.

Το βασικό ερευνητικό ερώτημα, το οποίο αποτελεί και τον κορμό των ζητημάτων που ερευνήθηκαν ήταν: Ποιες είναι οι προσδοκίες και οι εμπειρίες των Ελλήνων ειδικευμένων γιατρών που εργάζονται στη Μεγάλη Βρετανία και ποια η σχέση με την κοινωνική τους τάξη;

Όσον αφορά τα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα, τα δεδομένα της έρευνας επιβεβαιώνουν τις αρχικές υποθέσεις.

Πιο συγκεκριμένα, οι λόγοι που αναφέρονται για την επιλογή της Ιατρικής σχολής ως αντικείμενο σπουδών είναι η υψηλή σχολική επίδοση, τα υλικά και ηθικά οφέλη από το επάγγελμα του γιατρού, οι προοπτικές του επαγγέλματος καθώς και η οικογενειακή παράδοση, που καλεί το παιδί ή το εγγόνι να ακολουθήσει το επάγγελμα του πατέρα ή του παππού. Αυτό σημαίνει, ότι οι περισσότεροι γονείς στηρίζουν την προσπάθεια των παιδιών για την επίτευξη του στόχου τους στις Πανελλήνιες Εξετάσεις με φροντιστήρια, ιδιαίτερα μαθήματα ή ακόμη και φοίτηση σε ιδιωτικά σχολεία, κάτι το οποίο αντιπροσωπεύει τα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα. Επίσης, το γεγονός ότι το κύρος που προσδίδει το ιατρικό επάγγελμα είναι λόγος επιλογής της Ιατρικής Σχολής, δείχνει ότι δεν υπάρχει άμεσο βιοποριστικό πρόβλημα.

Όσον αφορά τις εμπειρίες από τις σπουδές τους, οι φοιτητές της Ιατρικής της τελευταίας δεκαετίας έχουν αποκομίσει και θετικές και αρνητικές εμπειρίες από τις σπουδές τους. Θετικές επειδή θεωρούν τους καθηγητές τους άρτια καταρτισμένους πάνω στο γνωστικό τους αντικείμενο και επειδή το αντικείμενο σπουδών τους έχει μεγάλο ενδιαφέρον για τους ίδιους. Ως αρνητικές εμπειρίες αναφέρουν το πρόγραμμα σπουδών ειδικά των τριών πρώτων χρόνων, την αποστήθιση κατά τις εξεταστικές περιόδους συγκεκριμένης ύλης σε κάποια μαθήματα κατά τις εξεταστικές περιόδους, στις γνώσεις που απέκτησαν από το πρόγραμμα σπουδών πάνω στην επιστήμη της Ιατρικής και στην έλλειψη προσανατολισμού, δηλαδή στις ελλειπείς πληροφορίες που λάμβαναν για την πορεία των σπουδών τους από τους αρμόδιους της Ιατρικής Σχολής. Αυτή η κατάθεση των θετικών και αρνητικών εμπειριών των γιατρών του δείγματος δείχνει ότι πρόκειται για ανθρώπους που ξέρουν τι ζητούν, έχουν κριτική σκέψη και αναζητούν την όλο και πιο άρτια ενημέρωση.

Το δεύτερο επιμέρους ερευνητικό ερώτημα αφορά τους λόγους, για τους οποίους οι Έλληνες γιατροί την τελευταία δεκαετία οδηγούνται στην μετανάστευση προς πιο αναπτυγμένες χώρες. Οι απαντήσεις τους εστιάζονται στην καλύτερη εκπαίδευση ή στην απόκτηση κάποιας εξειδίκευσης πάνω στην ειδικότητά τους, είτε γιατί παίρνουν μόνοι τους την απόφαση αυτή, είτε γιατί κερδίζουν κάποια υποτροφία. Άλλοι σκέφτονται, ότι στη Μεγάλη Βρετανία θα έχουν την δυνατότητα για καλύτερη επαγγελματική εξέλιξη. Τέλος υπάρχει και η μερίδα των γιατρών, οι οποίοι είναι απογοητευμένοι από τη λειτουργία του συστήματος υγείας της Ελλάδας και με αφορμή την οικονομική κρίση των τελευταίων χρόνων, η οποία συνεπάγεται όλο και λιγότερες θέσεις εργασίας παίρνουν την απόφαση να μεταναστεύσουν. Από τα δεδομένα λοιπόν της έρευνας, συμπεραίνεται ότι οι γιατροί του δείγματος ενδιαφέρονται να δουλέψουν πάνω στο γνωστικό τους αντικείμενο με αξιώσεις, αλλά και να εξελίξουν τις γνώσεις τους με κάποια εξειδίκευση. Δεν τους ενδιαφέρει απλά ένας μισθός. Ακόμη και όσοι γιατροί αναφέρουν ως λόγο μετανάστευσης την οικονομική κρίση, εννοούν

ότι δεν τους αρκεί απλά ένας μισθός, με τον οποίο θα βγάζουν ίσα ίσα τα έξοδα τους. Το ότι η Μεγάλη Βρετανία βρίσκεται στην επιλογή τους ως χώρα μετανάστευσης οφείλεται καθαρά και μόνο από το γεγονός ότι όλοι γνωρίζουν την αγγλική γλώσσα και άρα γίνονται δεκτοί από το Ιατρικό Συμβούλιο της Μεγάλης Βρετανίας (GMC) να δουλέψουν στο εθνικό σύστημα υγείας της χώρας.

Σύμφωνα με το τρίτο επιμέρους ερευνητικό ερώτημα γίνεται προσπάθεια να διεξαχθούν συμπεράσματα για το ποιες θετικές εμπειρίες έχουν οι γιατροί του δείγματος από την εργασία τους στη Μεγάλη Βρετανία. Από τις απαντήσεις των γιατρών του δείγματος προκύπτουν ενδείξεις, ότι εστιάζονται στις οικονομικές απολαβές, οι οποίες είναι πολύ περισσότερες από οποιαδήποτε θέση ή σύμβαση εργασίας στην Ελλάδα, στις πολύ πιο καλύτερες συνθήκες εργασίας και συνθήκες εφημεριών, στις πολύ περισσότερες προοπτικές εξέλιξης, αν κάποιος είναι ικανός. Επίσης το σύστημα αξιολόγησης των γιατρών όλων των βαθμίδων στη Μεγάλη Βρετανία είναι ένα σημαντικό κίνητρο, όλοι να προσπαθούν συνεχώς να βελτιώνονται. Τέλος το κύρος και η αναγνωρισιμότητα του ιατρικού επαγγέλματος στην αγγλική κοινωνία είναι ακόμη μια θετική εμπειρία για τους Έλληνες γιατρούς του δείγματος.

Αντίθετα, ως αρνητικές εμπειρίες αναφέρουν το ωράριο εργασίας, τον φόρτο εργασίας, τις πολλές απαιτήσεις που έχουν οι συνάδελφοι από την αρχή να γνωρίζει τα πάντα για την ειδικότητα, στο διαρκή φόβο, που έχουν οι γιατροί, μήπως παραπονεθεί κάποιος ασθενής και μετά έχουν πρόβλημα στη σύμβασή τους εργασίας.

Επίσης όσον αφορά τα σχέδια τους για το μέλλον, επιβεβαιώνεται από τα δεδομένα της έρευνας, ότι όλοι οι γιατροί του δείγματος κατά βάθος θα ήθελαν να επιστρέψουν κάποια στιγμή στην πατρίδα τους για συναισθηματικούς λόγους. Η διαφορά έγκειται στο ότι κάποιοι συμβιβάζονται ρεαλιστικά με συγκεκριμένες συνθήκες που θα αντιμετωπίσουν σε περίπτωση επιστροφής στην Ελλάδα και κάποιοι όχι. Άρα η απόφαση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον χαρακτήρα του κάθε ανθρώπου – γιατρού, κατά πόσο μπορεί να συμβιβαστεί και με τι σε ενδεχόμενη επιστροφή του στην Ελλάδα.

Το τελευταίο ερευνητικό ερώτημα έχει να κάνει με το, αν υπάρχει σχέση μεταξύ επιλογής σπουδών και εμπειριών από αυτές, απόφασης να μεταναστεύσουν, εμπειριών από την εργασία στην Μεγάλη Βρετανία, ενδεχόμενης επιστροφής στην Ελλάδα και κοινωνικής προέλευσης.

Πιο συγκεκριμένα, η επιλογή σπουδών και οι εμπειρίες του δείγματος απ' αυτές δείχνουν ότι υπάρχει άμεση σχέση με την κοινωνική τους προέλευση. Η διαπίστωση αυτή προκύπτει από το γεγονός, ότι οι λόγοι που αναφέρονται στην επιλογή της Ιατρικής σχολής ως

αντικείμενο σπουδών είναι η υψηλή σχολική επίδοση, τα υλικά και συμβατικά οφέλη από το επάγγελμα του γιατρού, οι επαγγελματικές προοπτικές του επαγγέλματος και η οικογενειακή παράδοση. Αυτό σημαίνει, ότι οι περισσότεροι γονείς στηρίζουν την προσπάθεια τους για την επίτευξη του στόχου τους στις Πανελλήνιες Εξετάσεις με φροντιστήρια, ιδιαίτερα μαθήματα ή ακόμη και φοίτηση σε ιδιωτικά σχολεία, κάτι το οποίο αντιπροσωπεύει τα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα. Επίσης, το γεγονός ότι το κύρος που προσδίδει το ιατρικό επάγγελμα ήταν λόγος επιλογής, δείχνει ότι δεν υπάρχει άμεσο βιοποριστικό πρόβλημα. Ως θετικές εμπειρίες από τις σπουδές τους αναφέρουν το επίπεδο των καθηγητών και το προσωπικό τους ενδιαφέρον για το αντικείμενο σπουδών, ως αρνητικές εμπειρίες αναφέρουν το πρόγραμμα σπουδών, την αποστήθιση κατά τις εξεταστικές περιόδους, στο επίπεδο εκπαίδευσης γενικότερα και στην έλλειψη προσανατολισμού. Αυτή η κατάθεση των θετικών και αρνητικών εμπειριών των γιατρών του δείγματος δείχνει ότι πρόκειται για ανθρώπους που ξέρουν τι ζητούν, έχουν κριτική σκέψη και αναζητούν την όλο και πιο άρτια ενημέρωση. Άρα υπάρχουν ενδείξεις ότι η κοινωνική τάξη ασκεί σίγουρα ρόλο στη διαμόρφωση των συγκεκριμένων απόψεων τους.

Ακόμη από τα δεδομένα της έρευνας προκύπτει σχέση ανάμεσα στους λόγους μετανάστευσης και την κοινωνική προέλευση. Οι λόγοι που οδήγησαν όσους συμμετείχαν στην έρευνα στην απόφαση της μετανάστευσης, έτσι όπως αναφέρθηκαν και παραπάνω δεν δείχνουν ότι προέρχονται από χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα και αναγκάζονται να μεταναστεύσουν για βιοποριστικούς λόγους. Ίσα ίσα οι λόγοι μετανάστευσης που αναφέρονται, δείχνει, ότι θέλουν να εξελίξουν τις γνώσεις τους με κάποια εξειδίκευση. Δεν τους ενδιαφέρει απλά ένας μισθός. Ακόμη και όσοι γιατροί αναφέρουν ως λόγο μετανάστευσης την οικονομική κρίση, εννοούν ότι δεν τους αρκεί απλά ένας μισθός, με τον οποίο θα βγάζουν ίσα ίσα τα έξοδα τους. Αυτό συνεπάγεται ότι η κοινωνική τους προέλευση είναι τέτοια που τους επιτρέπει να κάνουν κάτι παραπάνω από ένα επικουρικό σε κάποιο επαρχιακό νοσοκομείο και να συμβάλλουν έτσι στην εξέλιξη της επιστήμης τους. Το ότι όλοι γνωρίζουν την αγγλική γλώσσα και άρα γίνονται δεκτοί από το Ιατρικό Συμβούλιο της Μεγάλης Βρετανίας (GMC) να δουλέψουν στο εθνικό σύστημα της χώρας, κι αυτό αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της κοινωνικοοικονομικής τους προέλευσης, αφού δείχνει, ότι έμαθαν την αγγλική γλώσσα από τα σχολικά χρόνια.

Ένα επιμέρους ερευνητικό ερώτημα έχει να κάνει και με το αν υπάρχει σχέση ανάμεσα στις εμπειρίες από την εργασία τους στη Μεγάλη Βρετανία και το οικονομικό και κοινωνικό τους υπόβαθρο. Όλες αυτές οι θετικές και οι αρνητικές εμπειρίες, έτσι όπως αναλύθηκαν

παραπάνω, δείχνουν ότι στην Ελλάδα, κατά τη διάρκεια απόκτησης της ειδικότητας τους είχαν συνηθίσει σε ένα συγκεκριμένο τρόπο εργασίας ενώ στη Μεγάλη Βρετανία είναι διαφορετικές. Αυτό σημαίνει ότι οφείλουν να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα, αν θέλουν να εξελίξουν την καριέρα τους. Τι ότι αναφέρουν στις εμπειρίες τις συνθήκες εργασίας, σημαίνει ότι το οικονομικό και κοινωνικό τους υπόβαθρο τους επιτρέπει να συζητούν ουσιαστικά για τις συνθήκες εργασίας και όχι καθαρά και μόνο για τις απολαβές τους, ας μην ξεχνάμε, ότι το πακέτο προσωπικότητας παίζει σημαντικό ρόλο κατά τη διάρκεια της προφορικής συνέντευξης που αποτελεί μέρος της διαδικασίας εύρεσης θέσης εργασίας. Αν το οικονομικό και κοινωνικό υπόβαθρο των γιατρών που βρήκαν δουλειά στη Μεγάλη Βρετανία δεν ήταν αντάξιο των προσδοκιών των υπεύθυνων προσωπικού των βρετανικών νοσοκομείων, δεν θα γίνονταν αποδεκτοί στη δουλειά τους. Μήπως όμως δεν έφταναν και καν το σημείο της προφορικής συνέντευξης αν το οικονομικό και κοινωνικό τους υπόβαθρο ήταν χαμηλό;

Τέλος, από τα δεδομένα της έρευνας επιβεβαιώνεται και το τελευταίο επιμέρους ερευνητικό ερώτημα σύμφωνα με το οποίο η ενδεχόμενη επιστροφή στην Ελλάδα συνδέεται με την κοινωνική τάξη των ανθρώπων της ομάδας που αποτελούν το «brain drain». Το γεγονός, ότι όλοι όσοι θέλουν να επιστρέψουν στην Ελλάδα δεν είναι έγγαμοι, δεν μπορεί να είναι τυχαίο. Πιθανώς σημαίνει ότι θέλουν να επιστρέψουν στην Ελλάδα για προσωπικούς λόγους (π.χ. για τη δημιουργία οικογένειας) προσπαθώντας να διερευνηθεί σε ποια κατηγορία της «ταξικής δομής» ανήκουν όσοι θέλουν να επιστρέψουν στην Ελλάδα και όσοι σκοπεύουν να παραμείνουν στη Μεγάλη Βρετανία, δεν φαίνεται να υπάρχει ομοιογένεια. Ωστόσο οι προθέσεις του καθενός από το δείγμα σε όποια κοινωνική τάξη και αν ανήκει εξηγούνται με βάση διαφορετική οπτική γωνία, είτε αυτή ονομάζεται στήριξη και ασφάλεια από την οικογένεια είτε προσωπικοί λόγοι, είτε μη δυνατότητες προσαρμογής σε έναν νέο τρόπο ζωής σε μια ξένη χώρα.

Η έρευνα, η οποία διεξήχθη στα πλαίσια της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι μια ελάχιστη συμβολή στην περαιτέρω διερεύνηση του σύγχρονου φαινομένου που μαστίζει την χώρα μας τα τελευταία χρόνια, αυτού της διαρροής εγκεφάλων (“brain drain”) στο εξωτερικό. Από την παρούσα έρευνα προκύπτουν και άλλα θέματα προς διερεύνηση, που αναφέρονται σε όλη την έκταση της εργασίας.

Για παράδειγμα, η ποσοστιαία διαφορά μεταξύ των αντρών και των γυναικών γιατρών που μεταναστεύουν στη Μεγάλη Βρετανία, όπως φαίνεται και από τους πίνακες που εστάλησαν από το Ιατρικό Συμβούλιο της Μεγάλης Βρετανίας επιβεβαιώνεται και στην

τυχαία δειγματοληψία της παρούσας έρευνας, καθώς βρέθηκε μόνο μία γυναίκα γιατρός να δώσει συνέντευξη έναντι έντεκα (11) αντρών γιατρών.

Επίσης θα ήταν πολύ ενδιαφέρον να αναζητηθούν στοιχεία και για άλλους επιστημονικούς κλάδους, κατά πόσο η οικονομική κρίση επηρέασε τους νέους επιστήμονες να αναζητήσουν εργασία σε χώρες του εξωτερικού και τελικά ποιοι επιστημονικοί κλάδοι πλήττονται περισσότερο και ποιοι λιγότερο από τη διαρροή εγκεφάλων στο εξωτερικό. Έχει να κάνει με το επάγγελμα ή με την κοινωνική προέλευση του καθενός;

Δεν θα ήταν μικρότερης σημασίας και η πιθανή διερεύνηση τυπικών προσόντων που έχουν αποκτήσει οι νέοι επιστήμονες που μεταναστεύουν στο εξωτερικό σε σχέση με την κοινωνική τους τάξη. Δηλαδή εάν επιβεβαιώνεται ή όχι η θεωρία του Brown περί «παγίδας των ευκαιριών».

Από την παρούσα έρευνα λοιπόν προκύπτει, ότι το πολιτισμικό κεφάλαιο του Bourdieu σε συνδυασμό με την «παγίδα των ευκαιριών» του Brown ερμηνεύουν απόλυτα το φαινόμενο του “brain drain” που απασχολεί τα τελευταία χρόνια την κοινωνία μας. Η μετανάστευση είναι άμεσα συνδεδεμένη με τον πληθωρισμό των πτυχιούχων και την κοινωνική τους προέλευση. Οι νέοι πτυχιούχοι είναι «παγιδευμένοι» από την προσδοκία άσκησης ενός επαγγέλματος με υλικά και συμβολικά οφέλη. Όμως λόγω της οικονομικής κρίσης που ταλανίζει την ελληνική κοινωνία την τελευταία δεκαετία, οι νέοι αυτοί βρίσκονται σε αδιέξοδα κι έτσι αποφασίζουν να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό. Μεταναστεύουν στο εξωτερικό, προκειμένου να εργαστούν πάνω στο αντικείμενο σπουδών τους, για το οποίο κοπίαζαν και αυτοί και οι οικογένειές τους για χρόνια. Οι ίδιοι άνθρωποι όμως εκφράζουν και την επιθυμία επιστροφής τους στην πατρίδα τους κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις, εκφράζοντας έτσι προτάσεις αντιμετώπισης των αιτιών μετανάστευσης ουσιαστικά και των χρόνιων προβλημάτων που πιέζουν τους πτυχιούχους της Ιατρικής Σχολής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική βιβλιογραφία

Αθανασίου, Λ. (2007). *Μέθοδοι και Τεχνικές Έρευνας στις Επιστήμες της Αγωγής, Ποσοτικές και Ποιοτικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Εκδόσεις Εφύρα.

Γάγγας, Σ. (2009). *Κοινωνία και Ηθική. Αξίες και νεωτερικότητα στην Κοινωνιολογία και τη φιλοσοφία του Emile Durkheim*, Αθήνα: Εκδόσεις Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργά.

Γκότοβος, Α. (1983). *Η Ποιοτική Έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής* (τ. Α'), Αθήνα: Παπαζήσης.

Δεδουσόπουλος, Α. (1995). Πολιτικές για την Αγορά Εργασίας στο τέλος του εικοστού αιώνα, *Τετράδια του ΙΝΕ*, 4, 27-33.

Θάνος, Θ. (2009). Εισαγωγή: Μεθοδολογικά, θεωρητικά και εμπειρικά θέματα στη μελέτη των εκπαιδευτικών ανισοτήτων στην Ελλάδα. Στο Θ. Θάνος (Επιμ.): *Εκπαιδευτικές ανισότητες: Μεθοδολογικά, θεωρητικά και εμπειρικά θέματα [Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας, Ρέθυμνο, 11-3-2009]*. Αθήνα: Μοτίβο, 19- 32.

Θάνος, Θ. (2010). *Κοινωνιολογία των κοινωνικών ανισοτήτων στην εκπαίδευση. Η πρόσβαση των κοινωνικο-επαγγελματικών ομάδων στην ανώτατη εκπαίδευση* (Γ. Κουζέλης, Προλεγόμενα). Αθήνα: Νήσος.

Θάνος, Θ. (2012). Σχολικές διαιρέσεις και κοινωνικές διακρίσεις. Η πρόσβαση των κοινωνικών ομάδων στην ανώτατη εκπαίδευση στις αρχές του 21ου αιώνα (2001-2009). *Κοινωνικές Επιστήμες*, 1, 124-172.

Θάνος, Θ. (2012). *Εκπαίδευση και κοινωνική αναπαραγωγή στη μεταπολεμική Ελλάδα (1950-2010). Ο ρόλος της ανώτατης εκπαίδευσης* (Ν. Παναγιωτόπουλος, Πρόλογος). Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Καντζάρα Β. (2008). *Εκπαίδευση και Κοινωνία, κριτική διερεύνηση των κοινωνικών λειτουργιών της εκπαίδευσης*, Αθήνα: Πολύτροπον.

Κατριβέση Ν.Κ. (2004). *Κοινωνιολογική θεωρία. Σύγχρονα ρεύματα της κοινωνιολογικής σκέψης*, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Καψάλης, Α. & Παπασταμάτης, Δ. (2013). *Εκπαίδευση Ενηλίκων – Γενικά Εισαγωγικά Θέματα*, Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρης.

Κυριαζή, Ν. (2002) *Η Κοινωνιολογική Έρευνα, Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 368 (1η έκδοση, 1999, 2η έκδοση, 2000, 3η έκδοση 2001, 4η έκδοση 2002).

Λάμνιαν, Κ. (2001). *Κοινωνιολογική Θεωρία και Εκπαίδευση, Διακριτές Προσεγγίσεις*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

Λάμνιαν, Κ. και Τσατσαρώνη Α. (2001). Παιδαγωγική επιστημονική γνώση, πρακτικές αξιολόγησης και κοινωνική ανισότητα, Στο Θ. Πάκος (επιμ.) *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου «Κοινωνία των 2/3. Διαστάσεις του Σύγχρονου Κοινωνικού προβλήματος»*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, σ.σ. 623-644.

Λαμπριανίδης, Λ. (2011). *Επενδύοντας στη φυγή. Η διαρροή επιστημόνων από την Ελλάδα την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Κριτική.

http://www.huffingtonpost.gr/lois-labrianidis/-_2408_b_8520596.html#

Λυδάκη Α. (2001). *Ποιοτικές μέθοδοι της Κοινωνικής Έρευνας*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτης.

Μυλωνάς Θ. (1992). *Κοινωνική Αναπαραγωγή στο σχολείο. Θεωρία και Εμπειρία*, Αθήνα: Αρμός.

Μυλωνάς Θ. (1995). Εισαγωγικές επισημάνσεις πάνω στη θεωρία του Pierre Bourdieu. Στο (συντ – επιμ. Ι. Λαμπίρη – Δημάκη, Ν. Παναγιωτόπουλος), *Κοινωνιολογία της παιδείας. Δέκα Ανακοινώσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσια – Δελφίνι.

Παναγιωτοπούλου Ρ. & Παπλιάκου Β. (2007). Όψεις συγκρότησης του κοινωνικού κεφαλαίου στην Ελλάδα, eds. Τ. Kafetzis, Τ. Maloutas & Ι. Tsiganou, ΕΚΚΕ, Athens, στο Πολιτική, Κοινωνία, Πολίτες: Ανάλυση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας – ESS, pp. 220-267.

Παπακωνσταντίνου Αναστασία (2013). «Φυγή νέων επιστημόνων στο εξωτερικό: brain drain? Brain Gain?». Άρθρο Γνώμης. *Παρατηρητήριο για την Κρίση*.

Παρασκευόπουλος, Ι. Ν. (1993). *Μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας*, τόμος 1ος και 2ος. Αθήνα.

Πετμεζίδου Μ. (επιμ) (1996). *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία*, τόμος Ι, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Πετμεζίδου-Τσουλουβή Μαρία, (1987). *Κοινωνικές τάξεις και μηχανισμοί κοινωνικής αναπαραγωγής*, Αθήνα: Εξάντας.

Πετρινώτη, Ξ. (1989). *Αγορές Εργασίας. Οικονομικές θεωρίες και έρευνες*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Σιάκαρης Κωνσταντίνος (2006). Από την ΕΟΚ στην ΕΕ. Η δυνατή εκπαιδευτική πολιτική. 2006, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.

Σιάνου-Κύργιου, Ε. (2005). *Εκπαίδευση και κοινωνικές ανισότητες. Η μετάβαση από τη Δευτεροβάθμια στην Ανώτατη Εκπαίδευση (1997-2004)*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

Σιάνου-Κύργιου Ε. (2010). Από το Πανεπιστήμιο στην αγορά εργασίας. Όψεις των κοινωνικών ανισοτήτων, Αθήνα: Μεταίχμιο.

Στεργίου Ε., (2007). *Πώς η γνώση καθορίζει τη ζωή μας*, Καθημερινή, http://portal.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_kathextra_1_13/09/2007_203355

Φράγκου Μαρία (2009). *«Ανθρωπογεωγραφίες της ελληνικής διασποράς: τυπολογία μιας παγκόσμιας δικτύωσης»*. Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Γεωγραφίας.

Φραγκουδάκη, Α. (1985). *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης. Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Φώκιαλη Περσεφόνη, (XX), σημειώσεις στο μάθημα «Οικονομική και Κοινωνική Ανάπτυξη και Εκπαίδευση» του ΤΕΠΑΕΣ, σελ. 35-36, 47-49.

Χλέτσος, Μ. (XX), *«Η νεοκλασική προσέγγιση της αγοράς εργασίας και της ανεργίας»*, Κύκλος Διαλέξεων «Οικονομία και Κοινωνία», Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Ball, S.J. (2003). *Class strategies and the education market: The middle classes and social advantage*. London: Routledge Falmer.

Ball, S.J. and Vincent, C. (1998). 'I heard it on the grapevine': 'hot' knowledge and school choice" *British Journal of Sociology of Education*, 19 (3) 377-400.

Bell, J., (2007). *Πώς να συντάξετε μια επιστημονική εργασία: οδηγός ερευνητικής μεθοδολογίας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Binti, J. (2016). *Brain Drain Propensity for Malaysian Professionals to Leave for Singapore*. (2016). Singapore: Springer.

Blackledge, D., Hunt, B, (1994). *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

Boeri, T. & Brücker, H. (2012). *Brain drain and Brain Gain. The Global Competition to Attract High – Skilled Migrants*. UK: Oxford University Press.

Boudon, R. (1973). *Education, opportunity and social inequality*, New York: John Wiley.

Bourdieu, P. (1993). *Sociology in Question*. London:Sage.

Bourdieu, P. (1994). *Κείμενα κοινωνιολογίας*, Αθήνα: Δελφίνι.

Bourdieu, P. (2002). *Η διάκριση. Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης* (μετάφραση: Κ. Καψαμπέλη, πρόλογος: Ν. Παναγιωτόπουλος). Αθήνα: Πατάκης.

Bourdieu P. – Passeron (2014). *Η Αναπαραγωγή. Στοιχεία για μια θεωρία του εκπαιδευτικού συστήματος* (2014). Μτφ από τον Καράμπελα Γεώργιο, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Bowles, S. and Gintis, H. (1976). *Schooling in capitalist America. Educational reform and the contradictions of economic life* (London & Henley, Routledge & Kegan Paul).

Brown, P. (2000). *The globalization of positional competition?*, *Sociology*, 34(4), pp. 633–653.

Brown, P. (2003). The Opportunity Trap: education and employment in a global 15 economy, *European Educational Research Journal*, Vol. 2, 1, σελ. 141-179.

Brown, P. and Lauder H (2001). *Capitalism and Social Progress: The Future of Society in a Global Economy*, Basingstoke: Palgrave, σελ.350.

Brown, Phillip & Lauder Hugh (1996). *Education, globalization and economic development*, *Journal of Education Policy*.

Christopoulos, A.G., Kalantonis, P., Stavroulakis, D., Katsikikides, S. (2014). “The Migration of Greek Scientists Abroad and the Phenomenon of Brain Drain in the Current Crisis”. *International Journal of Business, Humanities and Technology*, Vol. 4 No 2, March 2014.

Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (1997). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. Μτφ: Σ. Κυρανάκης, Μ. Μαυράκη, Χ. Μητσοπουλου, Π. Μπιθάρα, Μ. Φιλιπούλου). Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.

Collins, J (2009). *Social Reproduction in classrooms and schools*, *Annual Review of Anthropology*, 38.

Creswell, J. W. (2011). *Η έρευνα στην εκπαίδευση: Σχεδιασμός, διεξαγωγή και αξιολόγηση της ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας*, (Επιμέλεια Χ. Τζορμπατζούδης), Αθήνα: Ίων.

Croll, P. (2004). Families, social capital and educational outcomes. *British Journal of Educational Studies*, 52 (4). pp. 390-416. ISSN 0007-1005.

Dumais, A., S. (2002). Cultural Capital, Gender, and School Success: The Role of Habitus. *Sociology of Education*, τ. 75(1), σελ 44-68.

Eisner, W. E. (1991). *The enlightened eye, qualitative inquiry and the enhancement of educational practice*. New York: Macmillan.

Freitas, A., & Pecoud, A. (2012). Skilled Migration and the Brain Drain. *Diversities*.

Gish, O. (1979). "A Reappraisal of the Brain Drain with Special Reference to the Medical Profession". *Social Science and Medicine*. Part C: Medical Economics, Volum 13, Issue1, March 1979, p.p. 1-11.

Gouvias, D., Katsis, A., and Limakopoulou, A. (2012). School achievement and family background: A new exploration of an omnipresent relationship, *International Studies in Sociology of Education*, 22(2), 125-145.

Grenfell, M. and D. James. (1998). Theory, practice and pedagogic research. In Bourdieu and education: *Acts of practical theory*, ed. M. Grenfell and D. James, 6–26. London: Falmer Press.

Hunter, S.R., Oswald, J.A. et al (2009). „Elite Brain Drain“. Discussion Paper No. 4005, IZA, Bonn, Germany.

Izquierdo, H.M. & Minguéz, A.M. (2003). *Sociological Theory of Education in the Dialectical Perspective*. In Torres, C.A. & Antikainen, A.

Ifanti, AA., Argyriou, AA., Kalofonou, FH., Kalofonos, HP. (2014). "Physicians brain drain in Greece: A perspective on the reasons why and how to address it". *Health Policy*. Aug; 117(2):210-5

Johnson, Nadja (2008-2009). Analysis and Assessment of the "Brain Drain" Phenomenon and its Effects on Caribbean Countries, *Florida Atlantic comparative studies Journal* Vol. 11.

Roudgar, I. (2014). *The Global Brain Drain: Theory and Evidence*. Lap Lambert Academic Publishing GmbH and Company KG.

Theodoropoulos, D., Kyridis, A., Zagkos, Ch. & Konstantinidou, Z. (2015). The "Brain Drain" Phenomenon in Greece: Young Greek scientists on their Way to Immigration, in an era of "crisis". Attitudes, Opinions and Beliefs towards the Prospect of Migration. *Journal of Education and Human Development*, 3(4), 229 - 248.

Koser, K., & Salt, J. (1997). The Geography of Highly Skilled. *International Journal of Population Geographie*.

Kvale, S. (1996). *Interviews, an introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

Lane, J – E (2000b). *New Public Management: an Introduction*. London: Routledge.

Leddy, T. (1993). "The Socratic quest in art and philosophy." *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 51.3, p. 399-410.

Lynch, K. & Baker, J. (2005). Equality in Education: an equality of condition perspective, *Theory and Research in Education*, 3(2), pp. 131-164.
<http://dx.doi.org/10.1177/1477878505053298>

Marks, G. N., Cresswell, J., & Ainley, J. (2006). Explaining socioeconomic inequalities in student achievement: The role of home and school factors. *Educational Research and Evaluation*, 12(2), 105-128.

Martiskova, M. (2013). "What are the main reasons for Young Greeks to emigrate?". Master Thesis, University of Twente, School of Management and Governance.

Maurice, S. & Calgar, O. (2006). *International Migration. Remittances and the Brain Drain*. The International Bank of Reconstruction and Development, Washington.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage.

Mills, C. (2008). Reproduction and transformation of inequalities in schooling: The transformative potential of the theoretical constructs of Bourdieu. *British Journal of Sociology of Education* 29, no. 1: 79–89.

Morley, L.; Aynsley, S. (2007). Employers, quality and standards in higher education: shared values and vocabularies or elitism and inequalities? *Higher Education Quarterly*, 61 (3). pp. 229-249.

Nash, R (1990). Bourdieu on Education and Social and Cultural Reproduction. *British Journal of Sociology of Education*, 11(4), 431-447.

Nash, R. (2004). Can the arbitrary and the necessary be reconciled? Scientific realism and the school curriculum. *Journal of curriculum studies*, 36(5), 605-623.

Noble, J., & Davies, P. (2010). An immanent social class effect on participation in higher education? A rejoinder to Harrison and Waller. *British Journal of Sociology of Education*, 31(4), 483-487.

Patton, M. Q. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Design*. Newbury Park, CA: Sage.

Patton, M.Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. Sage Publications.

Pelliccia A., (2013). “Greece: education and brain drain in times of crisis”. IRPPS Working paper n. 54. Roma: Consiglio Nazionale delle Ricerche - Istituto di Ricerche sulla Popolazione e le Politiche Sociali.

Perdikoulis M.D. “A greek brain drain?”. International Political Economy. Amsterdam University College.

Reay, D. (1998). 'Always knowing' and never being sure: Familial and institutional habituses and higher education choice. *Journal of Education Policy* 13, no. 4: 519–29.

Reay, D., Dawes, J., David, M. and Ball, S. J. (2001). *Choices of Degree or Degrees of Choice? Class, 'Race' and the Higher Education Choice Process*, *Sociology*, 35(4), pp. 855–874.

Robson, C. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου: Ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές*, μετ. Ντ. Βασιλάκη & Κ. Βασιλικού. Αθήνα: Gutenberg.

Shultz, T.W. (1972) *Η οικονομική σημασία της εκπαίδευσης* (εισαγ.-μτφρ. Γ. Φ.Κουτσομάρη), Αθήνα: Παπαζήσης.

Sianou-Kyrgiou, E. (2008). Social class and access to higher education in Greece: Supportive preparation lessons and success in national exams. *International Studies in Sociology of Education* 18, nos 3–4: 173–83.

Sianou-Kyrgiou, Eleni and Tsiplakides, Iakovos (2009). 'Choice and social class of medical school students in Greece', *British Journal of Sociology of Education*, 30:6, 727 — 740

Silverman, D. (1997). Kundera's Immortality: The interview society and the invention of the self. *Qualitative inquiry*, 3(3), 304-325.

Strathdee, R. (2005). Globalization, innovation and the declining significance of qualifications led social and economic change", *Journal of Education Policy*, Vol. 20, No. 4, pp. 437-456.

Sullivan, A. (2002). Bourdieu and education: How useful is Bourdieu's theory for researchers? *Netherlands' Journal of Social Sciences* 38: 144–66.

Torres, C.A. & Antikainen, A. (2003). *Introduction to a Sociology of Education: Old Dilemmas in a New Century*.

Weber, M. (1978). *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Ηλεκτρονικές διευθύνσεις

<http://www.wordreference.com/engr/oxford>

<http://www.wordreference.com/definition/brain%20drain>

<http://www.rpdata.gr/generatione/form.html>

<https://www.merriam-webster.com/dictionary/brain%20drain>

<http://dx.doi.org/10.15640/jehd.v3n4a21>

<http://www.generatione.eu/>

<http://www.ggae.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=1&clang=0>

<http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/ekthdkth2015.pdf>

<http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/oikodelt201607.pdf>

<http://www.iefimerida.gr/news/279052/i-diarroi-talenton-kostizei-panakriva-stin-ellada-oi-hores-poy-toys-ypodehontai#ixzz4EwJSJY6w>

http://www.huffingtonpost.gr/2016/07/20/brain-drain-endeavor_n_11080214.html#

<http://www.newmoney.gr/palmos-oikonomias/ellada/293282-to-anthropino-dinamiko-einai-to-proto-eksagomeno-%C2%ABproion%C2%BB-tis-elladas>

<http://www.tribune.gr/greece/news/article/267096/grothia-sto-stomachi-posa-chani-i-ellada-apo-to-brain-drain-ton-neon.html>

<http://www.iefimerida.gr/news/278155/sev-dyo-dis-eyro-hrono-hanei-kratos-apo-ti-metanasteysi-ton-ellinon#ixzz4FJqQFXnj>

<http://www.sev.org.gr>

<http://www.sepe.gr/gr/research-studies/article/3133844/pagosmia-protia-tis-elladas-sto-brain-drain-200000-neoi-epistimones-efugan-stin-5etia/>